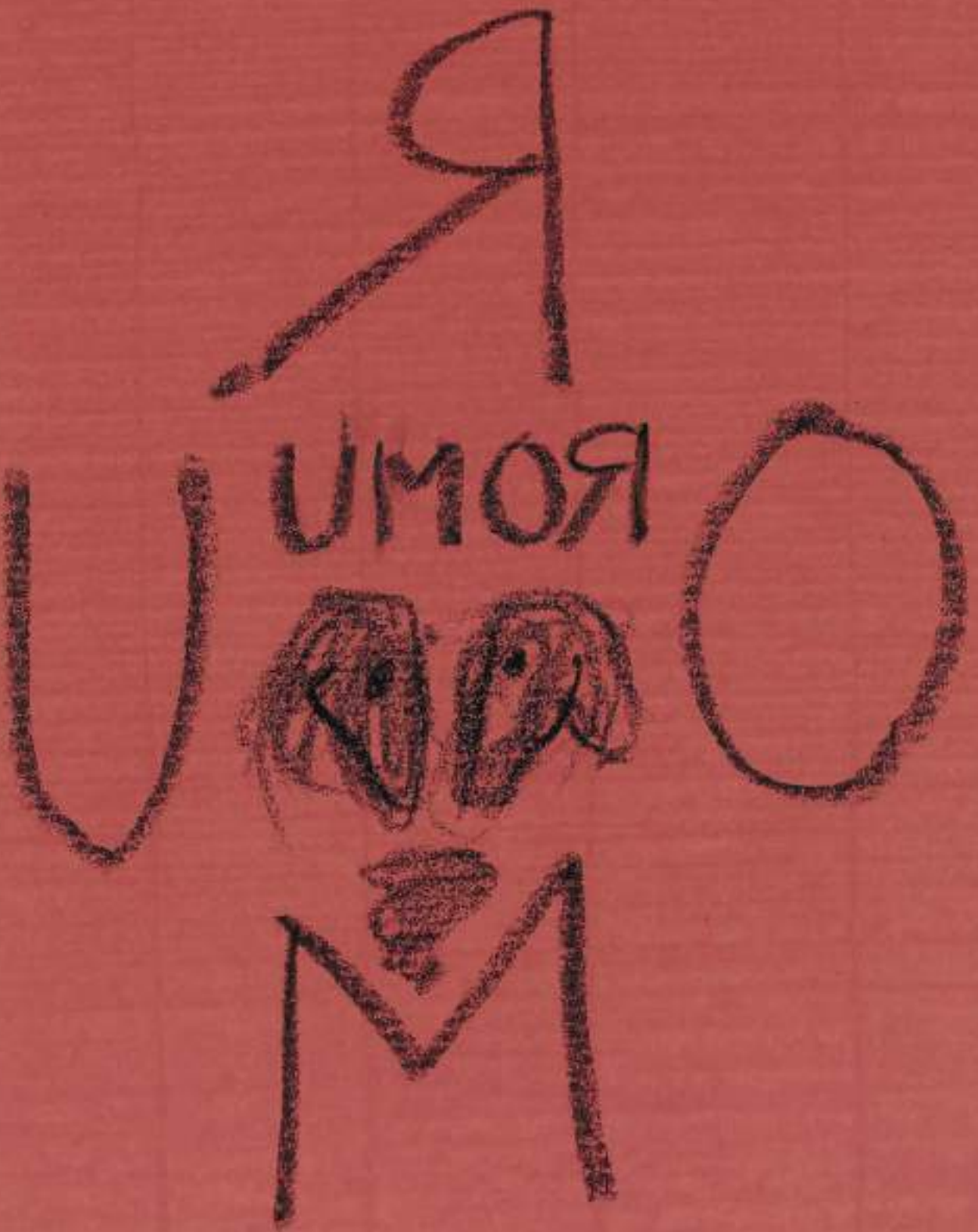

2011
ROMU

ROMU 2011

ROMU
M

ROMU 2011

EX LIBRIS

ROSKILDE
MUSEUM

ROMU 2011

Årsskrift fra Roskilde Museum

ROSKILDE MUSEUMS FORLAG

ROMU 2011

© Roskilde Museums Forlag 2012

Forfattere:

Morten Lander Andersen, cand.mag.

Anna Severine Beck, mag.art., arkæolog

Klavs Becker-Larsen

David Brink, mag.art., arkæolog

Emil Lauge Christensen, stud.mag., Saxo-instituttet, Københavns Universitet

Vibeke Kaiser-Hansen, museumsinspektør, Roskilde Museum

Ole Thirup Kastholm, museumsinspektør, Roskilde Museum

Cille Krause, museumsinspektør, Roskilde Museum

Michael Neiß, M.A./doktorand, Institut für UFG der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel

Jens Molter Ulriksen, museumsinspektør, Roskilde Museum

Baggrundskort, målebordsblade og ortofotos er gengivet med tilladelse fra

Kort- og Matrikelstyrelsen.

Redaktion: Jens Molter Ulriksen

Omslag: Peter Brandes

Grafisk tilrettelæggelse: Mette Secher

Papir: Satimat Naturel 135 g

Skrifttyper: Berthold Akzidenz Gotesk Condensed / Adobe Garamond Pro

Tryk: Gullanders Bogtrykkeri, Skjern

ISBN 978-87-88563-44-3

EAN 9788788563443

Indhold

Rappendam – en offermose og dens funktion – kult og mentalhygiejne, 7
af Klavs Becker-Larsen

Indhegnede romertidsgårde ved Jyllinge, 19
af Ole Thirup Kastholm

Fixeringsbilder från Vestervang
Försök till en metodisk motivering
för vikingatida djurornamentik, 35
af Michael Neiß

Grundlæggelsen af Skt. Clara kloster i Roskilde, 71
af Emil Lauge Christensen

Mod et moderne politi – ordensmagten i Roskilde frem til ca. 1910, 97
af Vibeke Kaiser-Hansen

Da det psykedeliske lys kom til Danmark, 139
af Morten Lander Andersen

Kulturhistoriske rapporter fra Roskilde Museum

Rishøj – en overpløjet gravhøj fra bronzealderen, 149
af Cille Krause

Marbjergvej – en gårdtomt fra førromersk jernalder, 159
af David Brink

Gadeudgravning i Allehelgensgade, Bredgade og Grønnegade i Roskilde, 167
af Anna Severine Beck

Domkirkestrædes middelalderlige forgænger, 177
af Jens Molter Ulriksen

Middelalderlige begravelser ved Kirke Hyllinge Kirke, 183
af Jens Molter Ulriksen

Rappendam – en offermose og dens funktion – kult og mentalhygiejne

af Klavs Becker-Larsen

I en sen alder er jeg ved skæbnens spil kommet til at bo ved bredden af en af vore hellige offermoser, *Rappendam*, som ligger ved landsbyen Jørlunde i Nordsjælland. For mange år siden blev jeg bjergtaget af den mystik, som omgiver fortidens ofringer, gennem læsning af P.V. Glob's bog om "Mosefolket", hvor også Rappendamfundet er omtalt. Det gådefulde ved de gamle skikke, som jo under en eller anden form kendes fra de fleste af Jordens egne, vedblev at fængsle mig. Men at se offerhandlingen forklaret alene ved menneskers forhold til imaginære guddomme, forekom mig lige så utilstrækkeligt som en forklaring af torden, der standser ved Tor og hans gedebukke-trukne vogn.

Antropologer fortæller os, at vor arts hjernekapacitet ikke er større i dag end for årtusinder tilbage. Derfor er det utænkeligt, at en så udbredt praksis som ofring ikke i sin kerne rummer erfaringer om en form for satsning med – i det mindste en mulighed – for afkast på indtægtssiden. Vores viden om fortiden peger jo ikke mod udbredt, uhensigtsmæssig ødselhed. Vi må bag om gudebilledet for at prøve at afdække en sammenhæng, som holder for en nutidig betragtning.

I Rappendam Mose fandt man i 1941-42 under tørvegravning rester af vogne, først og fremmest itubrudte, massive hjul. Derudover skeletdele af et menneske, en kalv, en hest og fem får, samt en ard. Fundet lå i spredte grupper og var antageligt nedlagt i flere omgange over tid. Det tolkes som ofre i jernalderen til gudinden Nerthus eller den mandlige guddom Njord.

Den kyndige ved, at disse guder forvalter frugtbarheden og kan skænke den til jorden, til kvinden og *til sindet!*

Jeg hævder, at guderne med deres dunkle identitet og uberegnelige luner først og fremmest var skabt til, under kultens centrale ritus, offerhandlingen, at stå som modpol til menneskelivets daglige rutine,

Fig. 1. Vognoffer i Rappendam Mose. (Efter Glob 1965.)
Udsnit vist på modsatte side.

Fig. 2. Helleristning i
Val Camonica, Italien.
(Efter Broby-Johansen 1973.)

stivnede vaner og tankesæt. Som kulisse til en scene, hvor overleveringen siger, at alt vil kunne ske. Baggrunden for min påstand er de mange vidnesbyrd historien rummer om en menneskelig adfærd og tankegang, som synes at have fællestræk med offerhandlingen og at kunne forklare den uden at ty til en gud som medspiller!

En skriftlig kilde fra 1185 og helleristninger fra Italien og Sverige beretter, at når keltere og germanere kårede en ny konge, kunne han vise sit lykkebringende, pragmatiske frisind for sit folk ved at parre sig med en hoppe, som bagefter blev slagtet og kogt. Kongen badede i suppen, hvorefter han sammen med alle drak af den og spiste af kødet. Alle normer var midlertidigt suspenderet. For til daglig blev homoseksuelitet og sodomi betragtet som grove krænkelser af naturens magter og straffet med døden.

At et sådant optrin må have rystet de gamle keltere og germanere, siger sig selv. Men chokket har også formået at sprænge den banale hverdagstænkning, som er menneskesindets dominerende syssel – dengang som i dag – men som et tungt dæksel hindrer frembrud af nye, frugtbare spirer. I et kort “NU” blev de revet ud af rutinestyrede tankekredse til et øjeblikks nul-stilling af sindet, det

sekund, hvor nytænkning og intuition kan overtage scenen – *hvis heldet er med!*

Men vil man fremprovokere denne tilstand, må al vanestyret praksis for en stund vendes til sin modsætning. Og her har den rendyrkede, ødsle galskab, som er offerets redskab, sin plads.

De gamle Jørlundeboere, som stod samlede her ved Rappendam, må have følt en gysen ved at se et menneske blive dræbt, husdyr slået ned, og brugbare redskaber blive ødelagt og bortkastet for at takkes en lunefuld gud, hvis form og væsen befandt sig uden for fornuftens verden.

På de følgende sider vil jeg forfølge den sammenhæng, som her er lagt frem, med flere eksempler og med støtte fra filosofi og naturvidenskab.

Med kristendommens indførelse er de egentlige ofringers tid forbi. Men tilliden til gavnlige virkninger af chok overlever i bedste velgående, især troen på helbredende kræfter.

H.C. Andersen fortæller om en rystende oplevelse, han havde i sin ungdom. Han overværede henrettelsen af tre mennesker. Det gjorde et forældrepar med en epileptisk søn også. Da et hoved faldt, styrtede de frem og tvang den syge til at drikke af det udstrømmende blod. Det var en almindelig antagelse, at der var en mulighed for helbredelse ad denne makabre vej.

Meget tyder på, at offerskikkene fortsatte deres virke gennem vore straffelove. Når forbryderen måtte bøde med livet, var det ikke alene en soning af hans brøde over for det samfund, hvis love han havde krænket. Som igen var udtryk for de magters vilje, som stammens lykke afhang af. Heller ikke "afskrækkelse" kan fuldt ud forklare de monstrøse virkemidler, som bøddelen ofte tog i brug, og som tit rettedes mod den allerede afsjælede krop. Ved hængninger i London forekom det, at bøddelen udtog det endnu bankende hjerte af den hængte foran den forsamlede mængde.

Sideløbende med disse drastiske tilbud om terapi gennem oplevelse, har mennesker gennem årtusinder søgt helbredelse ad psyko-fysisk vej ved indtagelse af placebo, ofte af den mest bizarre art: ægyptisk mumie, alrunerod hentet på en galgebakke, hvor den havde fået kraft

fra de hængtes sæd og urin, samt hellige personers afføring! Jo mere uhumsk desto større var tilliden til en gavnlig virkning. Alt sammen påfund, som er galskab i fornuftens verden.

I dag er udbuddet knapt så saftigt. Men både den alternative og den etablerede medicin ordinerer stadig præparater, hvis dokumenterbare, specifikke virkning er som kalktablettens og de hellige kilders. Kernen i disse foreteelser må forklares som vores ubevidste tillid til selvterapi styret af naturen, som det gælder om at åbne sig for.

Senere hen indgik chokkure af forskellig art i psykiatriens behandling af "de gale". Angiveligt for at nedbryde den modstand, der omgav deres abnorme lidenskaber og erstatte dem med disciplin og moral! Vor tids elektrochokterapi kan ses som en fortsættelse af traditionen under mere humane former.

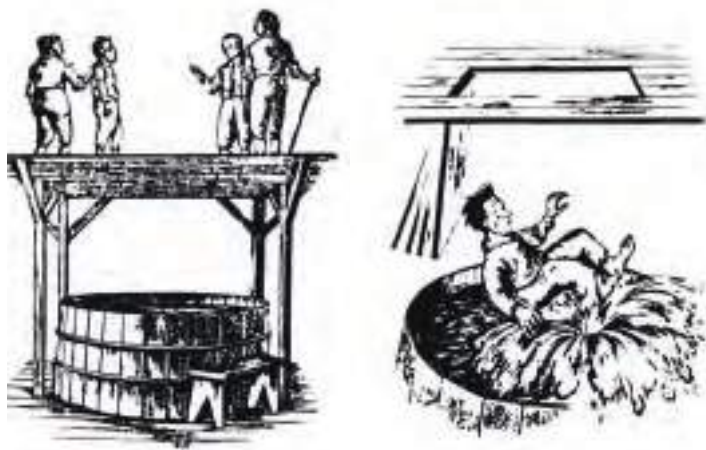

Fig. 3. "Overraskelsesbad"
(1800-tallet): patienten styrtes
intetanende i en beholder med
vand. (Efter Kelstrup 1983.)

Helt fra oldtiden har også åreladning været brugt som middel mod næsten enhver tænkelig lidelse. Endnu i 1800-tallet anvendtes den også af sunde og raske lægfolk som forebyggende behandling en eller to gange årligt. På landet var det oftest smeden, der udførte åreladningen. Når snepperten, en slags springkniv, skar den spændte åre op, så blodet sprøjtede, brød den effektivt hverdagens trummerum!

Voltaire (1694-1778) kommenterede lægens virke således: “Lægekunsten består i at underholde patienten, mens naturen kurerer sygdommen.”

Hvis “heldet” er med, kan den dygtige terapeut få sin tillidsfulde patient til at glemme angsten for sygdommen og døden og dermed rydde scenen, så de livgivende ressourcer i hans eget sind får frit spil.

Det foregående hviler på den sikre erfaring, at vores sind stiller et komplementært sæt af muligheder til rådighed for os: den bearbejdende, besluttende forstand, fornuften, og dennes modsætning, *den intuitive åbenhed mod naturens signaler – udefra som indefra*.

I det sunde sind veksler brugen af disse talenter smidigt efter behov. Men erfaringen viser, at åbenhed i særlig grad er barneårenes og ungdommens privilegium, men med årene hos de fleste af os må vige pladsen for sin modsætning. En tiltagende stivhed melder sig både i krop og hjerne med nedsat livskvalitet til følge.

At en brat, kraftig påvirkning af sindet under gunstige omstændigheder kan have positive følger, synes sikkert. Måske sprænges der vej til fortrængninger eller åbnes for latente kilder? Og kan vi modtage input ad anden vej end via sanserne? Det kan naturvidenskaben svare på.

Fysikernes svar er prompte: *entanglement!* Ordets betydning i det engelske dagligsprog kan oversættes ved “sammenfiltrering”, “tæt forbindelse”. Men brugt i den internationale fysiker verden, betegner ordet en sammenhæng af fundamental betydning og rækkevidde for naturvidenskab og for os alle. Der er tale om en gådefuld samhörighed, indbyrdes afhængighed, som med sikkerhed er iagttaget mellem partikler i atomverdenen. Hvis to partikler, som er dele af samme system, fjernes fra hinanden, kan en påvirkning af den ene medføre en *øjeblikkelig* ændring i den andens tilstand, selv når store afstande skiller dem. Det gådefulde ved *entanglement* er, at der ikke udveksles signaler/energi under nogen kendt form. De nærmere omstændigheder ved dette samspil unddrager sig vores iagttagelse bortset fra, at det heller ikke respekterer vore begreber om tid. Her gælder nemlig *samtidighed* i stedet for tid! Dette fænomen er forudsagt i kvanteteorien. Albert Einstein kaldte det: “Spøgelsesagtig virkning over afstand”. En anden af de store fysikere, Erwin Schrödinger, som gav fænomenet dets navn, sagde: “*Entanglement* er det mest karakteristiske træk ved kvantemekanikken!”.

Også i den makroskopiske verden, f.eks. indenfor astronomi og biologi, forventer man at finde forhold styret af *entanglement*. Trækfugles evne til at finde vej menes at bero på et samspil mellem et center i fugles hjerner og kræfter i jorden – måske magnetiske.

Forkætrede begreber fra parapsykologien, såsom telepati og clairvoyance, er i dag emner for seriøs forskning, for at klarlægge om forhold i vores hjerne på lignende vis er funktioner af *entanglement*.

Er *entanglement* måske et princip i naturens styring af såvel mikroskopisk makrokosmos? Dristige gæt ser hele universet, Alnaturen, som en enhed i *entanglement* med sig selv. Men man kan også forestille sig, at *entanglement*, i lighed med fysiske systemer vi kender, må kunne hæmmes i sit virke af blokerende omstændigheder (jamming), som skal afhjælpes!

Helt paradokst kan det komme En for,
at der er mere i Intet
end i alt Noget tilsammen.

Ludvig Feilberg (1849-1912)

Vor tids teoretiske fysikere, som undersøger det tomme rum, kunne måske udtrykke sig på lignende vis. Men Feilberg er filosof og taler ud fra egne iagttagelser af menneskesindets natur, ikke som repræsentant for et forskermiljø. Han har ydet bidrag til vor forståelse af sjælelivets betingelser, som kalder på opmærksomhed og undren.

I Ludvig Feilbergs filosofi er menneskets sjæleliv et af naturens mange spil med energien. Groft forenklet har sindet to komplementære funktioner: *den lukkede kredsløb og det åbne ligeløb*. Hovedparten af vores mentale aktivitet er kredsløbets billige vanetænkning, hvor strømmen af energi gennemløber kendte baner. Man kan forestille sig den elektriske strøms kredsløb i en spole, som skaber et magnetfelt. I vores hjerne skaber kredsløbet på tilsvarende måde sit felt: oplevelsen af et selv, et "Jeg".

Kredsning kan vi holde til dagen lang, den koster intet. Energien forbliver i os. Kredsningens tema er vores egen lilleverden med dagens dont styret af rutinen. Men emnerne kommer også i en strid strøm fra medier og reklamers råben om tingenes betydning. Hvis kredsningen med sin Jeg-skygge dominerer, er vi, ifølge Feilberg, unyttige væsner i naturens husholdning, og vi er lukket ude fra vigtige kilder til sundhed i vores eget væsen og i vores omverden. Vi er i virkeligheden slet ikke i live! En tilstand, som teologen P.G. Lindhardt (1910-1988) stemplede som: “det forpjattede sind”.

Heldigvis rammes vi løbende af impulser, der kan dirke os op til ligeløb, sindets anden verden: en åbenhed, som koster – og beriger. Det indfinder sig, når vi veloplagte kaster os ud i at grave køkkenhaven. Eller når vi for alvor fortaber os i løsning af hverdagens problemer. Eller tager udfordringer op indenfor videnskab og kunst. Eller når vi glemmer os selv i muntert og givende samvær med andre. Ligeløb er betingelsen for intuition, spontanitet og kreativitet. Så længe det har tag i os, er jeg-fornemmelsen svækket eller helt ophævet, og vi færdes langs tangenter i strakt, frontal udfoldelse.

Ligeløbet er forbundet med sindets undren, og i sin rene form er det ophav til de sjældne øjeblikke, hvis spor følger os resten af livet. Det opleves altid som sandt liv.

De to virkeformer afløser stadig hinanden. Ingen kan vedvarende befinde sig i ligeløb, den tærende livsform, hvor vi afgiver sjælelig energi i en form, vi endnu kun kan gisne om. Men at det sker, vidner træthed, som kan stige til udmattelse, klart nok om.

“At rejse er at leve” siger H.C. Andersen og fortæller, at rejselivet er det forfriskende bad, der sætter ham i stand til at bringe den indre rigdom, han allerede besidder, sundt og modent ud på papiret. Man kunne sige, at rejselivet ved sine mange overraskelser, som løbende sprænger kredsningens *small talk*, stemmer hans sind til ligeløb. Men det kan det også gøre med alle os, som ikke er digtere, men lige fuldt behøver ligeløbets afsæt og drive til at åbne for den rigdom, som er vores, og som er kilden til vækst. Det er den mulighed, vi villigt betaler for, når vi tager afsted på rejser, men også kan opleve på småture i det hjemlige:

Cyklist ser landet

Rundtur om fjorden
ad kendte biveje
jeg tramper godt
i pedalerne
mens sindet går tomgang
i ligegyldig kredsen
om set og husket

Men halvvejs henne
er overskuddet brugt
kræfter kaldes hjem
kredse ophæves umærkeligt

Tanker falder til ro
ideer lægger sig
overblikket dør hen
ruten bliver borte

Og landskabet blinker frem
blænder op for det, det er
stiltfærdigt selvfølgeligt

I den vundne afholdenhed
holder landets rigdom
kilometervis
til trætheden siver ind

I slægt med glæden og friskheden ved at rejse, er det begynderheld, man kan opleve, når man ganske uden forudsætninger kaster sig ind i spil eller leg. Man møder opgaven åben, uindstillet, metodefri. Som når man har glemt et navn. Presser man hukommelsen, undviger det. Giver man slip, kommer det af sig selv.

For den stærkt uortodokse, katolske gejstlige, Mester Eckehart (1260-1327), bygger vort åndsliv på det sunde, almindelige dagligliv. Når han priser fattigdommen eller afsondretheden, sigter han kun til en kortvarig tilstand i sindet, hvor vilje og viden er suspenderet. Her har vi ikke plads for en gud, men er i en sjælelig fase, hvor også forestillingen om et 'Jeg' er slettet.

I visse af Østens klostre får disciplen et *koan* af sin læremester at meditere på. Et kendt koan er dette: "Hvad er lyden af én hånd, som klapper?" Et koan rummer gerne en meningsløs påstand eller et absurd spørgsmål. Det giver ingen mulighed for forståelse eller svar i almindelig forstand.

Den erfarne mesters empati fortæller ham, når disciplens fordybelse og årvågenhed er den rette, og i et nu får han et slag på skulderen, som brat afbryder hans meditation. Men på vejen tilbage krydser han intethedens felt, hvor den direkte erkendelse af tingenes væsen har sit domæne.

Eventyrene minder os igen og igen om, at et sundt sjæleliv er en helhed af Klods-Hans' impulsive gavtyvestreger og hans lærde brødrers kølige beregning; af Aladdin og Nureddin.

Men i komplementære forhold er der ingen plads for halvhed. Det er enten-eller! Hvis Aladdin på sin vej til lampen så meget som rører ved det guld, han ser, bliver han til sten. Og da kongesønnen, under sin stræben mod at befri prinsessen, passerer gennem hallen med de duftende terriner, ved han, at lykken svigter ham, hvis han fristes til at lette på et låg.

I offerhandlingens klimaks må enhver medbragt "købmandstænkning" om "noget for noget", ja, selv det blotte håb om gevinst, falde, før den virtuelle psykoterapi, offerets kerne, kan sætte ind. Absolut "nøgenhed"

er den kompromisløse fordring. Det ved religionerne godt. Derfor lærer islam, at det er blasfemi at tillægge gud egenskaber. Han er ren ånd og kan ikke beskrives eller afbildes. Var han andet, ville han forurene sindet og hindre, at det når “den tyste ørken, hvor ingen bor”.

Ser vi “gud” som pseudonym for den enkeltes inderste væsensgrund, drejer forbuddet sig om dogmer, sjæleligt formynderi, modsat selvstændigt ny liv. Om støj, når behovet er stilhed, så tøjlerne kan slippe i overgivelse til det ukendte, og hvor enhver form for bagage er en hindring.

“Uden at I bliver som børn...”, hedder det. For barnet lever med sind og sanser åbne for det nære, det øjeblikkelige, hvor livet udspiller sig, og hvor naturen meddeler sig til os. Indtil en tankevirksomhed med forkærlighed for tilbagevenden og gentagelse som en besættelsesmagt breder sig over scenen og spiser os af med at tygge drøv på gammelt gods – den åndelige død. Så må der krasse midler til for at slå en revne i den hårde skal, vi har skabt om os. Så vi et øjeblik kan se et glimt af den tabte enhed med naturen – på en gang vores ophav og miljø. Et gensyn, som nu og da kommer til os af sig selv som flygtige mindelser om noget oprindeligt.

Jeg har søgt at belyse mit emne fra forskellige sider. Men alligevel rummer min artikel bevidste gentagelser i lidt skiftende ikklædning. Sammenholdt med den pointe, jeg har villet fremlægge, kan det godt tage sig ud som en skæbnens ironi.

Jeg stoler på læserens forståelse.

Litteratur

Broby-Johansen, R. 1973: *Oldnordiske stenbilleder*. 2. udg. Gyldendal.

Glob, P.V. 1965: *Mosefolket*. Gyldendal.

Kelstrup, A. 1983: *Galskab, psykiatri, galebevægelse – en skitse af galskabens og psykiatriens historie*. Udgivet af Amalie – galebevægelsens blad.

Indhegnede romertidsgårde ved Jyllinge

af Ole Thirup Kastholm

Hvor de nyanlagte boldbaner ved Gundsø Stadion i Jyllinge i dag overlejrer det bølgede marklandskab med deres stringente symmetri skabt for nutidsmenneskets legemlige udfoldelser, skjulte sig indtil for nylig næsten 2.000 år gamle spor efter områdets daværende indbyggere. Før Roskilde Kommunes anlægsarbejde med boldbanerne gik i gang, foretog museet en prøvegravning af det ca. en hektar store areal, og der viste sig flere koncentrationer af forhistoriske stolpehuller under mulden. Formentlig var der tale om resterne af flere bygninger, men det var nødvendigt at blotlægge en større del af arealet for at kunne se sammenhængen. En arkæologisk udgravning måtte foretages, og en sådan fandt sted i forsommeren 2011.¹

Landskabet

Jyllinge ligger på kanten af et jævnt bølget bakkeplateau med stejle, tilgroede klinter ned til Roskilde Fjord. Mod nord og syd afgrænses området naturligt af henholdsvis Værebros og Hove ådale, og mod øst ændrer landskabet sig til et mere kuperet terræn præget af vand- og mosehuller.

Området øst for Jyllinge, knap 1,5 km fra fjorden, hvor boldbanerne skulle anlægges, fremstod som ret jævnt terræn, dog med et svagt øst-vestgående højdedrag beliggende knap 26 m over havets overflade (fig. 2). På dette højdedrag blev udgravningsfeltet lagt. Mod nord og mod syd dykker landskabet en smule, og her har givetvis været dybere lavninger før i tiden, i dag udvisket af pløjning. Visuelt er landskabet som helhed kendetegnet af det fremtrædende højdedrag mod øst, på den anden side hovedvejen – et højdedrag, som i fordums tider var præget af adskillige gravhøje, som nu er gravet bort eller pløjet ned til knap synbare højninger i terrænet. Derudover ligger der en markant gravhøj, Spraglehøj, ca. 500 m mod syd. I dag er højen dog skjult bag træer, når man står ved boldbanerne.

Fig. 1. Under udgravningen var der stor lokal interesse og mange besøgende. På modsatte side ses femte klasse fra Jyllinge Skole, som danner "husvæg" i et af langhusene.

Foto: Ole Kastholm/Roskilde Museum.

Fig. 2. Udgravningsfeltet placeret (med rødt) på et 4 cm-kort.
Tegning: Roskilde Museum.
© Kort- & Matrikelstyrelsen.

Udgravningsfeltet

Med en gravemaskine blev pløjemulden fjernet fra et areal på 3.250 m², altså knap en tredjedel af de nye boldbaners samlede areal. Herefter fremstod undergrunden som en lysere flade, bestående af gulbrunt sandet ler, og, i den vestlige del af arealet, af rent, gult sand. I fladen tegnede hullerne efter fortidens nedgravede konstruktioner sig som mørke plamager. Der blev registreret i alt 614 af dem. Langt størstedelen var stolpehuller, nemlig 490 stk., men der var også brønde og andre nedgravninger på området.

Bebyggelsen

Blandt de mange stolpehuller kunne udskilles syv stolpebyggede konstruktioner, der blev nummereret I-VII, hvoraf I-IV var langhuse med vægforløb og skillerum bevaret i nogen grad, og V-VII var hegnsforløb tilknyttet de tre af langhusene.

Formentlig har de fire langhuse ikke eksisteret på samme tid, men repræsenterer hver deres fase i den samme gård – hver deres generation om man vil. Der er ikke overlap mellem gårdene på en måde, der gør det muligt entydigt at fastslå, hvilke der er ældst, og numrene i den følgende gennemgang er i den hensende tilfældige (fig. 3-4).

Fig. 3. Plantegning over udgravningsfeltet. Gårde og hegn er markeret med grå, brønde med blå.

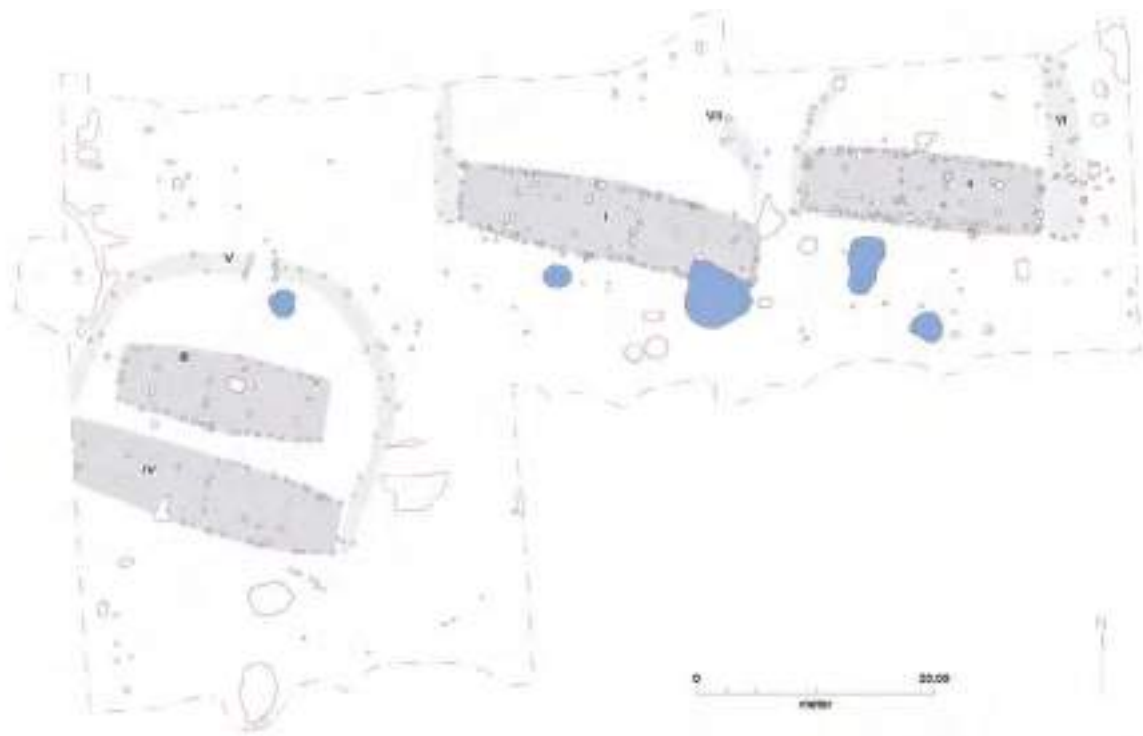
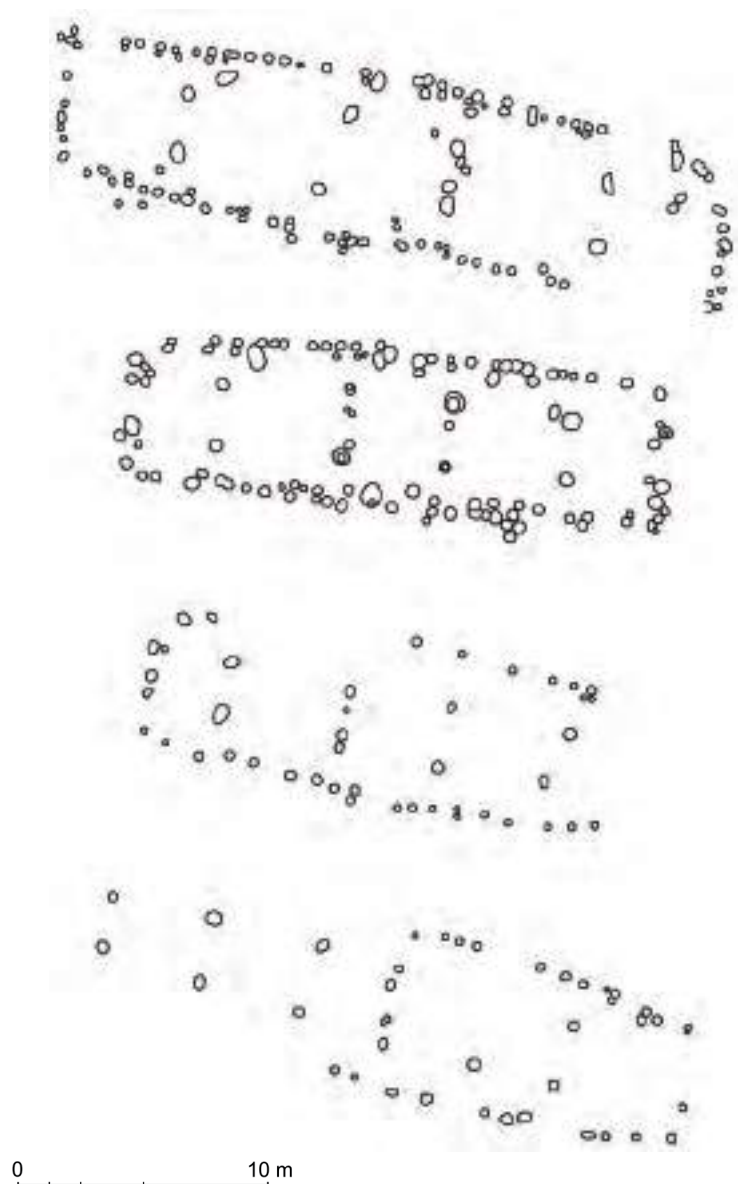

Fig. 4. Sammenstilling af de fire langhuses grundplaner (I-IV fra toppen). Nord er opad.

Gård I

Denne gård lå centralt på udgravningsfeltet og bestod af et langhus og dele af et hegn mod nord (konstruktion I og VII). Langhuset var velbevaret med spor efter vægge og indre konstruktioner. Det lå med gavlene omtrent øst-vest, dog med en lille drejning mod VNV-ØSØ. Husets længde er 25,5 m, og på det bredeste sted måler det 7 m. Husets vægforløb krummer let, og bredden ved gavlene er knap 5 m. Grundarealet har været ca. 150 m², og huset er opdelt i en øst- og en vestdel af en indre skillevæg. Den vestlige del er størst. Det hegn, som må formodes at være knyttet til gården, består af spredte stolpehuller i hver sit bælte nord for langhusets gavle, og danner muligvis en halvkreds nord om huset, uden for det undersøgte areal. En sådan halvkreds ses i sin fuldstændighed ved gård IV, og har også andre modstykker, som vi skal se senere.

Gård II

Umiddelbart mod øst lå gård II, ligeledes bestående af et velbevaret langhus med tilhørende hegn (konstruktion II og VI). Huset har en størrelse på 20,4 m's længde og 6,6 m's bredde, dog ca. 5 m ved gavlene. Husets grundareal er knap 125 m². Også her deler en skillevæg bygningen i to, hvor den østlige udgør den største del. Hegnet, der hører til huset, strækker sig i to bælte mod nord fra hver sin gavle. Som ved gård I strækker hegn sig formentlig udenfor det undersøgte areal.

Gård III

På den vestlige del af udgravningsfeltet, næsten sammenfaldende med gård IV, lå gård III, hvoraf kun selve langhuset var bevaret (konstruktion III). Der er tale om et hus på 17,5 m's længde og 6,5 m's bredde, dog er væggen kun delvist bevaret her, antageligt på grund af den sandede undergrund, som er gennemrodet af trærodde og dyregange. Ved den vestlige, næsten bevarede, gavl kan bredden anslås til ca. 4,3 m. Dette hus adskiller sig lidt fra gård I og II ved et mere krumt vægforløb og en kortere afstand mellem de tagbærende stolpepar. Huset er som de andre opdelt af en skillevæg.

Gård IV

Gård IV består som gård I og II af et langhus og et hegn (konstruktion IV og V). Huset har en størrelse på ca. 24 m's længde og 6,4 m's bredde, dog ca. 4 m ved den bevarede østlige gavl. Som ved gård III er væggene kun delvist bevaret. Også dette hus har en skillevæg. Som gård III adskiller det sig fra gård I og II ved mere krumme vægforløb samt en kortere afstand mellem de tagbærende stolpepar. Hegnet er bevaret i sin fulde udstrækning og danner et halvkredsformet aflukke på ca. 330 m² nord for langhuset. Nordligst i hegnet er der en forstærkning, hvilket ganske givet har været indgangsporten til aflukket.

Brønde

På området blev der fundet i alt fem brønde. De var kendetegnet af en dybde på mellem 1,1 og 1,5 m, og bestod af en – oftest cirkulær – nedgravning med lodrette sider. Det materiale, som brøndhullerne var fyldt op med, bar præg af vandaflejringer, hvilket må betyde, at de var blevet fyldt langsomt op, mens der var vand i bunden. Efterhånden har man dog sløjft brøndene helt og kastet dem til med muldjord, der så sad som en prop øverst (fig. 5). I brøndfyldet blev der fundet potteskår fra kasserede lerkar. Sikkert har der også været dyreknogler fra måltidsrester, men de sandede jordbundsforhold har været for ugunstige til, at knoglerne kunne bevares til i dag.

Fig. 5. Lodret snit gennem brønden A380. Foto: Ole Kastholm/Roskilde Museum.

Datering

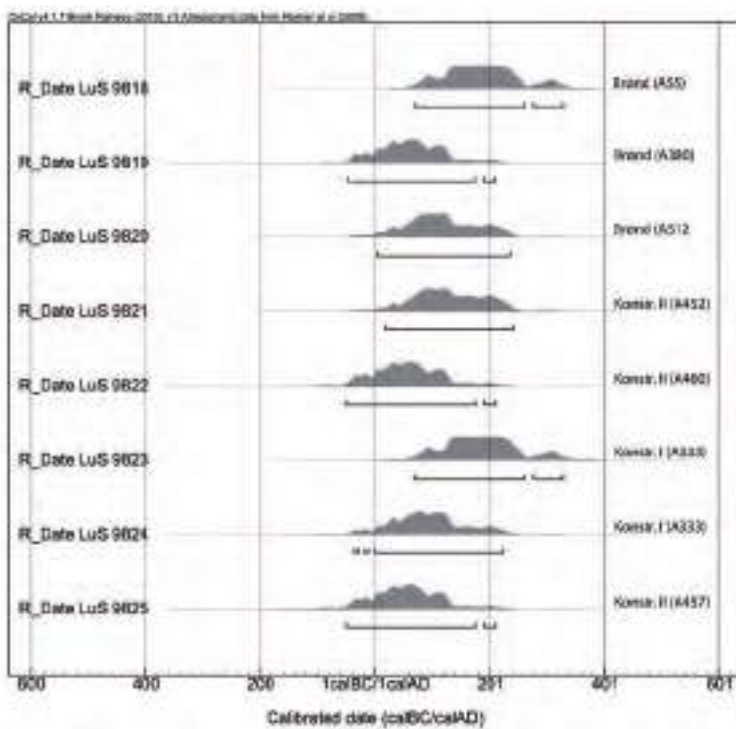
Når alderen på forhistoriske huse skal bestemmes, kan man benytte sig af forskellige metoder. Bedst er det selvfølgelig at sammenholde flere metoder, arkæologiske og naturvidenskabelige. Ofte har arkæologerne fra starten en idé om, hvilket tidsrum det drejer sig om; det kan især være begrundet i husenes grundplan og karakter, som har varieret gennem tiden. Sådan var det også ved Jyllinge, hvor det allerede efter prøvegravningen stod klart, at der var tale om bebyggelsesspor fra jernalderen. Under udgravningen, og ved den efterfølgende bearbejdning, er denne datering blevet indkredset yderligere. De to bedst bevarede langhuse, konstruktion I og II, har tydelige fællestræk med andre hustomter som vi kender fra romersk jernalder (1-375 e.v.t.). Blandt andre kan nævnes paralleller fra Benløse ved Ringsted, hvor der er udgravet to hustomter, som i størrelse, vægforløb såvel som fordeling af tagbærende stolper er meget lig gård I og II fra Jyllinge. Husene fra Benløse er på baggrund af kulstof 14-analyseret forkullet korn fra stolpehullerne dateret til de to første århundreder efter tidsregningens begyndelse.²

Gårdene fra Jyllinge blev også kulstof-14 analyseret. Fra brøndene og adskillige stolpehuller i husene blev udtaget jordprøver, der efterfølgende blev undersøgt for eksempelvis brændt korn. I en mindre del af prøverne var der faktisk korn, og i alt otte af disse blev sendt til kulstof 14-analyse på Lunds Universitet. Resultaterne viser, at samtlige af de brændte korn stammer fra de første to århundreder efter tidsregningens begyndelse (fig. 6).³ Spørgsmålet man her må stille sig er så, hvorvidt de brændte korn har samme alder som de huse og brønde, de blev fundet i; det kan nemlig ikke udelukkes, at kornet stammer fra ældre aktiviteter som for eksempel markafbrænding, og er røget med ned, da stolpen i sin tid blev gravet ned – eller sågar kan kornet også være af nyere dato end bebyggelsen, og være bragt ned i stolpehullet af dyr eller frostsprækker. Den bedste metode til at imødegå denne usikkerhed er at foretage mange kulstof 14-analyser og anskue resultatet som helhed, samt kildekritisk vurdere risikoen for eventuel "forurening" af resultaterne – som for eksempel langvarig bebyggelse på stedet eller aktiviteter fra flere forskellige perioder. Analyseresultaterne fra Jyllinge forekommer, de nævnte forbehold taget i betragtning, at være troværdige til datering af gårdene: for det første stemmer de indbyrdes over-

ens, for det andet synes der ikke at være spor efter forurening fra andre perioder, og – sidst, men ikke mindst – de strider ikke grundlæggende mod det arkæologiske materiale.

På den baggrund kan det konkluderes, at gårdene ved Jyllinge er opført på et tidspunkt i perioden fra tidsregningens begyndelse og til

Fig. 6. Skema over de kalibrerede kulstof 14-resultater. Den nederste linje angiver kalenderår (Kalibreret med OxCal 4.1 © Bronk Ramsey 2010 med data fra Reimer *et alii.* 2009).

omkring 200 e.v.t. Som tidligere nævnt har de fire gårde ikke eksisteret samtidig, men skal ses som flere faser af den samme gård. Forudsætter vi, at hver fase stod i ca. 30 år før den var udtjent og en ny blev opført – og her er jo ikke taget højde for, at en fases levetid kunne nedbringes ved ildebrand – har der altså været kontinuerlig bebyggelse i omkring 120 år på dette sted.

De indhegnede gårde

Mens indhegnede gårdsenheder fra denne del af forhistorien siden 1960'erne har været et kendt syn på de omfangsrige jyske bopladsudgravninger, så glimrede de længe ved deres fravær i det sjællandske materiale. Først i 1980'erne dukkede enkelte eksempler op blandt andet på den københavnske vestegn, og her tydeligst i Torstorp Vesterby ved Høje Taastrup, hvor et langhus (hus 18) var omgærdet af et cirkulært hegn. I indhegningen fandtes desuden enkelte mindre konstruktioner, som skal tilknyttes driften.⁴

I 2009 udgravede Roskilde Museum to indhegnede romertidsgårde sydvest for Roskilde, ved Lindenbergvej. Sporene var velbevarede, og det sås tydeligt, at gårdenes langhuse havde været omgærdede af halvkredsformede hegn (fig. 7). Hegnet bestod af aftrykkene efter kraftige, dobbeltsatte stolper, hvilket betyder, at det har været en overdækket konstruktion, og således ikke alene har været en afskærmning, men også i sig selv udgjort en bygningsenhed, formentlig at forstå som gårdens driftsbygninger. Mod nordvest sås sporene efter en indgangsport til den lukkede gårdsplads, som hegnet dannede nord for langhuset.⁵ Denne type gård adskiller sig klart fra den førnævnte ved Torstorp Vesterby, hvor det omgivende hegn bestod af et enkelt stolpeforløb, og derudover indhegnede et meget større areal.

Gårdene fra Jyllinge har lignende halvkredsformede hegn, om end billedet ikke står helt så klart som ved gårdene fra Lindenbergvej. Desværre blev kun et enkelt af hegnene fuldstændigt udgravet, hvorved en kraftig indgangsport mod nord blev erkendt. Om hegnsførløbene også her har været overdækkede er ikke helt til at fastslå, men en kombination af enkelthejn og overdækket hegn kan heller ikke udelukkes.

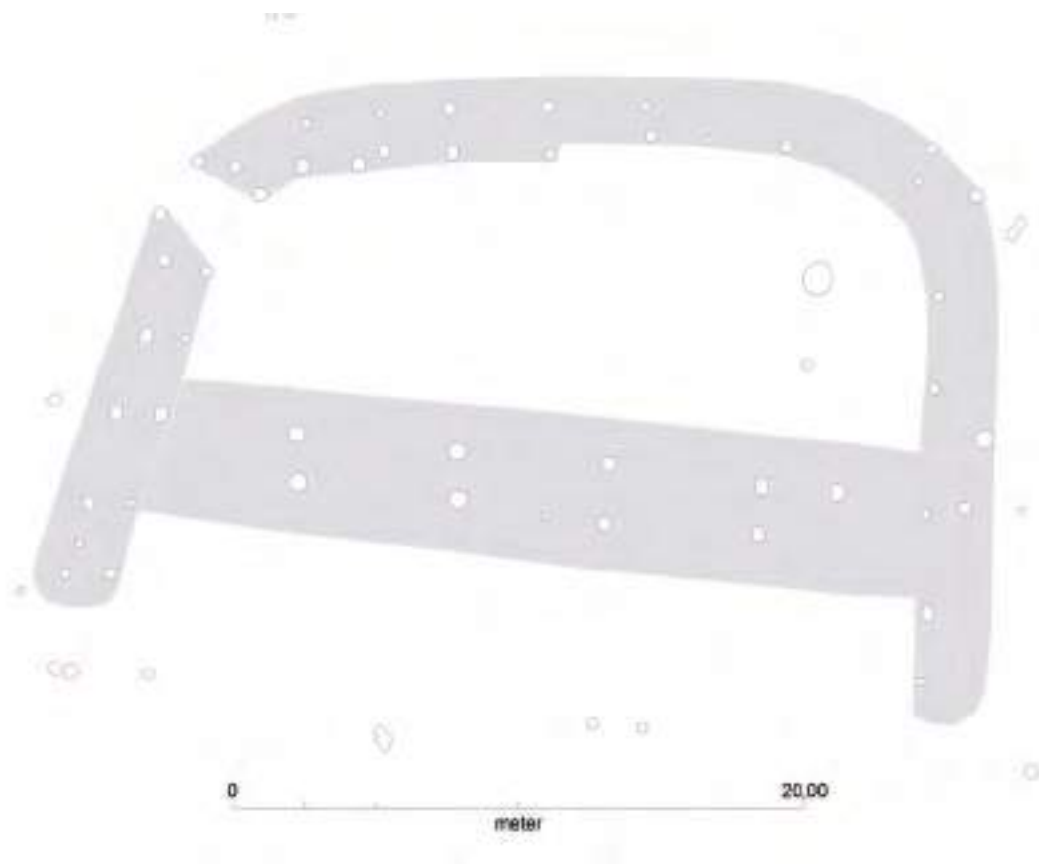

Fig. 7. Gård II fra Lindenbergvej. Dateret til yngre romersk jernalder.

Romersk jernalder ved Jyllinge

De nyfundne gårde ved Jyllinge er et kærkomment bidrag til egnens historie i romersk jernalder. I Jyllinge og nærmeste omegn er der hidtil kun fremkommet ganske få arkæologiske spor fra denne periode (fig. 8). Umiddelbart mod syd blev i begyndelsen af 1990'erne udgravet flere forhistoriske nedgravninger, og i en af disse fandtes et lerkar fra romersk jernalder, som i dag kan ses udstillet på Fjordcenter Jyllinge.⁶ Muligvis tilhører disse gruber en nærliggende romertidsgård, der må have ligget syd for de netop fundne. Lidt længere mod sydvest, på

Fig. 8. Fund fra romersk jernalder nær Jyllinge vist på baggrund af de såkaldte "Høje Maalebordsblade" fra sidste halvdel af 1800-tallet.

- 1) de nyudgravede gårde
- 2) gruber med kar
- 3) hustomt
- 4) stammebåd

Tegning: Roskilde Museum.
© Kort- & Matrikelstyrelsen.

Smakkevej i Jyllinges nuværende udkant, udgravede Nationalmuseet i 1953 en hustomt, som også skal dateres til romersk jernalder.⁷ Med disse få nedslag ses det altså, at området har været bebygget flere steder i denne periode, og det må vel ventes, at der kan findes mere af samme slags på de omkringliggende marker, samt at meget kan være ødelagt ved udbygningen af Jyllinges parcelhuskvarterer.

Et interessant fund fra perioden, som understreger områdets nærhed til Roskilde Fjord, er den stammebåd, som Nationalmuseets Skibshistoriske Laboratorium udgravede i 1972 lidt syd for Jyllinges gamle havn. Båden, som lidt ud for strandbredden var blevet tynget ned af sten, bestod af en fint udhulet egestamme med en længde på 3,45 m og en bredde på 0,85 m (fig. 9). Begge stævninger var bevarede, men siderne ødelagte. En revne, der i sin tid opstod i bådens bund, var repareret med harpiks fra fyrretræ.⁸ En kulstof 14-analyse af båden har dateret den til romersk jernalder med hovedvægt på perioden 70-240 e.v.t.⁹ Også i sin egen tid lå denne stammebåd lige uden for datidens strandkant, og med tanke på dens stenlast kan man forestille sig, at der har været tale om opbevaring under vandet, hvor båden bevidst er sænket for at beskytte den mod udtørring, eksempelvis i vinterens løb.¹⁰ Båden er så blevet glemt eller efterladt som udtjent.

Stammebåden fra Jyllinge og gårdtomterne under de nyanlagte boldbaner er nogenlunde samtidige, men det forbliver rent gætværk, om der dengang var en direkte sammenhæng mellem båden og netop disse gårde. Alligevel er det en fristende tanke, at akkurat de mennesker, som levede deres liv på denne plet, har brugt båden, og med den skaffet sig et kosttilskud fra fjordens spisekammer. Under alle omstændigheder vidner fundene som helhed om de mangeartede aktiviteter i Jyllingeområdet i århundrederne efter tidsregningens begyndelse.

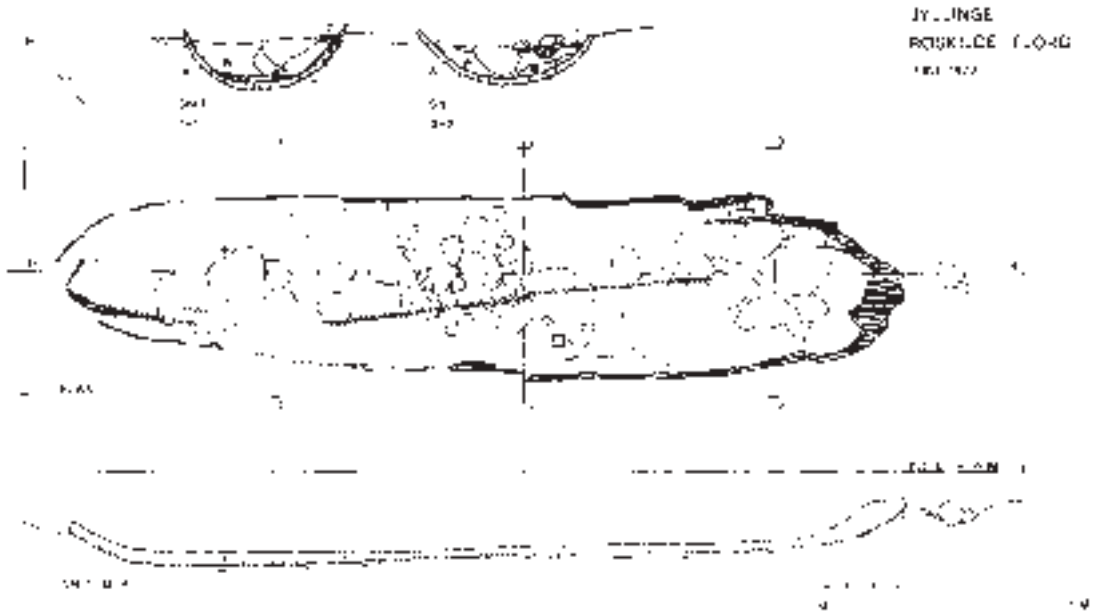

Fig. 9. Tegning af stammebåden fra Jyllinge.
Tegning: Ole Crumlin-Pedersen.
Vikingskibsmuseet.

Litteratur

- Busch, J. 2004: Egnshistorisk Forenings Arkæologigruppe. I: A. Hjort Rasmussen (red.): *Levende fortid. Glimt af Gundsøs kulturhistorie*, s. 199-203. Jyllinge.
- Christensen, A.E. 1996: Innlandsbåtene, spennende men lite kjent. *Årbok for Norsk Skogbruksmuseum*, nr. 14, s. 229-246.
- Christensen, K. 2011: [cat. no. 21] Fertile Central Zealand – Iron Age Settlement at Ringsted. I: L. Boye (ed.): *The Iron Age on Zealand. Status and Perspectives*. Nordiske Fortidsminder, Serie C, vol. 8, s. 268-270.
- Crumlin-Pedersen, O. 1978: *Søvejen til Roskilde*. Roskilde.
- Fonnesbech-Sandberg, E. 1992: Problemer i østsjællandsk bopladsarkæologi. I: U. Lund Hansen & S. Nielsen (red.): *Sjællands Jernalder. Beretning fra et symposium 24. IV. 1990 i København*, s. 21-36. København.
- Kastholm, O.T. 2011: Gårde og grøfter – 1000 år ved Hyrdehøjskoven. I: O.T. Kastholm & A. Crone-Langkjær (red.): *6000 år i grøften – arkæologi langs motorvejen mellem Fløng og Roskilde*, s. 66-87. Roskilde.
- Reimer, P. J. et alii. 2009: IntCal09 and Marine09 radiocarbon age calibration curves, 0-50,000 years cal BP. *Radiocarbon*, 51(4), s. 1111-1150.
- Rieck, F. & O. Crumlin-Pedersen 1988: *Både fra Danmarks Oldtid*. Roskilde.
-

Noter

1. Udgravningen har j. nr. ROM 2820 Baunegårdsvej. Ansvarlig for undersøgelsen var museumsinspektør, ph.d. Jens Ulriksen, daglig udgravningsleder var arkæolog, cand. mag. Ole Thirup Kastholm assisteret af arkæolog, ph.d. Bo Jensen og museumsmedarbejder Niels K.W. Nielsen. Som volontører med metaldetektor medvirkede Eva Brix, Ib Nielsen og Mauritz Tchikai. Udgifterne til undersøgelsen var i henhold til museumsloven afholdt af boldbanernes bygherre, Roskilde Kommune.
 2. Christensen, K. 2011, s. 269 og fig. 3-4.
 3. Dateringer i ukalibrerede kulstof 14-år BP: LuS 9818, 1830±50; LuS 9819, 1940±50; LuS 9820, 1895±50; LuS 9821, 1885±50; LuS 9822, 1945±50; LuS 9823, 1830±50; LuS 9824, 1915±50; LuS 9825, 1945±50.
 4. Fønnesbech-Sandberg 1992, s. 22 ff.
 5. Kastholm 2011, s. 68 ff.
 6. Pers. medd. fra Jørgen Busch, daværende formand for Egnshistorisk Forenings Arkæologigruppe, som forestod udgravningen. Tak til Anne K. Hansen og Vibeke Kaiser-Hansen, Fjordcenter Jyllinge, for uddybende oplysninger om fundet. Se også Busch 2004, s. 201.
 7. Sb.-nr. 020407-26, udgravning ved Ole Klindt-Jensen, j.nr. 309/53 "Vandmøllegård" i topografisk arkiv på Nationalmuseet/Danmarks Oldtid.
 8. Crumlin-Pedersen 1978, s. 16; Rieck & Crumlin-Pedersen 1988, s. 86 f.
 9. Kulstof 14-datering (K-2898) 1860±75 BP, kalibreret til 70-240 e.v.t. (1 σ , 68,2 %) og 2-341 e.v.t. (2 σ , 94,3 %). Kalibreret med OxCal 4.1 © Bronk Ramsey, m. data fra Reimer *et alii*. 2009.
 10. Jf. Christensen 1996, s. 240.
-

a

b

Fixeringsbilder från Vestervang

Försök till en metodisk motividentifiering
för vikingatida djurornamentik

Av Michael Neiß

I det följande presenteras en metod för identifiering av fixeringsbilder tagna från det nyligen upptäckta vikingatida praktspännet från Vestervang. Bidraget inleds med mekanismerna bakom bildvarseblivningen och slutar i ett tolkningsperspektiv över det möjliga sambandet mellan de vikingatida gjutarnas bildspråk och språkbilderna hos de samtida skalderna.

Om varseblivningen av fixeringsbilder

En tänkvärd insikt från bildvetenskapen är att det knappast finns objektiva avbildningar som är lika lätta för alla människor att se.¹ Att vi accepterar avbildningar som representationer av fenomen i vår livsvärld bygger på en kulturspecifik inlärningsprocess där vissa bildkonventioner internaliseras. Således är det inte självklart för mänsklighetens alla kulturer att ett foto representerar något annat än ett stycke papper eller okänd materia. Inom litteraturen upprepas gärna exemplet med en afrikansk bushkvinna som inte kunde se vad ett foto av hennes egen son föreställde. En platt svartvit bild rimmade illa med hennes verklighetsuppfattning! Därför krävdes ett antal förklaringsförsök innan hon lyckades dechiffrera fotot.² Oberoende om denna klassiska fältobservation lever upp till moderna validitetskriterier eller ej,³ så kan anekdotens kvintessens med fördel överföras på moderna arkeologers situation. Den som tänker tillbaka på sitt första möte med Bernhard Salins *Altgermanische Thierornamentik* (1904), minns säkert att det ibland krävdes övning innan man kunde tyda de olika figurerna helt utan läsanvisningar.

En särskild grupp bilder som ställer arkeologins motividentifiering på sin spets är de så kallade fixeringsbilderna.⁴ Med fixeringsbild avses en mångtydig avbildning som orsakar spontana växlingar i varseblivningen. Beträktarens läsning pendlar mellan flera alternativ. Ett klassiskt exempel är Rubins vas, där en till synes konstant växling mellan en vas och två ansikten äger rum (fig. 2).⁵ Fixeringsbilder är inte

Fig. 1. Rundspännet från Vestervang, a. Framsidan, b. Baksidan.
Foto: Författare.

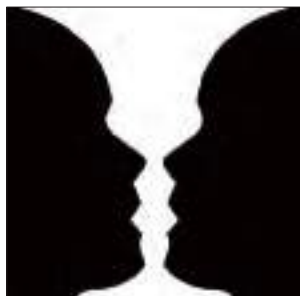

Fig. 2. Rubins vas.
Teckning: Författare.

bara föremål för bildvetenskaplig spekulatio⁶. De har även visat sitt värde som verktyg för neurobiologisk perceptionsforskning.⁷ Enligt nyare forskningsrön bygger den mänskliga bildvareblivningen på ett komplext samspel mellan olika hjärnområden som står i ett hierarkiskt förhållande till varandra. Även om vissa delprocesser inom det visuella systemet fortfarande är omdebatterade,⁸ tycks man vara enig om att flertydiga fixeringsbilder genomgår samma delprocesser som entydiga avbildningar.⁹ Således har hjärnan redan hunnit jämföra en rad hypoteser med lagrade grundmönster långt innan resultatet når medvetandet. Till skillnad från normalavbildningar med bara en stimulus, innehåller fixeringsbilderna flera konkurrerande stimuli som tvingar det visuella systemet till en ständig omorganisation – och betraktarens motivuppfattning pendlar därför fram och tillbaka mellan olika alternativ. Förvisso kan man lära sig att utöva viss kontroll över perceptionsväxlingen. Likväl visar experiment att alternativa stimuli inte kan undertryckas hur länge som helst.¹⁰ Man har påpekat att tredimensionella fixeringsbilder har en extra fängslande verkan. Oftast innehåller tredimensionella kompositioner nämligen fler stimuli än platta bildytor. Därför tar det också längre tid att organisera bildelementen till meningsfulla motiv. Dessutom erbjuder det sig att utöka antalet motiv. Som resultat upplever betraktaren en stadig ström av växlande motiv. Detta skapar i sin tur illusionen av liv och rörelse.¹¹ Därför kan det kännas motiverat att särskilja tredimensionella fixeringsbilder med begreppet “fixeringsskulptur”. Likväl kommer jag i det följande att hålla fast vid den väletablerade termen *fixeringsbild*, i syfte att motverka en onödig begreppsförvirring. I diskussionen om stimuli har det vidare gjorts gällande att det finns ett slags prominensordning i bildigenkänningen. Således kräver vissa grundmotiv bara minimala stimuli för att framkallas. Ett exempel på ett högstående grundmönster är det mänskliga ansiktet, som kan återges med några enkla streck. Således räcker tangentkombinationen :-) för att få många läsare att associera till ett leende ansikte. Samtidigt kräver lägre stående grundmotiv fler stimuli för att nå medvetandet. Vad gäller bildframställningar, anses det inte alls säkerställt att vår förmåga att varebli ansikten är medfödd. Istället förefaller prominensordningen vara ett resultat av inläring. Som sådan är den djupt förankrad i betraktarens personliga *livsvärld*.¹² Den

kulturella förankringen har också ikonografisk signifikans i de fall då en liten detaljskillnad blir till en vattendelare mellan två olika läsningar (t.ex. plommonstopet som skiljer en karikatyr av Charlie Chaplin från en karikatyr av Adolf Hitler).¹³

Men låt oss än en gång återvända till Bushkvinnan som inte såg sin egen son på kort. – Eller gjorde hon det? Man har nämligen gjort gällande att antropologen helt enkelt felbedömde situationen. Således ska kvinnans tvekande inför kortet inte likställas med hennes oförmåga att dechiffrera bilder! I stället bör det tolkas som uttryck för initial förbluffelse (när hon först varseblev sin son) och för sund skepticism (när hon sedan begrundade huruvida det var fel på hennes sinnen eller om papper verkligen kan framkalla denna illusion).¹⁴ Frånsett några extrema undantag¹⁵ är bildvarseblivning nämligen framför allt en kulturellt betingad process. Den förutsätter att vi accepterar att någonting lämpar sig som medium för meningsfulla bildtecken. För att ta till ett extremt exempel på bildvarseblivning, så är några människor benägna att tro att bladen i tekoppens bottensats döljer värdefull förhandsinformation om dagens händelser. Vid dechiffreringen tjänar porslinskoppens botten som bildgrund, samtidigt som tebladen utgör ett slags pigmentkorn som organiseras till bildtecken som förmedlar ett budskap.¹⁶ Därmed är dock inte sagt att en grundmurad ateist skulle sluta sig till att tebladens fördelningsmönster bottenar i högre maktens önskan att förkunna framtiden. På så sätt undermineras också porslinskoppens potential som bildmedium. Men även om tron på porslinskoppens metafysiska och mediala potential inte torde vara utbredd, så är vi västerlänningar faktiskt konditionerade till att associera papper med en *intention*.¹⁷ Man kan spekulera huruvida detta kan vara anledningen till varför många försökspersoner i Rorschach-testet är beredda att se en meningsfull organisation i en färgfläck tillkomsten av ren slump.¹⁸

I samband med spående i tekoppar har olika skolor etablerats. Vissa tekoppssiare bryr sig endast om botten då den försvårar läsningen av tebladens formationer, t.ex. genom en störande dekor. Botten tycks alltså i normalfallet uppfattas som en neutral projektyta utan egentlig roll vid läsningen.¹⁹ I det andra lägret har vi tekoppssiare som föredrar att spå framtiden ur en specialtillverkad kopp med fältindelad botten.

I dessa fall styrs tolkningen både av tebladens formation och av deras position i förhållande till koppens dekor²⁰ – botten har alltså blivit relevant för helhetsbilden. Samma fenomen kan också registreras vid traditionella bildläsningar: i vissa sammanhang uppfattas bildgrunden som irrelevant, i andra påverkar projektionsytans materia, struktur och dekor tolkningsriktningen. För att ge ett exempel, kan vi tänka oss en tecknare i vår bekantskapskrets som återvänt hem från ett okänt uppdrag i Venedig. I bagaget medföljer en avbildning av Markuskyrkan. Om avbildningen är en oljemålning i romantikern Turners stil, uppfattar vi den förmodligen som en blandning av målarens inre och yttre verklighet. Därför kan det kännas motiverat att fråga vännen huruvida tavlan är ett konstnärsuppdrag. Om samma kyrka däremot dokumenterats i en arkitektritning, uppfattas bilden snarare som återgivning av en yttre verklighet. Anledningen är förstås återgivningstekniken (ritpenna på millimeterpapper) som utlovar viss pålitlighet i detaljfrågor, åtminstone i jämförelse med oljemålningens lösa penseldrag.²¹ Med andra ord har tecknarens val av teknik och projektionsyta påverkat vår bildtolkning. Kanske känner vi oss därför föranledda att fråga vännen om Venedig-resan skedde i samband med ett byggnadsantikvariskt projekt eller dylikt. I de fall då projektionsytans materia och struktur eller dekor återverkar på tolkningsriktningen, betecknas dessa parametrar som *plastiska tecken*.²²

Sammanfattningsvis bör vi alltså visa förståelse för att det tog bushkvinnan lite tid att *acceptera* det svartvita fotot på hennes son. Utmaningen bestod nämligen inte bara i att dechiffrera en okänd bildkonvention, utan också i att lära sig reglerna för ett helt nytt bildmedium! Men vilken betydelse har denna lilla exkurs för varseblivningen av vikingatida fixeringsbilder? Inom vikingatidsforskningen har diskussionen om fixeringsbilder hittills spelat en mycket underordnad roll.²³ Anledningen tycks vara tvåfaldig: För det första har arkeologer sedan länge konditionerats till att se djuornamentik som dekor utan djupare innebörd. En bidragande orsak torde också vara vikingatidens symmetriideal som ledde till mångfaldigandet av ett och samma motiv. I moderna ögon associeras denna organisationsprincip nog lätt till vardagsföremål med en till synes meningsbefriad dekor – exempelvis en tekopp! Istället för att utröna ornamentets eventuella ikonografi har

man därför sökt sortera bildmaterialet utifrån kronologiska, geografiska och sociala frågeställningar. I sin strävan att definiera ändamåls-enliga stilkategorier har man ofta utgått från standardföremåls enkla kompositioner,²⁴ trots att dessa ofta liknar brottstycken från praktföremåls rikare bildprogram.²⁵ Genom detta felgrepp har arkeologin råkat klumpa ihop motiv och stilindikatorer till ett antal svårbegripliga stilgrupper, vilkas validitet med rätta har ifrågasatts.²⁶ Likväl traderas arkeologins stilbegrepp än idag med oförminskad styrka.²⁷

Den andra potentiella orsaken till arkeologins partiella blindhet för fixeringsbilder har sin grund i det faktum att vikingatidens djurornamentik brukar vara svårtolkad, i synnerhet på praktföremål. Som en genväg tillgriper man gärna arkeologins stildefinitioner och använder dessa som ett slags läseanvisning. Sedan avstannar analysen i regel så fort man etablerat en läsning som anses besvara arkeologins traditionella spörsmål kring datering, proveniens eller social kontext. Det är självfallet inte min avsikt att ifrågasätta arkeologins generella strävan att exploatera dekor för någon av de ovannämnda frågeställningarna. Det finns faktiskt många goda exempel som visar hur en problemmedveten stilanalys kan leda till hållbara resultat. Samtidigt gäller det att påpeka de fallgropar som en oreflekterad användning av stilbegreppet medför för en ikonografisk undersökning. Risker för cirkelläsningar är nämligen överhängande om man dechiffrerar linjespelet på ett unikt praktföremål med hjälp av ett paradigm som konstruerats utifrån standardiserade massföremål.²⁸ Likväl har man – mig veterligen – än så länge inte problematiserat det faktum att en alltför snäv tillämpning av arkeologins stilbegrepp kan leda till utarmade ornamentläsningar. Att arkeologins etablerade sätt att se på ornament inte räcker till för att fånga djurornamentikens komplexitet, visar rundspännet från Vestervang.

Rundspännet från Vestervang

År 2007 genomförde Roskilde Museum en räddningsgrävning på gården Vestervang i Kirke Hyllinge på Sjælland. I samband med det gjordes också en metalldetektorprospektering som resulterade i många intressanta lösfynd. Bland annat upptäckte man kvarlevorna efter ett

skivformat smycke med en diameter kring 73 mm och en vikt på 132,7 g. Fyndstället ligger ca 0,5 km från Lille Karleby och Store Karleby samt ca 10 km från den vikingatida centralplatsen i Lejre. Skivans diameter pendlar kring 73 mm. Tyvärr fattas idag sådana delar som tillåter en otvetydig funktionsbestämning. Likväl framgår av en jämförelse att smycket snarast bör uppfattas som ett rundspänne av *barock typ* (*Katalog 2.11, Katalog 2.16 – 18*).²⁹

Med *barockspänne* avses ett vikingatida bruksföremål med fastnidade eller medgjutna knoppar som förlänar spännet en tredimensionell skepnad.³⁰ Med sin barocka skepnad kan dessa spännen uppfattas som sinnebild för den gjuttekniska revolution som tycks ha ägt rum under vikingatiden.³¹ Intressant nog härstammar de tre närmaste parallellerna till Vestervang-spännet från några av Sveriges största vikingatida depåfynd. Det har tolkats som ett tecken på att barockspännen i regel hanterades med vördnad – och eventuellt som ätteklenoder.³² I det här sammanhanget måste man självfallet fråga sig om det kan vara materialvärdet som har avgjort Vestervang-spännets slutliga öde. Spännet uppvisar idag en gråsilvrig yta, vilket väcker felaktiga associationer till silver.³³ En densitetsberäkning för Vestervang-spännet talar nämligen ett helt annat språk. Utgångspunkten för beräkningen av volymen var en 3D-modell av Vestervang-spännet, framställd med hjälp av laser-skanning. Som korrektiv tjänade en 3D-modell av en lös knopp av kopparlegering som hittats i Tissø och som är nästan identisk med Vestervang-spännets enda knopp (*Katalog 2.14*)³⁴. Om man dividerar Vestervang-spännets vikt på 132,7 g med dess ungefärliga volym på 17,46 g, får man en densitet ca 7,6 g/cm³, vilket endast är marginellt högre än hos tenn (7,31 g/cm³). Det säger sig självt att det inte går att dra några enkla slutsatser om metallsammansättningen utifrån volymen, i synnerhet när ifrågavarande legering varit utsatt för långvarig korrosion som har urholkat föremålet.³⁵ I samband med det ska nämnas att spännets baksida täcks av ett grönt kopparsalt. Detta talar för att spännets kärna bestod av en kopparlegering. Genom jämförelser med andra forntida metaller³⁶ kan man hypotetisera om hur gjutaren åstadkommit Vestervang-spännets silverliknande färg. Som möjliga alternativ kommer man främst att tänka på förtenning, försilvring (genom plätning, saltbakning, vitkokning etc.) eller en kombination

därav. Det är också möjligt att tillverka en komposit bestående två legeringar med helt olika silverhalt.³⁷

Vestervang-spännets yta uppvisar även partier som tycks ha varit förgyllda. Utöver det kan man fläckvis ana sig till rester av niello. Troligen var spännet alltså ursprungligen designat som ett flerfärgat föremål, där en svart niellodekor kontrasterade mot blanka ytor som skimrade i silver och guld (jfr *Katalog* 2.17).

Att de användes för att hålla ihop kappan eller sjalen i kvinnodräkten är ett antagande som grundar sig på gravläget för bronsspännen med likartad ornamentik, t.ex. i Birka.³⁸ Som dräktdetaljer förefaller gjutna rundspännen för övrigt vara mest etablerade i Östskandinavien – det samtida Västsandinavien tycks ha föredragit treflikiga spännen. För Danmarks del förefaller de två spänneformerna lika populära.³⁹ För att underlätta beskrivningen av barockspännena indelas knopparna i tre sorter med hänsyn till deras position. Således kallas knoppen i spännets mitt *medialknopp* och knopparna närmast *proximalknoppar*. Knopparna längst från mitten heter följaktligen *distalknoppar*. För att kunna skilja mellan olika knoppar av samma sort indelas hela spännet i olika väderstreck.⁴⁰ Spännenas ”norr” kan i normalfall bestämmas av att fästans ordningen på baksidan placerades ovanför mitten för att spännet inte skulle tippa över.⁴¹ Samtidigt betecknar öglan vid baksidans nedre periferi ”söder”. Vid en undersökning av fixeringsbilder kommer det utöver detta att vara nödvändigt att beskåda spännena ur olika vinklar. Gradangivelsen görs med referens till spännets överskålla (se fig. 3 – 7).⁴²

Trots ett fragmentariskt bevarandeskick tycks det vara möjligt att rekonstruera Vestervang-spännets ursprungliga utseende på det hela taget, åtminstone om vi förutsätter att spännet följde samma symmetriregler som dess artefaktparalleller (*Katalog* 2.11, 2.16 – 18). Således bestod pjäsen av en välvd överskålla och en platt(?) underskålla. Överskållan uppvisar än idag tre medgjutna distalknoppar som förbundits med varandra via ett trearmat steg. På så sätt indelas spännets framsida i tre ornamentfält (fig. 1a). Överskållan är så tunn att ornamentfälten avtecknar sig på spännebaksidan som tre välavgränsade upphöjningar. Däremellan löper samma trearmade fåra som vi återfinner på samtida treflikiga spännen (fig. 1b). Att hela spännedesignen verkliga anspelar

på ett treflikigt spänne, framgår vid ornamentrekonstruktionen. Framsidans tre ornamentfält hyste var sin genombruten proximalknopp. De tre knapparna förankrades i överskällan med hjälp av två nitar vardera (fig. 1). Proximalknopparna var kupiga och gav därmed extra volym åt hela spännet. Samtidigt samspelade de kupiga knapparna med medgjutna ornamentdetaljer på ett finurligt sätt – och på ett i övrigt runt spänne avtecknade sig konturen av ett treflikigt spänne (fig. 3).⁴³ Till skillnad från proximalknopparna, föreligger idag inga synliga fästspår från en eventuell medialknopp. Det måste därför förbli en öppen fråga huruvida Vestervang-spännet någonsin haft medialknopp. Som alternativ skulle man kunna tänka sig andra användningsområden för hålet i spännemitten, exempelvis som infattning för en smyckesten.⁴⁴ Därremot finns goda stödpunkter för rekonstruktionen av underskällan. På överskällans insida finns nämligen en genomgående avsats, av allt att döma för inpassning av underskällan (fig. 1b). Avsatsen ligger på samma höjd som de tre upphöjdafälten på överskällans baksida. Ifall underskällan varit platt, skulle den alltså ha legat dikt an mot fälten som också upptog nitarna till proximalknopparna. Därför ligger det nära till hands att underskällan fästs med samma nitar som höll proximalknopparna på plats. Detta knep skulle ha begränsat antalet nitar till ett absolut minimum. Samtidigt skulle det kunna ses ett tecken på gjutarens teknologiska snille.⁴⁵ För att verkligen fungera som spänne, måste Vestervang-smycket naturligtvis haft ett nålarrangemang på underskällans baksida. Av andra snarlika föremål att döma, kompletterades nålarrangemanget med en ögla som höll i en kedja e.d. (jfr *Katalog 2.11, Katalog 2.16 – 2.18*).

Bortsett från korrosionen har de flesta skadorna uppkommit innan rundspännet hamnat under jord. Således finner vi små brottställen kring nithålen som för tankarna till ett våldsamt avlägsnande av spännets fastnitade delar (jfr fig. 1a – b). Dessutom uppvisar spännet värmeskador i form av bortblekt förgyllning och smält ornament, vilket tyder på stark upphettning. Slutligen finner vi verktygsspår som påminner om knipspår från en tång eller om probermärken från ett eggverktyg. I ljuset av dessa rön ligger det nära till hands att förmoda att någon försökte återvinna delar av ädelmetallen. Likväl kommer man utan en ingående autopsi inte kunna utesluta möjligheten att

det var ett tillverkningsfel eller en misslyckad reparation som inledde Vestervang-spännets sista levnadsfas som skrotmetall.

Avsaknaden av nålarrangemang orsakar vissa orienteringssvårigheter. Var hade dekoren egentligen sin "nordpol"? I en liknande situation påvisade Lena Thunmark-Nylén att man ibland kan exploatera slitagespår. I hennes fall visade det sig nämligen att gotländska dossspännen slits hårdare i "Norr".⁴⁶ Denna ledtråd hjälpte henne att bestämma ursprungsläge för dekoren även hos sådana spännen som idag saknar nålarrangemang. Men hos Vestervang gör sig denna strategi mindre betald eftersom spännet är så värmeskadat. Som tur är finns det dock alternativa ledtrådar. För det första imiterar proximalknopparna konturen av ett treflikigt spänne (fig. 3). För det andra uppvisar överskållans baksida en trearmad fåra. Samma fenomen återkommer även hos treflikiga spännen, och här står den trearmade fårans övre arm alltid i rät vinkel till nålarrangemanget. För det tredje känner vi även till rundspännet från Hablingbo (*Katalog 2.11*) som har samma trearmade fåra och därtill även ett nålarrangemang i rät vinkel. Med utgångspunkt i övervägandet att Vestervang-spännets design medvetet anspelar på ett treflikigt spänne,⁴⁷ verkar det alltså troligt att proximalknopparna en gång i tiden pekade mot NO, NV och S. Längre än så kommer man tyvärr inte utan en nypa godtycklighet. För att garantera full orientering i dekoren, kommer spännets enda bevarade proximalknopp alltså framöver uppfattas som spännets NV.

Metodiska överväganden

Vid metodiska tolkningar av vikingatida bilder tar man nuförtiden gärna till den ikonologiska trestegsmodellen.⁴⁸ Samtidigt sätter artikelns format snäva gränser. Istället för att ge mig i kast med en fullständig bildtolkning, håller jag mig alltså till det första arbetsmomentet i trestegsmodellen – den s.k. pre-ikonografiska nivån. Här gäller det att identifiera och beskriva motivinnehåll på ett formalistiskt plan. Som angetts tidigare, kan Vestervang-spännets ursprungliga motivkombination rekonstrueras med relativt stor tillförlitlighet, med reservation för spännets polykroma dekor och en eventuell men icke påvisbar medialknopp.

Ett mer allmänt osäkerhetsmoment för en pre-ikonografisk tolkning avser det vikingatida betraktarperspektivet. Vestervang-spännets vikingatida kontext kan bara rekonstrueras i begränsad utsträckning. Man måste räkna med möjligheten att vikingatidens *livsvärld* innehöll många potentiella referenspunkter till spännedekoren vilka har gått förlorade.⁴⁹ Ett handfast exempel på bildforskarnas svårigheter ger Vestervang-spännets polykroma dekor, som kan ha påverkat motividentifikationen i rollen av ett *plastiskt* tecken (se ovan). Ett annat exempel är spännedekorens orientering som kunnat rekonstrueras ovan, även om det krävde viss ansträngning. Till det kommer några mer avlägsna men likväl potentiella referenspunkter i vikingatidens livsvärld som borde tas med i beräkningen – om vi bara kunde se dem idag!⁵⁰ I fallet Vestervang får vi alltså aldrig veta med säkerhet vilka livsvärldsreferenser som hade högt igenkänningsvärde och vilka motiv som uppfattades som mer svåråtkomliga. Därför kommer man inte heller att kunna rekonstruera fixeringsbildernas prominensordning sett utifrån vikingatida ögon.

Vid en pre-ikonografisk analys av vikingatida fixeringsbilder är det vidare önskvärt att skaffa sig klarhet i fråga om målgruppen. – *vems* perspektiv är det egentligen som man vill komma åt? Kanske riktades fixeringsbildens virrvarr av former enbart till några få utvalda. Kanske omtolkades bilden från kontext till kontext. Att antagandet har en viss relevans, bekräftas av artefaktbiografier från annat håll. Till följd av en lång brukningstid lagades nämligen många barockspännen redan under vikingatiden. Ibland kan man uppdaga motivändringar som skett i samband med lagningar och som skvallrar om en förändrad syn på dekoren. Man kan naturligtvis spekulera om anledningen. Saknade man förståelse för det gamla bildspråket,⁵¹ eller *valde* den nya generationen att fylla en gammal ätteklenod med nytt innehåll?⁵² Ett sätt att kringgå de fallgropar som forntidens omtolkningar kan ha ställt till med är att identifiera motiven utifrån Vestervang-spännets allra första kontext – nämligen gjutverkstaden. Men för att identifiera fixeringsbilder utifrån gjutarens perspektiv måste man först göra sig kvitt fördomen om gjutaren som en passiv uppdragstagare. Istället bör vi se gjutaren som en aktör i bildskapandeprocessen. Att en hypotes om gjutarens intellektuella inblandning är någorlunda rimlig, framgår redan av den

intrikata gjuttekniken.⁵³ Ett barockspänne är inte lika lättgjutet som exempelvis ett platt beslag (t.ex. Lilla Ullevi, *Katalog 2.2*). Därför kan gjutarens roll inte heller begränsas till kopierandet av motiv som uppdragsgivaren tänkt ut. Den stora utmaningen hos ett barockspänne ligger nämligen inte i designandet av en snillrik dekor – *utmaningen* är att förankra designidén i en gjutteknisk verklighet! När allt kommer omkring låg det alltså i gjutarens kompetensområde att utveckla ett bildspråk som lämpade sig för tredimensionell gjutning. Därför är det rätt och rimligt att se Vestervang-spännet som en produkt av gjutarens intellektuella arbete.

Det säger sig självt att gjutaren inte längre kan intervjuas om sina motivintentioner. Däremot kan vi fortfarande undersöka gjutarens förhistoriska kontext på potentiella referenspunkter. Men av vikingatidens livsvärld återstår idag bara fragment, och varje tolkning är därför behäftad med en viss osäkerhet. Utmaningen vid en metodisk moti-videntifiering är alltså att ta hänsyn till osäkerhetens storleksordning, förslagsvis genom att ge motivparallellerna olika validitetsgrader. Min gradering av potentiella motivparalleller tar sin utgångspunkt i en viktig observation av bildvetaren Ernst Gombrich.⁵⁴ Gombrich kunde visa att medeltidens bildhantverk i första hand byggde på internaliserade motivkonventioner. Detta utgjorde förvisso inget absolut hinder ifall bildhantverkaren eftersträvade att översätta ett nytt livsvärldsfenomen till rådande bildspråk. Men samtidigt var skapandet av en ny bildkonvention en relativt resurskrävande process. I det långa loppet tenderade medeltidens bildproduktion därför att bygga på redan etablerade bildkonventioner. Gombrichs idé om förebildens formmässiga närhet kan med fördel överföras på vikingatida gjutare. Utgående från hypotesen att gjutaren designade Vestervang-spännet på samma sätt som en medeltida konsthantverkare designade sina bilder, följer att *likformiga* bildkonventioner ur samtidens metallgjutning har störst validitet⁵⁵ Men naturligtvis kan man inte alltid hoppas på total likformighet. I stället får man ofta nöja sig med *analog*a bildkonventioner där samma motiv återges i ett annat perspektiv (t.ex. i profil istället för frontalt). Lägst validitet har motivparalleller som tycks vara hämtade från gjutarens icke-bildliga livsvärld. Vid en moti-videntifiering utifrån icke-bildliga motivparalleller, konfronteras vi genast med det

Tabell 1. Preliminär modell för att bestämma validiteten för olika motivparalleller.

Den ska läsas enligt följande princip:

Exempel 1: "Motivparallell i form av en kongruent bildkonvention med framställningsteknisk, geografisk och kronologisk sambandspotential har validitetsgrad 1."

Exempel 2: "Motivparallell i form av ett rekonstruerat livsvärldsfenomen med kronologisk sambandspotential har validitetsgrad 6."

faktum att vissa vikingatida livsvärldsfenomen är bevarade och andra inte. Därför känns det motiverat att skilja mellan *bevarade* livsvärldspareller (såsom monument eller oföränderliga naturfenomen) och *rekonstruerade* livsvärldspareller (såsom en hypotetisk textildräkt som återskapats utifrån gamla texter och fragmentariska jordfynd).⁵⁶ Rekonstruerade livsvärldspareller har större felmarginall och således lägre validitet än bevarade livsvärldspareller.

Efter att ha uppdelat motivparallellens *formmässiga närhet* i fyra nivåer, gäller det nu att pröva om det samband som betraktaren tror sig kunna se mellan ett motiv och ett livsvärldsfenomen är slumpmässigt eller motiverat. För att ge exempel på ett gränsfall, så måste en analog motivparallell med geografisk, kronologisk och framställningsteknisk närhet ha en större *sambandspotential* än likformiga motivparalleller som tillverkats i en annan teknik, mycket senare och dessutom någon annanstans i världen. Om vi analyserar motivparallellens *formmässiga närhet* utifrån motivparallellens *sambandspotential* vad gäller geografi, kronologi och framställningsteknik, framträder ett komplext system av validitetsgrader (Tabell 1).⁵⁷ Dessa *preliminära* validitetsgrader kan användas som ett diagnostiskt redskap vid analysen av Vestervangspännets fixeringsbilder.

Formmässig närhet	Bildkonvention (likformig)	x	x	x	x		x	x	x										
	Bildkonvention (analog)					x				x	x	x	x	x	x				
	Livsvärldsfenomen (bevarat)													x	x	x			
	Livsvärldsfenomen (rekonstruerat)																	x	x
Sambandspotential	framställningsteknisk	x	x	x		x	x			x	x		x						
	geografisk	x	x		x	x		x		x		x	x	x			x	x	
	kronologisk	x		x	x	x		x		x	x		x	x		x	x		x
VALIDITETSGRAD		1	2			3			4			5			6				

Pre-ikonografisk motividentifiering

Vestervang-spännet kan grovdateras till mellersta vikingatiden utifrån vissa stilkriterier.⁵⁸ Dess överskålla uppvisar en komplex väv av fixeringsbilder. Väven består av uppemot elva olika motiv som mångfaldigas enligt trippelsymmetriens ideal. Åtta av dessa motiv har likformiga motivparalleller på samtida skandinaviska gjutprodukter. Det rör sig om:

- a) Ett *antropomorft* huvud med huvudbonad (fig. 7.A; *Katalog 1.A*)
- b) en "*chimaira*" med däggdjurshuvud och fågelkropp (fig. 3.C; *Katalog 1.C*)
- c) en *fågel* med trekantigt huvud (fig. 3.F; *Katalog 1.F*)
- d) ett djur med *gripdjurselement* (fig. 6.G, *Katalog 1.G*)
- e) ett mustaschprytt manshuvud med *hängkäft* och utsträckt tunga (fig. 6.H; *Katalog 1.H*)
- f) en *mansfigur* som griper med båda händerna i den egna mustaschen (fig. 3.M; *Katalog 1.M*)
- g) en mustaschprydd mansfigur som griper med båda händerna i en *Napoleonhatt*-liknande huvudbonad (fig. 3.N; *Katalog 1.N*)
- h) och en antropomorf helfigur med benkläder och *zoomorfa* detaljer (i form blottade framtänder, djuröron, mustasch och nackflikar) som lyfter på båda armarna (fig. 3.Z; *Katalog 1.Z*).⁵⁹ Sedan spännets medialknopp eller smyckesten avlägsnats, gapar ett stort hål mitt i figurens genitalområde.

I enlighet med mina metodiska överväganden (se ovan) tillskrivs dessa nio motiv *validitetsgrad 1*, eftersom vi finner likformiga motivparalleller på gjutmaterialster (= framställningstekniskt sambandspotential) från mellersta vikingatiden (= kronologisk och geografisk sambandspotential). Utöver det innehåller Vestervang-spännets fixeringsbilder kanske ytterligare tre motiv – i så fall dock med något lägre validitet.

För det första rör det sig om ett reptilhuvud med kluven tunga (fig. 4.R; *Katalog 1.R*). Eventuellt har detta huvud en motivparallell hos barockspännet Jämjö B (*Katalog 2.17*).⁶⁰ Men samtidigt utgör Jämjö B en mycket abstraherad fixeringsbild. Som sådan är den inte uppenbar för varje enskild betraktare. För att ta det säkra före det osäkra ska vi därför inte försumma de närmaste två motivparallellerna. Första parallellen är silverarmringen från Undrom i Boteå. Armringen föreställer

Fig. 3. 3D-baserad rekonstruktion av spännets dekor och färgläggning, sedd ur 90 graders vinkel.

C – “Chimaira” med däggdjurs-huvud och fågelkropp (motivparalleller Katalog 2.4, 2.8).

F – Fågel med trekantigt huvud (motivparalleller Katalog 2.5, 2.17).

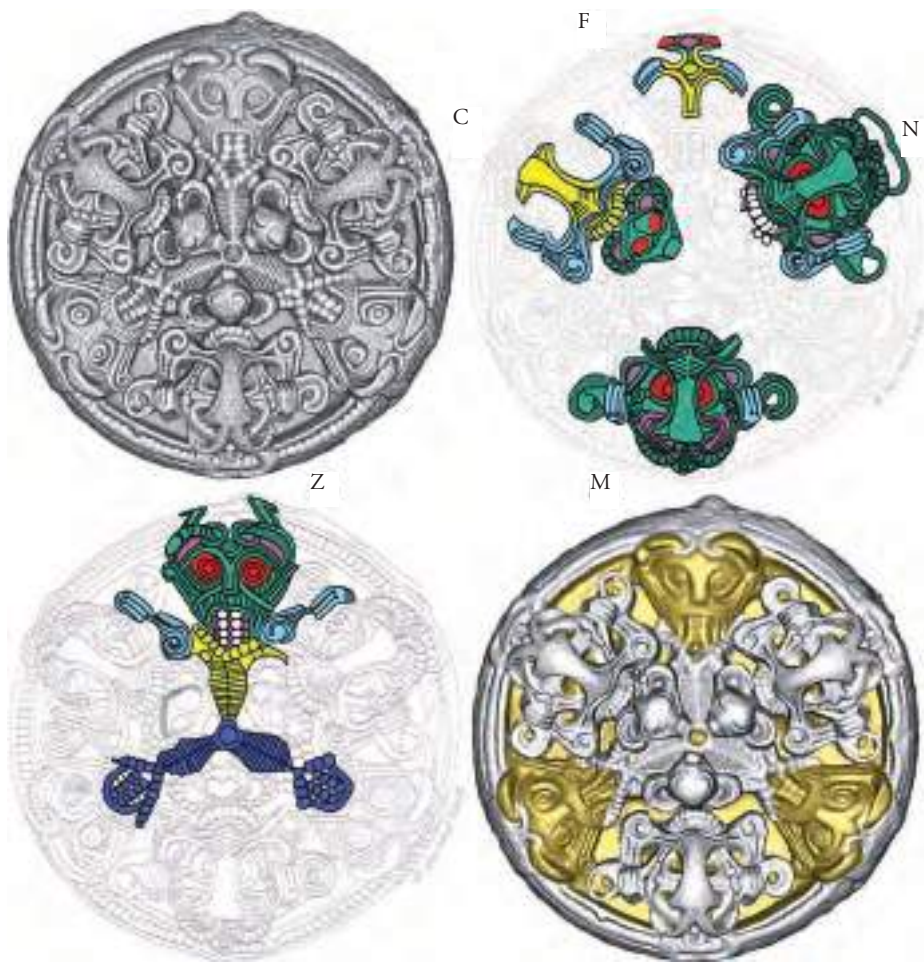
M – Mansfigur som griper med båda händerna i den egna mustaschen (motivparallell Katalog 2.3, 2.13).

N – Mustaschpydd mansfigur som griper med båda händerna i en napoleonhatt-liknande huvudbonad (motivparalleller Katalog 2.7, 2.19).

Z – Antropomorf helfigur med benkläder och zoomorfa detaljer som lyfter på båda armarna (motivparallell Katalog 2.17).

Illustration: Författare.

en rundplastisk orm med mandelögon, utförd i ringerikestil (fig. 8a.R; *Katalog* 2.1). Nästa motivparallell finner vi på stenkistan från Ardre kyrka (fig. 8b.R *Katalog* 2.6). Här återges banddjuren inte bara med mandelögon utan också med kluven tunga. Likväl kan man knappast beteckna dessa två bildframställningar som nära motivparalleller till Vestervang. För det första har motivparallellerna i båda fallen återgivits i ett annat perspektiv – dvs. en analog bildkonvention. För det andra tycks parallellerna tillhöra en senare stilhorisont.⁶¹ För det tredje är motivparallellen från Ardre huggen i sten. Den har alltså tillverkats i en annan teknik än Vestervang. Av dessa förbehåll följer att reptilhuvudets motividentifiering hos Vestervang enbart har *validitetsgrad* 3 – 4. Det andra motivet på Vestervang-spännets med något lägre validitet är ett antropomorft huvud med en slokhattliknande huvudbonad (fig. 5.S; *Katalog* 1.5). Huvudet befinner sig i spännemitten och syns bara när man vrider spännets till ca 225 grader. Sett ur detta perspektiv verkar det som om spännets överskälla tjänar som ett slags bredbrättad hatt åt huvudet. Men slokhatt-bärandes okynniga likhet med moderna seriefigurer ingjuter vissa tvivel om läsningens korrekthet: Är inte det rimligaste att författaren råkade projicera Walt Disneys bildspråk på ett vikingatida föremål? Som motargument till detta berättigade tvivel kan dock nämnas att snarlika fysionomier ingalunda är moderna påhitt – de återfinns redan under vikingatiden. Ett tydligt exempel ger ett litet huvud från Uppåkra i Skåne (fig. 8a.S; *Katalog* 2.9). Uppåkra-huvudet är rundplastiskt och räknas därför som analog motivparallell till Vestervang-spännets halvplastiska mitthuvud. I egenskap av vikingatida gjutprodukt har Uppåkra-huvudet dessutom sambandspotential i geografiskt, kronologiskt och framställningstekniskt hänseende. Därav borde följa att motividentifieringen av slokhatt-bäranden från Vestervang har *validitetsgrad* 2. Men tyvärr är fallet mer invecklat än så. Det stora osäkerhetsmomentet ligger nämligen inte så mycket i motividentifieringen av huvudet som i identifieringen av huvudets huvudbonad som slokhatt! Förvisso innehåller medeltidens litteratur faktiskt uppgifter som stöder antagandet att vikingatidens människor kände till hattar. Exempelvis berättar Snorri Sturluson, att skalderna kunde omskriva guden Oden med namnet “slokhatt” då han strövade genom världen förklädd som vandrare.⁶² Men samtidigt saknar källor-

- Huvud
- Kroppsöppning
- Ögon
- Kropp
- Övre extremiteter
- Nedre extremiteter

na ledtrådar om hattarnas egentliga utformning, och huvudbonaderna inom vikingatidens bildkonst tycks väcka fler frågor än de besvarar.⁶³ Av denna anledning torde det förbli en öppen fråga, om och i vilken utsträckning som Vestervang-huvudets huvudbonad kan parallelliseras med vikingatidens eventuella slokhatt-konvention. Visserligen känner vi åtminstone till en motivparallell. Dessutom är ifrågasvarande slokhatt inte bara extremt bredbrättad utan också någorlunda samtidig. Problemet är dock att den sitter på en fornlavisk stensulptur i Zbruch, långt bort från Skandinavien (fig. 8b.S; *Katalog 2.21*). Med andra ord är denna motivparallell inte likformig utan bara analog. Dessutom är sambandspotentialen med Vestervang-spännets slokhatt relativt svag i geografiskt hänseende.⁶⁴ I fråga om tillverkningstekniken är sambandspotentialen rentav obefintlig. Av detta framgår att motividentifieringen av ansiktet på Vestervang som en slokhatt-bärare enbart har *validitetsgrad 4* (jfr *Tabell 1*).

Den tredje osäkra fixeringsbilden på Vestervang-spännets finner man på proximalknappen (i det här fallet i dubbelt utförande). Motivet tycks föreställa en mansfigur som griper i det egna bockskägget. Men mest anmärkningsvärt vid denna läsning är det faktum att mannens huvudbonad tycks dölja hans ena öga (fig. 4.E; *Katalog 1.E*).⁶⁵ I likhet med Vestervangs slokhatt-bärare kan helhetsläsningen av motivet uppdelas i två etapper. Den relativt säkra etappen utgörs av motividentifieringen som mansfigur med skägget i handen. Vi känner nämligen till rundplastiska varianter på samma tema i gjutkonsten från mellersta vikingatiden (t.ex. fig. 8.E). Med andra ord rör det sig om analoga motivparalleller med stor sambandspotential. Detta motiverar *validitetsgrad 2* för läsningens Etapp 1 (jfr *Tabell 1*). Förvisso finner man också likformiga motivparalleller bland träsniderierna i Osebergfyndet från tidig vikingatid (fig. 8.E). Men dessvärre har dessa reliefer svagare sambandspotential med Vestervang-spännets, p.g.a. deras datering och tillverkningsteknik (*validitetsgrad 3*; jfr *Tabell 1*). Men den egentliga osäkerheten börjar i motividentifieringens Etapp 2, när det gäller att hitta motivparalleller till mannens osynliga öga. Visserligen känner vi till ett antal figurer från såväl yngre järnålder som tidig medeltid, där det ena ögat tycks vara antingen underutvecklat eller utslaget.⁶⁶ Men övertäckta ögon lyser med sin frånvaro. I överförd, *iko-*

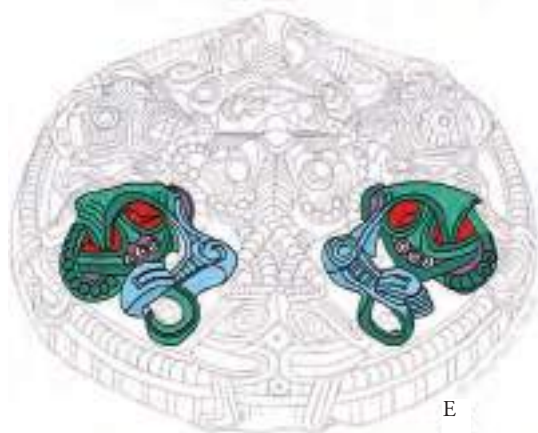

Fig. 4. 3D-baserad rekonstruktion av spännets dekor, sedd från SV och ur 45 graders vinkel.

E – Enögd(?) mansfigur med handen i bockskägget (motivparalleller Katalog 2.12, 2.20).

R – Reptilhuvud med kliven tunga (motivparalleller Katalog 2.1, 2.6, 2.17).

Illustration: Författare.

E

R

- Huvud
- Kroppsöppning
- Ögon
- Kropp
- Övre extremiteter
- Nedre extremiteter

nografisk bemärkelse utesluter detta förvisso inte att avbildningen på Vestervang-spännets uttrycker samma *motivavsikt* – nämligen enögdhet. Likväl förblir det en stridsfråga bland bildvetarna huruvida tvättäkta pre-ikonografiska motividentifieringar får bygga på en innehållstolkning.⁶⁷ För att ta det säkra före det osäkra har jag valt en annan väg för att säkra Vestervang-spännets halvt dolda ansikte.

Eftersom direkta motivparalleller saknas, gäller det att se sig omkring efter motsvarande livsvärldspareller. Men några bevarade ögonbindlar från vikingatiden är i skrivandets stund inte kända. Därför måste vi tillgripa ett *rekonstruerat* livsvärldsfenomen – i det här fallet önskan att dölja en vanställande ansiktsskada. Att denna önskan kan ha varit en vikingatida realitet, framgår av olika medeltida landskapslagar. I många fall fick våldsverkare nämligen räkna med högre böter, ifall offret inte kunde dölja en uppkommen ansiktsskada under hatt eller huva eller hår.⁶⁸ Dessutom ansågs förlusten av ett öga eventuellt som “omanligt” och skamligt.⁶⁹ Som tidigare konstaterats, har rekonstruerade livsvärldspareller låg validitet vid motividentifiering, i synnerhet när sambandspotentialen försvagas av en större skillnad i datering. Jag ger därför denna motividentifiering (*validitetsgrad 6*; jfr *Tabell 1*). För helhetsbedömningen av motiven på Vestervang-spännets proximalknopp innebär detta, att motividentifieringen som mansfigur med skägget i handen har relativt låg validitet.

Tolkningsperspektiv

Som ett resultat av min pre-ikonografiska undersökning, gick det att säkra minst åtta olika motiv med hjälp av slagkraftiga motivparalleller ur den samtida gjutkonsten. Fältindelningen medför att dessa åtta motiv tredubblats. Med andra ord lyckades gjutaren alltså med konststycket att fylla en begränsad projektyta med 24 motiv, genom att utnyttja fixeringsbildens potential till det yttersta. Om man nu dessutom inräknar det nionde, tionde och det illa säkrade elfte motivet (som återkommer tre respektive sex gånger), höjs antalet motiv till 36. I denna beräkning ingår inte alla potentiella motiv som vi kan ha gått miste om till följd av Vestervang-spännets förlorade polykromi och den eventuella förlusten av en medialknopp. Men spännets dolda mo-

Fig. 5. 3D-baserad rekonstruktion av spännets dekor, sedd från SV och ur 225 graders vinkel.

S – Antropomorft huvud med slokhattliknade huvudbonad (motivparalleller Katalog 2.9, 2.21).

Illustration: Författare.

- Huvud
- Kroppsöppning
- Ögon
- Kropp
- Övre extremiteter
- Nedre extremiteter

tiv är inga fixeringsbilder i ordets tvådimensionella bemärkelse. Det rör sig snarare om *fixeringskulpturer* som ändrar karaktär i takt med att betraktaren byter perspektiv. Några figurer tonar långsamt fram, och andra figurer byter karaktär under rörelsens gång. Åter andra figurer kan bara upptäckas efter en helomvändning. I vilket fall som helst, utgör samspelet mellan belysning och rörelse viktiga faktorer vid perceptionen av dessa *fixeringskulpturer*. Därutöver utmynnar ovanstående undersökning i fyra viktiga insikter:

1) Vikingatida fixeringsbilder är inga slumpprodukter utan utgör kommunikativa medier som krävde en viss intellektuell ansträngning från sina tillverkare. Därför vore det försumligt om arkeologin fortsatte ignorera fenomenet. Det faktum att vikingatida fixeringsbilder hittills har spelat en så undanskymd roll, beror sannolikt på att de är relativt sällsynta utanför praktföremål, att djurornamentik traditionellt uppfattats som innehållsbefriad dekor och att fixeringsbilder kräver att betraktaren är väl insatt i samtidens motivkanon.

2) Det har visat sig att internaliseringen av bildkonventioner är beroende av såväl kulturella som individuella faktorer. Därav följer att även erfarna betraktare av fixeringsbilder löper konstant risk att skapa individuella läsningar som inte kan verifieras eller falsifieras på objektiva grunder. Som lösning på kommunikationsproblemet föreslås istället att varje forskare graderar sina motiventifieringar efter validitet. Med detta diagnostiska redskap ska olika individer kunna få upp ögonen för den minsta gemensamma nämnaren i varandras läsningar. I sin nuvarande form utgör validitetsmetoden förvisso bara ett grovmaskigt nät, lämpat att fånga en tendens. Men den framtida diskursen erbjuder möjligheten till att ompröva, utveckla och förfina den här skisserade metoden.

3) Dessvärre kan den vikingatida livsvärlden bara rekonstrueras i fragment. I fallet Vestervang kommer vi kanske aldrig att kunna bestämma med säkerhet vilka livsvärldsreferenser som gav högt igenkänningsvärde och vilka motiv som rankade lägre inom den vikingatida prominensordningen.

Fig. 6. 3D-baserad rekonstruktion av spännets dekor, sedd från NV och ur 45 graders vinkel.

G – Djur med gripdjurselement (motivparalleller Katalog 2.16, 2.18).

H – Mustaschpytt manshuvud med hängkäft och utsträckt tunga (motivparalleller Katalog 2.3, 2.13).

Illustration: Författare.

G

H

- Huvud
- Kroppsöppning
- Ögon
- Kropp
- Övre extremiteter
- Nedre extremiteter

4) Vestervang-spännet kan angripas från olika teoretiska utgångspunkter. Man kan försöka att dekryptera motiven med hjälp av ikonologins väletablerade trestegssystem.⁷⁰ Alternativt kan man också välja semiotikens perspektiv, alltså den teckenvetenskap som undersöker villkoren för kommunikation och mänsklig produktion av tecken i vidaste mening.⁷¹ Men vilken utgångspunkt man än väljer, så visar ovanstående undersökning med all tydlighet att gjutarens perspektiv förblir en fruktbar utgångspunkt för alla framtida tolkningsförsök av Vestervang-spännets bildspråk. Detta ska dock självfallet inte missförstås som en uppmaning till att nonchalera de andra kontexter som barockspännet passerade innan det hamnade i jorden.

Men exakt vilken potential erbjuder gjutarens perspektiv i fallet med fixeringsbilderna från Vestervang? Som svar på denna fråga återges i det följande preliminära undersökningsresultat för nio andra barockspännen.⁷² Första nyckeln till fixeringsbildernas ställning tillhandehåller gjutarens sociala status. Om vendeltidens gjutare var starkt beroende av samhällseliten, så erbjöd vikingatiden större frihet, bl.a. genom nya avsättningsmarknader för massprodukter. För den gjutare som ville förverkliga sig själv genom att framställa ett barockspänne gällde det likväl att söka sig till en mecenat som tillgängliggjorde den för gjutningen erforderliga mängden silver. Den andra nyckeln till fixeringsbildernas faktiska status tillhandahålls av ingående kvalitetsanalyser som inte bara tar hänsyn till spännets materialvärde och hantverkarens prestation utan också till rent praktiska aspekter. Under sin produktionstid genomgick barockspännenas allmänform nämligen en stegvis transformation som var ett resultat av teknologiska och gjuttekniska förbättringar. Men trots dessa rörliga parametrar för barockspännenas dekor tycks man från tillverkarens sida ha eftersträvat att bevara och bygga ut vissa etablerade bildteman. Tredje nyckeln till fixeringsbildernas ställning utgör barockspännenas fyndplatser. Några spännen kan nämligen på goda grunder bindas till vikingatida stormannagårdar.

Om man räknar ihop dessa tre indicier, påminner produktionsförutsättningarna för fixeringsbilder om ett annat vikingatida hantverk – nämligen skaldernas diktkonst: För det första sökte sig både skalden och gjutaren till en beskyddare för att skapa ett mästerverk. För det

Fig. 7. 3D-baserad rekonstruktion av spännets dekor, sedd från NV och ur 225 graders vinkel.

A – antropomorft huvud med huvudbonad/frisyr (motivparalleler Katalog 2.7, 2.19).

Illustration: Författare.

- Huvud
- Kroppsöppning
- Ögon
- Kropp
- Övre extremiteter
- Nedre extremiteter

andra visar produktionsprocessen bakom fixeringsbilderna strukturella paralleller till skaldediktningen. I båda fallen består utmaningen i att pressa in ett otal motiv i en snäv ram. Men till skillnad från gjutarens bildspråk, använder sig skalden av språkbilder som tvingas in i ett strängt versmått. Som en tredje parallell, lånar skalden ihop sina språkbilder från olika håll för att sedan bygga in dem i nya sammanhang. Gjutaren tycks arbeta på samma sätt när det kommer till att låna bildkonventioner ur en samtida motivkanon eller att översätta livsvärldsfenomen till spännets bildspråk. Fjärde parallellen mellan skald och gjutare ligger i dynamiken mellan konstnären och målgruppen. Det har föreslagits att skalderecitationen blev föremål för en intellektuell tävling där en skolad publik försökte komma underfund med skalde-metaforerna. Publikens största nöje var att gissa sig till den nya figur som skalden modellerade fram steg för steg och med hjälp av referenser till det konventionella. Genom att använda sig av ett gåtfullt bildspråk lyckades en duktig skald med konststycket att driva upp spänningen, för att sedan förbrylla sina åhörare med en ny helhetsbild. I likhet med skaldepubliken, måste betraktaren av ornamentik träna sina sinnen för att lösa bildgåtorna. I båda konstarterna består den intellektuella utmaningen i att härleda figurer på en stigande abstraktionsnivå. Av dessa fyra skäl ligger det nära till hands att uppfatta barockspännens bildspråk som en produkt av samma konstideal som skaldernas språkbilder.

Visserligen garanterar preliminärresultaten för de nio barockspännena inte per automatik att Vestervang-spännets bildspråk anknyter just till skaldernas språkbilder. Innan man kan ta ställning till denna hypotes, gäller det att kvalitetssäkra ovanstående föremålsrekonstruktion. Målet är att kartlägga spännets material, kvalitet, tillverknings teknik och artefaktbiografi. För att erhålla ett så fullständigt tolkningsunderlag som möjligt, bör man också ompröva ovanstående färgrekonstruktion (fig. 3) med hjälp av naturvetenskapliga metoder. Det ursprungliga färgvalet kan nämligen vara betydelsebärande. Således skulle vi kunna tänka oss att spännets partiella förgyllning fungerade som ett plastiskt tecken (t.ex. som en läsanvisning riktad till ett fåtal initierade). En materialanalys skulle också kunna ge svar på frågan varför Vestervang-spännets gick ett annat öde tillmötes än sina parallell-

ler i silverkatterna. Men naturligtvis kan förklaringen också ligga på ett icke-materiellt plan. För att nämna en av många möjliga anledningar, kan dekor omvärderas under tidens lopp. Vad den ena generationen uppskattar, uppfattar nästa kanske som otidsenligt eller rentav stötande. Som tidigare framgått, gapar ett hål i spännemitten. Det är ännu inte klarlagt om denna kavitet varit fylld med en smyckesten eller med en utstående medialknopp. Likväl lämnar motivanalysen få tvivel om vad gjutaren hade i siktet – hålet sitter nämligen mitt i helfigurens genitalområde (fig. 3.Z)! Och för att avrunda listan över framtida göromål måste man granska huruvida fyndmiljön i Vestervang kan bidra med tilläggsinformation för att sätta barockspännet i sin rätta sociala kontext.

Tack

Hjärtligt tack till Ole Thirup Kastholm (Roskilde Museum) och Maria Panum Baastrup (Danmarks Nationalmuseum) som har informerat mig om Vestervang-spännet. Vidare tackas Morten Axboe, Jytte Høstmark, Lars Jørgensen, Poul Otto Nielsen och Helga Schütze (Danmarks Nationalmuseum) för möjligheten att undersöka originalföremålet (2010 – 2011). För benägen materialexpertis tackas Eva Hjärthner-Holdar och Yang Sook Koh (Riksantikvarieämbetet). Därutöver tackar jag Marco Bianchi och Frands Herschend (Uppsala universitet) samt Ingmar Jansson (Stockholms universitet) för givande diskussioner och faktagranskning. Artikeln har möjliggjorts genom generöst forskningsstöd från *Svea Orden*.

Fig. 8. Motivparalleller till Vester-
vangs-spännets fixeringsbilder.

A+N (Katalog 2.19, 2.7).

C (Katalog 2.4, 2.8).

E (Katalog 2.20, 2.12).

F (Katalog 2.5, 2.17).

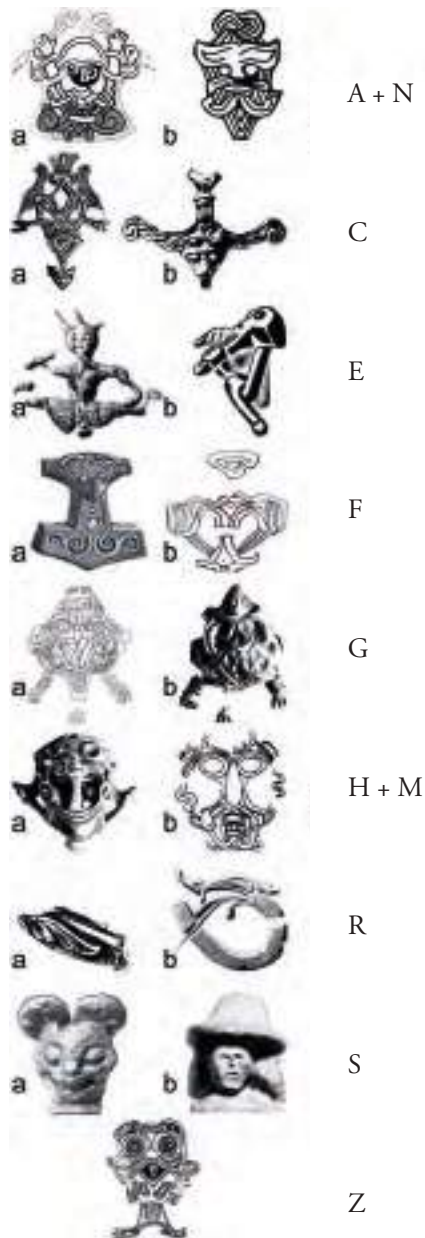
G (Katalog 2.16, 2.18).

H+M (Katalog 2.13, 2.3).

R (Katalog 2.1, 2.6).

S (Katalog 2.9, 2.21).

Z (Katalog 2.17).

Kataloger

Katalog 1 – Motivparalleler

- A – antropomorft huvud med huvudbonad. Paralleler: *Katalog 2.7, 2.19.*
- C – “*Chimaira*” med däggjurshuvud och fågelkropp. Motivparalleler: *Katalog 2.4, 2.8.*
- E – *Enögd(?)* mansfigur med handen i bocksägget. Motivparalleler: *Katalog 2.12, 2.20.*
- F – *Fågel* med trekantigt huvud: Motivparalleler: *Katalog 2.5, 2.17.*
- G – Djur med gripdjurselement. Motivparalleler: *Katalog 2.16, 2.18.*
- H – Mustaschprytt manshuvud med *hängkäff* och utsträckt tunga. Motivparalleler: *Katalog 2.3, Katalog 2.13.*
- M – *Mansfigur* som griper med båda händerna i den egna mustaschen. Motivparallell: *Katalog 2.3.*
- N – Mustaschprydd mansfigur som griper med båda händerna i en *napoleonhatt*-liknande huvudbonad. Motivparalleler: *Katalog 2.7, 2.19.*
- R – *Reptilhuvud* med kluven tunga. Motivparallell: *Katalog 2.1, 2.6, 2.17.*
- S – Antropomorft huvud med *slokhattliknade* huvudbonad. Motivparalleler: *Katalog 2.9, 2.12 – 2.13, 2.17, 2.21.*
- Z – Antropomorf helfigur med benkläder och *zoomorfa* detaljer (i form blottade framtänder, djuröron, mustasch och nackflikar) som lyfter på båda armarna. Motivparalleler: *Katalog 2.16 – 2.18.*

Katalog 2 – Vikingatida föremål med ornamentik

1. *Armring*. Silver med förgyllning och Niello. Sverige, Boteå sn., Undrom (fig. 8R; SHM 1318; Montelius 1873).
2. *Beslag* Kopparlegering med förgyllning. Sverige, Uppland, Bro sn., Lilla Ullevi (Neið 2010a, fig. 1, 4).
3. *Beslag från selbåge*. Danmark, Fyn, Søllested sogn, Kongsgården (fig. 8.M, 8.H; NM 25581; Pedersen 1997).
4. *Doppsko*. Norge, Nordre Trondhjems amt/Nord-Trøndelag fylke, Rørvik, Nærø (fig. 8.F; Rygh 1885, fig. 516).
5. *Hänge* (“*Torshammare*”). Silver. Sverige, Skåne (fig. 8.F; SHM 9822-810; Stephens 1878).
6. *Kista*. Sten. Sverige, Gotland, Ardre kyrka (fig. 8 R; SHM 11118; Lindqvist 1941).
7. Ovalsänne Typ Jansson 1985: P51-C3 (fig. 8.A+N; Jansson 1985, fig. 54).
8. *Ringnål*. Sverige, Uppland, Adelsö sn., Björkö, Bj 561 (fig. 8.C; SHM 1265; Arbman 1940, Taf. 42.2).
9. *Ringsänne(?)*. Kopparlegering. Sverige, Skåne, Uppåkra sn., Uppåkra (fig. 8.S; LUHM U2487; Neið 2010c).
10. *Rundsänne*. Kopparlegering. Norge, Oppland fylke, Våga, Bjølstad (UiO 23005; Maixner 2005, Taf. 61.8).
11. *Rundsänne*. Kopparlegering med förgyllning och vitmetallsbelag. Sverige, Gotland, Hablingbo sn., Havor (SHM 7582-22a; Thunmark-Nylén 1995, Taf. 95.1).
12. *Rundsänne*. Silver. Sverige(?), Gotland (?; fig. 8.E; BM 1901.7 – 18.1; Neið 2006, fig. 2).
13. *Rundsänne*. Silver. Sverige(?), Uppland(?), Adelsö sn.(?), Björkö (?; fig. 8.H; HM 1890-191; Neið 2009, fig. 21a)
14. *Rundsänne(?)*. Kopparlegering(?). Danmark, Sjælland, Tissø (NM FB1166).

15. *Rundspänne*(?). Kopparlegering(?) med förgyllning(?), vitmetall (silver?/tenn?) och niellering(?). Danmark, Sjælland, Kirke Hyllinge sogn, Vestervang (fig. 2 – 7; NM 2010-015766-C38040, f.d. RoM 2384 x 331; Kastholm 2009).
16. *Rundspänne*. Silver med förgyllning. Sverige, Öland, Gärdslösa sn., Jämjö, "Jämjö A" (fig. 8.G; 7b, 9b; SHM 13534; Neiß 2006, fig. 11a, 12a, 13a, 14a, 16, 17a, 19).
17. *Rundspänne*. Silver med förgyllning och niellering. Sverige, Öland, Gärdslösa sn., Jämjö, "Jämjö B" (fig. 8.F, 8.Z; SHM 13534; Neiß 2006, fig. 11b, 12c, Plansch 1 – 11).
18. *Rundspänne*. Silver med förgyllning. Sverige, Södermanland, Huddinge sn., Värby (fig. 8.G; SHM 4516; Neiß 2006, fig. 11c, 12b).
19. *Ryggknappspänne*. Kopparlegering med förgyllning, guld- och silverbleck med niellering. Sverige, Gotland, Valle sn., Klinte (fig. 8.A+N; SHM 8941, SHM 9394; Neiß 2010b).
20. *Snideri*. Trä. Norge, Vestfold fylke, Oseberg (fig. 8.E; Klindt-Jensen 1965, Plansch 8).
21. *Skulptur*. Sten. F.d. Polen (idag Ukraina), Dnestr, Liczkowce, Zbruch (fig. 8.S.; Rybakov1987).
22. *Treflikigt spänne*. Kopparlegering med vitmetall(?). Norge, Buskerud fylke, Hurum, Stokker (UiO C 20038; Maixner 2005, Kat. 535; Taf. 39.3).
23. *Treflikigt spänne*. Kopparlegering med förgyllning och silverbleck(?) med niellering(?). Sverige, Värmland, Ölme sn., Lunnäs (SHM 7878; *Bilaga till SHM 7878*, Maixner 2005, Kat. 389. Taf. 11).

Förkortningar

BM – British Museum, London
 HM – Helms-Museum, Hamburg-Harburg
 LUHM – Lunds universitets historiska museum
 NM – Nationalmuseet, København

RoM – Roskilde Museum
 SHM – Statens historiska museum, Stockholm
 UiO C – Universitetet i Oslo, Oldsaksamling

Källor

Bilaga till SHM 7878:

<<http://www.historiska.se/data/?invnr=7878>> [Datum: 2011-01-31].

Björköarätten. I: Å. Holmbäck, E. Wessén (red.): *Svenska Landskapslagar* 5. Stockholm 1946.

Grimnismål. I: Finnur Jónsson (red.): *De gamle Eddadigte*. København 1932.

Gutalagen. I: Å. Holmbäck, E. Wessén (red.): *Svenska Landskapslagar* 3. Stockholm 1940.

- Hälsingelagen. I: Å. Holmbäck, E. Wessén (red.): *Svenska Landskapslagar* 3. Stockholm 1940.
- Kent, C. 1921: *Fortune telling by tea leaves*. London.
- Koh 2011: Y.S. Koh. Email, 2011-12-05. Riksantikvarieämbetet, Förvaltningsavdelningen, Konserveringsvetenskap.
- Kresten, P. 2001: & E. Hjärthner-Holdar, H. Harryson. *Metallurgin i Uppåkra. Ickejärmmetaller under tusen år. LUHM 31000. Uppåkra sn, Skåne*. Analysrapport 10-2001. Riksantikvarieämbetet Uppsala, Geoarkologiskt Laboratorium.
- Lyle, J. 2000: *The cup of destiny. A traditional fortune-teller's cup and saucer plus illustrated book of interpretations*. London.
- Mertzlufft, C. 2009: *Nähe und Distanz im Kontrast. Deutsche und schwedische Behördentexte von 1950 bis heute*. Dissertationmanus. Universitet Freiburg, Albert-Ludwigs-Universität, Philologische Fakultät, Deutsches Seminar, Germanistische Linguistik.
- Öðins nöfn. I: Finnur Jónsson (red.): *Den norsk-islandske skjaldedigtning AI, BI*. København 1912 – 15.
- Skånelagen. I: Å. Holmbäck, E. Wessén (red.): *Svenska Landskapslagar* 3. Stockholm 1940.
- Snorri Sturluson: *Gylfaginning*. I: Finnur Jónsson (red.): *Den gamle nordiske gudelære. Første del af Snorres Edda*. København 1902.
- Södermannalagen. I: Å. Holmbäck, E. Wessén (red.): *Svenska Landskapslagar* 3. Stockholm 1940.
- Västmannalagen. I: Å. Holmbäck, E. Wessén (red.): *Svenska Landskapslagar* 3. Stockholm 1936.
- Widukind av Corvey: *Res gestae Saxonicae*. I: P. Hirsch, H.E. Lohmann (red.): *Die Sachsen Geschichte des Widukind von Korvei*. Monumenta Germaniae Historica 60. Hannover 1935.

Litteratur

- Arbman, H. 1940: *Birka. Untersuchungen und Studien I. Die Gräber*. Stockholm.
- Bianchi, M. 2010: *Runor som resurs. Vikingatida skrifkultur i Uppland och Södermanland*. Runrön 20. Uppsala.
- Björkqvall, A. 2009: *Den visuella texten. Multimodal analys i praktiken*. Ord och Stil. Språkvårdssamfundets skrifter 40. Uppsala.
- Blake, R. 2002: & N.K. Logothetis. Visual competition. *Nature Reviews Neuroscience* 3 (2002), s. 13-21.
- Blindheim, C. 1958: Drakt. I: J. Granlund & I. Andersson (red.): *Kultur-historiskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformations-tid* 3. Köpenhamn, s. 269-290.

- Capelle, T. 1962: Eine barocke Silber-spange aus Birka. *Acta Archaeologica* 23 (1962), s. 100-107.
- Capelle, T. 1994: Vollplastische Tierstile. I: H. Keller & N. Staubach (red.): *Iconologia sacra. Mythos, Bildkunst und Dichtung in der Religions- und Sozialgeschichte Alteuropas*. Festschrift für Karl Hauck zum 75. Geburtstag. Berlin, s. 166-190.
- Capelle, T. 2003: *Die verborgenen Menschen in der germanischen Ornamentkunst des frühen Mittelalters*. Scripta minora Regiae Societatis humaniorum litterarum Lundensis 2000-2001/2. Stockholm.
- v. Carnap-Bornheim, C. & G. Schweitzer 2001: Der „Helmbeschlag“ aus Domagnano. Überlegungen zur Herkunft des „Vogel-Fisch-Motivs“. I: M. Meyer (red.): „-trans Albim fluvium“. *Forschungen zur vorrömischen, kaiserzeitlichen und mittelalterlichen Archäologie*. Festschrift für Achim Leube zum 65. Geburtstag. Internationale Archäologie, Studia honoraria 10, Rahden/Westfalen, s. 223-238.
- Duczko, W. 2004: *Viking Rus. Studies on the presence of Scandinavians in Eastern Europe*. Leiden.
- Eagleman, D.M. 2001: Visual Illusions and Neurobiology. *Nature Reviews Neuroscience* 2 (2001), s. 920-926.
- Gombrich, E. 1960: *Art and illusion. A study in the psychology of pictorial art*. The A. W. Mellon lectures in the fine arts 1956. Washington.
- Hagen, M.A. 1974: Picture perception. Toward a theoretical model. *Psychological Bulletin* 818 (1974), s. 471-497.
- Helmbrecht, M. 2008: Figures with horned headgear. A case study of context analysis and social significance of pictures in Vendel and Viking age Scandinavia. *Lund archaeological review* 13 – 14, 2007 – 2008 (2008), s. 31-53.
- Helmbrecht, M. 2011: *Wirkmächtige Kommunikationsmedien. Menschenbilder der Vendel- und Wikingerzeit und ihre Kontexte*. Acta archaeologica Lundensia. Series in 4°. Lund.
- Horn Fuglesang, S. 1991: The Axehead from Mammen and the Mammen Style. I: M. Iversen (red.): *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Aarhus, s. 93-108.
- Hultgård, A. 2007: Odin-Wodan. I: R. Müller (red.): *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 35. Berlin, s. 759-785.
- Jacobsen, J. 1990: Fikserbilleder. I: Det kongelige Nordiske Oldskriftselskab (red.): *Oldtidens Ansigt. Til Hendes Majestæt Dronning Margrethe II 16. april 1990*. København, s. 170.
- Jansson, I. 1984: Große Rundspangen. I: Arwidsson, Greta (red.): *Birka. Untersuchungen und Studien 2. Systematische Analysen der Gräberfunde*. Stockholm, s. 75-84.
- Jansson, I. 1985: *Ovala spännbucklor. En studie av vikingatida standardsmycken med utgångspunkt från Björkö-fyndet*. Uppsala.
- Jansson, I. 1991: År 970/971 och vikingatidens kronologi. I: M. Iversen (red.): *Mammen. Grav, kunst og samfund i vikingetid*. Aarhus, s. 267-284.

- Karlsson, L. 1983: *Nordisk form*. The Museum of National Antiquities, Stockholm. Studies 3. Stockholm.
- Kastholm, O. Thirup 2009: Gårde fra yngre germansk jernalder og vikingetid ved Vestervang, *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 2008* (2009), s. 19-44.
- Klindt-Jensen, O. & D.M. Wilson 1965: *Vikingetidens kunst*. København.
- Kress, G. & T. van Leeuwen 1996: *Reading images. The grammar of visual design*. London.
- Lassen, A. 2000: Høðr's blindness and the pledging of Óðinn's eye. A study of the symbolic value of the eyes. I: G. Barnes & M. Clunies Ross: *Old Norse Myths, Literature and Society Proceedings of the 11th International Saga Conference, 2 – 7 July 2000, University of Sydney*. Sydney, s. 220-228.
- Larsson, A. 2007: *Klädd krigare: skifte i skandinaviskt dräktskick kring år 1000*. Occasional papers in archaeology 39. Uppsala 2007.
- Lindqvist, S. 1941: *Gotlands Bildsteine*. Stockholm 1941-42.
- Lindstrøm, T.C. & S. Kristoffersen 2001: 'Figure it out!' Psychological Perspectives on Perception of Migration Period Animal Art. *Norwegian Archaeological Review* 34:2 (2001), s. 65-84
- Logothetis N.K. 1998: Single units and conscious vision. *Philosophical Transactions of the Royal Society. Biological Sciences*. B. 353 (1998), s. 1801-1818.
- Maixner, B. 2005: *Die gegossenen kleeblattförmigen Fibeln der Wikingerzeit aus Skandinavien*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 116. Bonn.
- Montelius, O. 1873: *Antiquites suédoises*. Stockholm 1873-75.
- Müller, S. 1880: Dyrornamentiken i Norden, *Arbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1880*, s. 185-405.
- Neiß, M. 2006: Några vikingatida praktsmäckens motivkanon. Kontinuitetsfrågor i germansk djuornamentik III. *Viking 69* (2006), s. 131-168.
- Neiß, M. 2007: The ornamental echo of Óðinn's cult. Kontinuitetsfrågor i germansk djuornamentik II. I: F. Androshchuk, S. Bergerbrant, U. Fransson & M. Svedin (red.): *Cultural interaction between east and west. Archaeology, artefacts and human contacts in northern Europe*. Stockholm Studies in Archaeology 44. Stockholm, s. 82-89.
- Neiß, M. 2009: Fixeringsbilder inom en vikingatida praktspänniserie. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 2006* (2009), s. 91-132.
- Neiß, M. 2010a: Uppslagsrikt beslag från helig plats. Om djuornamentiken från Lilla Ullevi i Bro. *Fornvännen 105* (2010), s. 1-8.
- Neiß, M. 2010b: A matter of standards. Iconography as a quality indicator for Viking age brooches. *Lund archaeological review 15 – 16, 2009 – 2010* (2010), s. 127-148.

- Neiß, M. 2010c: Ett barockt borrehuvud från Uppåkra. B. Hårdh (red.): *Från romartida skalpeller till senvikingatida urnespännan. Nya materialstudier från Uppåkra*. Uppåkrastudier 11. Lund, s. 235-246.
- Neiß, M. & S. Wärmländer & S. Bannister Sholts Manus a: *3D-laserskanning som verktyg vid vikingatidsstudier*.
- Neiß, M. & J. Sitell Manus b: *Experimentell gjutning av vikingatida spännan – En förstudie*.
- Nöth, W. 2000: *Handbuch der Semiotik*. Stuttgart.
- Oehrl, S. 2010: *Vierbeinerdarstellungen auf schwedischen Runensteinen. Studien zur nordgermanischen Tier- und Fesselungsikonographie*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der germanischen Altertumskunde 72. Berlin.
- Panofsky, E. 1932: Zum Problem der Beschreibung und Inhaltsdeutung von Werken der bildenden Kunst. *Logos 21* (1932), s. 103-119.
- Panofsky, E. 1975: Ikonographie und Ikonologie. I: E. Panofsky (red.): *Sinn und Deutung in der bildenden Kunst*. Köln, s. 36-67.
- Pedersen, A. 1997: Søllested. Nye oplysninger om et velkendt fund. *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1996*, s. 37-111.
- Rorschach, H. 1921: *Psychodiagnostik. Methodik und Ergebnisse eines wahrnehmungsdiagnostischen Experiments. Deutenlassen von Zufallsformen*. Bern.
- Rubin, E. 1915: *Synsoplevede figurer. Studier i psykologisk analyse*. København.
- Rybakov, B. 1987: *Paganism of Ancient Rus*. Moscow.
- Rygh, O. 1885: *Norske Oldsager*. Christiania.
- Salin, B. 1904: *Die altgermanische Thierornamentik. Typologische Studie über germanische Metallgegenstände aus dem IV. bis IX. Jahrhundert, nebst einer Studie über irische Ornamentik*. Stockholm.
- Segall, M.H. 1966: & D.T. Campbell, M.J. Herskovits. *The influence of culture on visual perception. An advanced study in psychology and anthropology*. Indianapolis.
- Sonesson, G. 1989: *Pictorial concepts. Inquiries into the semiotic heritage and its relevance for the analysis of the visual world*. Aris Nova Series 4. Lund.
- Sonesson, G. 1992: *Bildbetydelser. Inledning till bildsemiotiken som vetenskap*. Lund.
- Sonesson, G. 1994a: Prologomena to a semiotic analysis of prehistoric visual displays. I: P. Bouissac (red.): *Prehistoric signs*. Semiotica 100-3/4. Berlin, s. 267-332.
- Sonesson, G. 1994b: *Prologomena to a semiotic analysis of prehistoric visual displays*. <<http://filserver.arthist.lu.se/kultsem/pdf/PrologomenaN.pdf>> [Datum: 13. Januar 2011].
- Stephens, G. 1878: *Thunor the Thunderer, carved on a Scandinavian font about the year 1000*. London.

Steuer, H. 1987: Der Handel der Wikingerzeit zwischen Nord- und Westeuropa aufgrund archäologischer Zeugnisse. I: K. Düwel, (red.): *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*. Göttingen, s. 113-197.

Thunmark-Nylen, L. 1983: *Vikingatida dosspännan. Teknisk stratigrafi och verkstadsgruppering*. Uppsala.

Thunmark-Nylen, L. 1993: Wear and chronology. I: B. Arrhenius & G. Arwidsson (red.): *Sources and resources. Studies in honour of Birgit Arrhenius*. Pact 38 (1993). Rixensart, s. 223-234.

Thunmark-Nylen, L. 1995: *Die Wikingerzeit Gotlands I. Abbildungen der Grabfunde*. Stockholm.

Thunmark-Nyylén, L. 2006: *Die Wikingerzeit Gotlands III. Text*. Stockholm.

Tong, F. 2006: Neural bases of binocular rivalry. *Trends in Cognitive Science* 2006, 10/11, s. 502-511.

Wolters, J. 2006a: Versilbern. I: R. Müller (red.): *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 32. Berlin, 240-255.

Wolters, J. 2006b: Verzinnen. I: R. Müller (red.): *Reallexikon der germanischen Altertumskunde* 32. Berlin, 283-292.

Noter

1. Segall 1966.
2. Segall 1966, 32–33, med litteratur.
3. Jfr Hagen 1974, 478–479.
4. T.ex. v. Carnap-Bornheim 2001.
5. Rubin 1915.
6. T.ex. Gombrich 1960, 5; Sonesson 1989, 251–276.
7. T.ex. Eagleman 2001, 923; Blake 2002, 1.
8. T.ex. Tong 2001, 78f.; Logothetis 1998; Eagleman 2001, 923; Blake 2002, 3.
9. Blake 2003, 9.
10. Blake 2002, 1f.; Tong 2006, 509.
11. Lindstøm 2001, 75–77 med litteratur.
12. Jfr livsvärldsbegreppet hos Sonesson 1992, 309–310 med litteratur; vidare Sonesson 1989, 279, med litteratur; 1994a; 1994b, 16, 20–21, 24, 32, 47 inklusive not 15, med litteratur.
13. Sonesson 1989, 46, 263–264, 270–271, 320, med litteratur.
14. Sonesson 1989, 252–254. Utifrån sammanhanget får man gissa att papper utgjorde en okänd materia för bushkvinnan, jfr Sonesson 1994b, 25.
15. T.ex. en vaxdocka som för ett ögonblick förväxlas med en levande människa, jfr Sonesson 1989, 280.
16. Kent 1921.
17. Sonesson 1989, 252–255, 272.
18. Rorschach 1921.
19. Jfr Kent 1921, chapter II.
20. Jfr Lyle 2000.

21. Jfr Björkvall 2009, 111–125 och Merzlufft 2009, 437–452 som diskuterar hur olika *kodningsorienteringar* betingar olika *modaliteter* (= grader av verklighetstrogenhet); båda med hänvisning till Kress 1996. Arkitekturritningen och oljemålningen har således hög modalitet i den vetenskapligt-teknologiska resp. sinnliga men låg modalitet i den naturalistiska kodningsorienteringen. Vänligt påpekande av Marco Bianchi, Uppsala.
22. Jfr Sonesson 1994a och 1994b, 38–40; jfr Nöth 2000, 473, med litteratur.
23. Små undantagsexempel ges exempelvis av Jacobsen 1990 och Capelle 1993, 15.
24. Eller praktföremål med mycket enkelt designupplägg; jfr Karlsson 1983, 92–101, 103–104 om borrestil, 120–122 om jellingstil.
25. Neiß 2006b, 51, problematiserat hos Neiß 2006 131 f., 162.
26. På anmodan av Sophus Müller 1880; ifrågasatt av bl.a. Karlsson 1983, 92–101.; Neiß 2009, 91–93 med diskussion och litteratur.
27. T.ex. Maixner 2005; t.ex. Kastholm 2009, 34.
28. Eller praktföremål med mycket enkelt designupplägg; jfr Karlsson 1983, 92–101, 103–104 om borrestil 120–122, om jellingstil.
29. Kastholm 2009, 34, fig. 1.
30. Neiß 2009, 96–95, med litteratur.
31. Jfr Capelle 1994, 168.
32. Neiß 2006, 143; Neiß 2009, 125–129. Det rör sig om rundspännena från Jämjö (*Katalog 2.16–2.17*) och Värby (*Katalog 2.18*).
33. Jfr Neiß 2011, 58 f.
34. Neiss manus a.
35. Vänligt påpekande av Yang Sook Koh, Riksantikvarieämbetet; Koh 2011.
36. T.ex. Kresten 2001, 33 f., 47 om U5360 och U9929; vänligt påpekande av Eva Hjärthner-Holdar, Riksantikvarieämbetet.
37. Jfr Wolters 2006a, 2006b.
38. Jansson 1984, särskilt 75; Capelle 1962, 106.
39. Jfr Jansson 1984, 78; Steuer 1987, 163; Maixner 2005, 204.
40. Jfr Thunmark-Nylén 1983, fig. 1.
41. Capelle 1962, 101.
42. Jfr Neiß 2009, fig. 4.
43. Nära paralleller bland de treflikiga spännena finns i Stokker (*Katalog 2.22*; med en kombination av spegelsymmetriska djur på framsidan och en trearmad fåra på baksidan) och Lunnäs (*Katalog 2.23*; med en till synes arbetsintensiv dekor inklusive förgyllning och niello(?) samt en trearmad fåra på baksidan).
44. Jfr Thunmark-Nylén 2006, 393f.
45. I kontrast mot gjutarens många planeringsfel hos spännet "Jämjö A" (*Katalog 2.16*).
46. Nötningen i norr orsakades kanske av bärarinnans haka, Thunmark-Nylén 1993, 223.
47. Förvisso känner vi till fler rundspännena med tredelad dekor (t.ex. *Katalog 2.10–2.11*). Men i jämförelse med dessa framstår Vestervangs referens till de treflikiga spännena som övertydlig.
48. T.ex. Oehrl 2010 med hänvisning till Panofsky 1932; 1975; delvis problematiserat av Helmbrecht 2011, 27–47, med litteratur.

49. Jfr Sonesson om hållristningar, 1994a och 1994b, 16, 20–21, 24, 47, not 15, med litteratur.
50. Problematiserat av Bianchi utifrån runstenar, 2010, 41–44, med litteratur.
51. Jfr Neiß 2009, 109, 125–127, Fig. 20.
52. Neiß Manus a.
53. Neiß Manus b.
54. Gombrich 1960, 62–63, 129–131, 148, 248.
55. Detta förhållande gäller i synnerhet då en liknande tillverkningsteknik förmodas ge upphov till ett liknande formspråk; Jfr Neiß Manus b.
56. Problemet med dräktrekonstruktioner diskuteras utförlig av Larsson 2007.
57. Därutöver skulle sambandspotentialen också kunna definieras utifrån föremålets socialkontext. Problemet med detta perspektiv är att det kräver en ingående diskussion av socialkontexten för varenda motivparallell, vilket skulle spränga uppsatsens ram.
58. Jfr Kastholm 2009, 34–35 med Neiß 2007, 82, 84–85; med litteratur om tillämpbarheten av stil och motiv i dateringssammanhang.
59. Jfr med motivbeteckningarna hos Neiß 2009, katalog 2.
60. Neiß 2006, plansch 11; 2010b, fig. 12c.
61. Jfr Jansson 1991 med litteratur. Om osäkerhetsmomenten hos stilbaserade dateringar, jfr Neiß 2010a, 3.
62. *Síðhötr* betyder ordagrant „hänghatt“; Snorri Sturluson, *Gylfaginning* Kapitel 11, strof 28; se också *Óðins nöfn*, *Grimnismál* strof 48. Även Widukind av Corvey redogör i saxarnas historia från sent 900-tal om halmhattar (*pillei ex culmis contexti*, se *Res gestae Saxonicae III, 2, Versio C.*
63. Jfr t.ex. Blindheim 1958, 269–279; jfr Helmbrecht 2008.
64. Det geografiska avståndet till Skandinavien är avsevärt, även om man tar hänsyn skandinavernas närvaro i södra Rus; jfr Duczko 2004.
65. På den vikingatida centralplatsen Tissø upphittades en liknande enkelknopp av kopparlegering (*Katalog 2.14*). Knoppen är välbevarad och överensstämmer på det hela taget med Vestervang-spännets kvarsittande proximalknopp. Därför ligger det nära till hands att Tissøknoppen härrör från ett liknande rundspänne. Samtidigt avviker knoppens detaljupplägg något från Vestervang-spännets. Därför blir det här aldrig aktuellt med en motivi-identifiering som enögd mansfigur med handen i skägget.
66. Jfr om förmenta framställningar av guden Oden, Hultgård 2007, 78, med litteratur och Helmbrecht 2008, 43, med litteratur.
67. Jfr Sonesson 1994a, 1994b med Panofskys metodorienterade självkritik, 1975, 43.
68. T.ex. Bjärköarätten 14.§2; Gotalagen 19.§6; Hälsingelagen, Manhelgdsbalken IX; Skånelagen 95; Södermannalagen Manhelgdsbalken V; Västmannalagen, Manhelgdsbalken XXIII; vänligt av Johanna Bergqvist, Lund.
69. Enligt medeltida källor, Lassen 2000, 222.
70. Jfr Oehrl 2010.
71. Jfr Sonesson 1994b.
72. Neiß 2006, 2009, 2010b, med litteratur.

Grundlæggelsen af Skt. Clara kloster i Roskilde

af *Emil Lauge Christensen*

Indledning

Går man i dag ad Tuttesti ned mod fjorden og standser omkring Birkealle i Byparken, står man ved et sted, hvor bøn og sang kunne høres i middelalderen. Her, hvor fodboldbanen er i dag, lå Roskilde Skt. Clara kloster. Stiftet i 1256 af Ingerd af Regenstein, stadfæstet året efter af pave Alexander 4., brændt i 1302 og derefter genopført. Skt. Clara kloster var et nonnekloster af franciskanerordenen, et clarisserkloster, hvis virke er muligt at følge gennem et velbevaret arkiv. Efter reformationen overtog Københavns Universitet store dele af klosterets jord og ejendom, og senere solgtes en halv million sten fra klosterets bygninger til Jakob Ulfeldt. Endnu i 1843 fandtes fundamentet og en del af murværket stadig, da man gravede stedet op, og i den forbindelse kom en signet fra 1200-tallet for dagen, hvorpå der står: S. ABATISSE SOR-OM SCE. CLARE ROSKILD (Abbedissens segl for Skt. Claras søstre i Roskilde). Knap en menneskealder senere i november 1893 udgravede J. Kornerup stedet, men ved opgravningen i 1843 havde man opbrudt fundamentet for agerbrugets skyld, og der var nu kun rester tilbage, som ikke muliggjorde en rekonstruktion af klosterets grundplan. Ved anlæggelsen af fodboldbanen blev det sidste fjernet. Vi er i dag derfor stort set uvidende om klosterets udseende. Der fandtes dog forskellige levn på stedet, heriblandt hvælvingsribber, gulvfliser, vinduesglas m.m.¹ Disse ting tilsammen gjorde, at Kornerup konkluderede, at:

*“St. Klaras Kloster og Kirke har været en smuk gothisk Bygning; men ogsaa den maatte falde for den voldsomme Nedbrydelseshyst, der kort efter Reformationen ødelagde Forfædrenes Kulter og Kunst i det gamle Roskilde.”*²

Selvom stedet, hvor Skt. Claras søstre havde deres daglige liv og virke, ikke kan beskrives i dag, er der bevaret en stor brevsamling, som kan kaste lys over klosterets historie. Det er disse, samt andre kilder om samfundet i almindelighed, der i det følgende anvendes til at beskrive grundlæggelsen.

Fig. 1. Skt. Clara. Wikimedia Commons.

Fig. 2. Abbedissens segl for Roskilde Clara kloster. Efter Kornerup 1912, s. 58.

Opdagelsen

Denne artikel er et knopskud på en opgave, jeg skrev på historie ved Københavns Universitet i efteråret 2010. Opgaven omhandlede konflikter, der opstod som følge af jordegods, der overdroges kirken i form af sjælegaver fra mennesker, der ikke ville i helvede. En sådan konflikt opstod i forbindelse med grundlæggelsen af Roskilde Clara kloster, og da jeg samtidig arbejdede med middelalderens lovgivning, blotlagdes en spidsfindig juridisk konstruktion. Denne viste sig at omhandle et af de mest centrale spørgsmål i middelalderens samfund: forholdet mellem den verdslige og den åndelige magt. Og midt i dette stod Clara kloster.

Thelma Jexlev mente i 1977, at Roskildes nonneklostre i den moderne videnskabelige litteratur var blevet "*stedmoderligt behandlet*;"³ hvad Clara kloster angår, er litteraturen dog betydelig. Udover artiklen i 1977 havde Jexlev allerede året forinden udgivet en forelæsning om Clara klostres godshistorie m.a., og i 1994 udkom dette med det nødvendige noteapparat. I 1995 fulgte Thomas Hill op med en artikel om spændingen mellem ideal og samfundsvirkelighed i Roskildes nonneklostre, mens Jakob Kornerup allerede i 1912 skrev om grundlæggeren grevinde Ingerd af Regenstein med særligt fokus på situationen omkring Clara kloster. Klosterets overordnede historie er kompetent behandlet af Johannes Lindbæk i *De danske Franciskanerklostre*, som suppleres af Vilhelm Lorenzens *De danske Franciskanerklostres Bygningshistorie*.⁴ Derudover dukker klosteret op i flere brede værker om perioden.⁵

Lad os da først se nærmere på grundlæggeren grevinde Ingerd af Regenstein.

Grevinde Ingerd af Regenstein og hendes virke

Ingerds fødselsår er ukendt. Hun var datter af Jakob Sunesen af Møn og dennes hustru Estrid, der begge døde 1246. Jakob Sunesen var af den indflydelsesrige Hvideslægt og en af de mægtigste mænd i Danmark. Han fungerede bl.a. som regent en overgang, mens kong Valdemar 2. sad fanget hos greven af Schwerin. Jakob gav en del jordegods til kirken, og det er måske fra ham, at Ingerd inspireredes til at blive en stor mæcen for især franciskanerordenen.⁶ Forældrenes død må have gjort hende meget formuende. Hun var også langt ude i familie med

ærkebiskop Jakob Erlandsen, der var hendes grandfætter, samt dennes nevø Roskildebispen Peder Bang. Disse to herrer røg i klammeri med kongemagten, men de støttede også Ingerd i hendes forehavende.

Ingerd havde ikke selv børn, men hendes broderbørn gjorde arvekrav gældende over for hende allerede inden hendes død. Det var hendes bror Jens' børn, Cecilie og Jens. Cecilie var først gift med grev Niels af Nørrehalland, og et bryllup blev senere planlagt med en Erwin, men det er usikkert, om det blev gennemført; i hvert fald blev hun efterfølgende gift med Anders Mundskænk (Skænkse). Jens kendes kun fra forliget mellem Ingerd og hendes broderbørn. Det var disse tre, broderbørnene Jens og Cecilie samt Cecilies mand Anders Mundskænk, der ved oprettelsen af Roskilde Clara kloster blev til stor gene for Ingerd. Især Anders Mundskænk var en mand af magt, der nævnes i flere royale skrivelser.⁷

Ingerds virke kendes mest gennem Peder Olsen/Olufsen (Petrus Olai). Peder Olsen var franciskanermunk og døde ca. 1570. Dermed var han ikke øjenvidne til 1200-tallets begivenheder, men det var tilsyneladende skik, at hvert kloster løbende nedfældede sin historie. Disse krøniker er nu tabt, men meget indikerer, at Peder Olsen, måske som følge af reformationen, ønskede at skrive ordenens historie, inden alle skrivelserne forsvandt, og at han derfor byggede sine historiske optegnelser på ægte kildemateriale. Hvor det er muligt at kontrollere ham, har han generelt vist sig at gengive sine kilder rimeligt.⁸ Når han derfor omtaler Ingerds store virke, er der en acceptabel sandsynlighed for rigtigheden heraf, selvom der ikke er samtidige kilder bevaret.

Peder Olsen nævner Ingerd som medgrundlægger af Roskilde franciskanerkloster, ligesom hun var involveret i Københavns franciskanerkloster, der grundlagdes *“samme år eller næste”* (eodem anno vel sequenti)⁹ efter Roskilde, men i en randbemærkning præciseres til 1238. Kalundborg franciskanerkloster byggedes *“ikke lang tid efter”* (nec diu post),¹⁰ mens *“få år var svundet”* (Paucisque annis elapsis)¹¹ inden Næstved fulgte efter.¹² De to sidste udsagn indbyder til at tro, at der må være gået mere end et år mellem grundlæggelserne (modsat Lindbæk, der daterer Kalundborg til sandsynligvis 1239 og Næstved til ca. 1240). Klostrene må desuden være grundlagt inden Ingerds giftermål med Konrad af Regenstien (senest 1245) og det deraf følgende

Fig. 3. Ingerd af Regensteins segl.
Efter Kornerup 1912, s. 54.

ophold i Tyskland.¹³ Er der derfor gået to år mellem grundlæggelsen af henholdsvis København, Kalundborg og Næstved, kan de sidste to dateres til henholdsvis 1240 og 1242. Det kan kaldes et kvalificeret spekulativt gæt, og nærmere er det ikke muligt at komme.

Det er en udbredt opfattelse, at Ingerd først var gift med marsk Stori (eller Skor(r)e som han kaldes i dag) inden ægteskabet med grev Konrad af Regenstein. Det er en opfattelse, som i moderne tid går tilbage til Langebek (1776), hvor det fremgår af en genealogisk oversigt. Henvielsen fra oversigten til kildematerialet viser dog ikke Skore sammen med Ingerd. Ægteskabet kan herefter følges fra Suhm (1809) over Daugaard (1830) og frem til i dag, hvor der enten henvises til hinanden, ingen henvisning er, eller en forkert henvisning fremtræder.¹⁴ Diplommaterialet afslører heller ikke Skores ægteskabsforhold, mens Peder Olsen kaldte Ingerd for "*Fru Ingerd, datter af Jakob Sunesen, grevinde af Regenstein*" (domina Ingerdis comitissa, filia Jacobi Swnonis, de Reynsteen).¹⁵ I alle hendes bevarede breve titulerer hun sig selv efter Konrad af Regenstein, og det er også sådan, hun omtales af andre. En søgen gennem alle relevante årbøger bringer heller intet for dagen.¹⁶ Kildematerialet understøtter ikke Ingerds ægteskab med Skore, og det må derfor annulleres. At det har fået lov til at overleve, skyldes vel snarest, at ingen har haft grund til at betvivle det.

Mens Ingerd befandt sig i Tyskland, kom hun sandsynligvis i kontakt med den bøhmiske prinsesse Agnes. Udbredelsen af clarisserne, som den kvindelige del af franciskanerne også kaldes, beroede i høj grad på fornemme kvinders velyndest, og Agnes af Bøhmen var en sådan kvinde. I hendes kloster i Prag gennemførtes det fattigdomsideal, som ellers var så svært at fastholde (mere herom nedenfor), og desuden stod Agnes i forbindelse med Clara Scifi, grundlæggeren af clarisserne. Det var måske Agnes' indflydelse, der fik Ingerd til i sin enkestand at grundlægge et clariskloster i Roskilde; i hvert fald var det med Agnes' hjælp, at pave Innocens 4. den 9. juni 1253 påbød Roskildebispen og ærkebispen af Lund at tage Ingerd under sin beskyttelse.¹⁷

Det er dette meget aktive virke, der fik Kornerup til at mene, at hvad "*vi af endnu opbevarede Dokumenter véd om Fru Ingerd, lader os kaste et Blik ind i en ædel og from Kvindes Sjæl, hvem de gode Gerninger efter Datidens Opfattelse laa stærkt paa Sinde.*"¹⁸ Middelalderens men-

nesker opfattede klostrene som bastioner for sjælenes frelse, de klostergivnes liv og bønner var våben i kampen mod det ondes virke i verden.¹⁹ Ingerd var en del af det aristokrati, der var helt afgørende for understøttelsen og udbredelsen af de nye tiggerordner; ikke mærkeligt at franciskanerkronikøren Peder Olsen kaldte hende *“yderst fornem og from.”*²⁰ Hun skænkede desuden *“som bevis på hendes særlige kærlighed”*²¹ flere ejendomme til franciskanerne.

Hermed når vi frem til grundlæggelsen af Roskilde Skt. Clara nonnekloster.

Grundlæggelsessituationen

Det har voldt problemer for ældre litteraturs vedkommende, at der fra året 1243 eksisterer et gavebrev til Clara kloster. Lindbæk har imidlertid overbevisende omdateret brevet til 1263, bl.a. fordi *Sanket Clara* omtales, hvilket hun ikke kunne være før sin død i 1253.²² I stedet er det første glimt af Roskilde Clara kloster måske pave Innocens 4. brev af 9. juni 1253, hvori han specificerede, at Ingerds gods skulle stilles *“under den hellige Petrus’ og vor beskyttelse,”* fordi hun udviste *“oprigtig hengivenhed (...) for os og den romerske kirke.”*²³ Det var givetvis reelle problemer, der foranledigede pavens beskyttelse. Over for hvem oplyses ikke, men et godt bud er hendes broderbørn, som senere lagde forhindringer i vejen for hende. Disse var muligvis bekymrede for deres arv allerede i forbindelse med de første klostergaver, men eftersom paven greb ind på foranledning af Agnes af Bøhmen, virker det naturligt, at Ingerd allerede i 1253 var begyndt at forberede grundlæggelsen af Clara kloster. Klosteret nævntes imidlertid først den 1. august 1256, da Ingerd udstedte sit testamente. Heri lagde hun fundamentet til klosterets jordegods. Det drejede sig om Hårlev med to møller, Lille Linde, Endeslev, Aggerup, Lystrup, Ammerup, Lille Tårnby, Valby,²⁴ Barup, Ske samt Avnstrup, Svalmstrup og Aethorp,²⁵ hvoraf det samlede afkast var 445 mark penge årligt. I testamentet omregnedes det til 120 mark lødigt sølv. Det er svært at sammenligne middelalderens monetære forhold med moderne forhold, men det svarer *måske* til omkring 1,7 millioner kr. Det kan også sammenlignes med et mageskifte fra 1259, hvor to heste beregnedes til 12 mark penge. Eksekutor af

Fig. 4. Clara klostrets placering i Roskilde (den sorte prik).

testamentet var biskop Peder af Roskilde, mens ærkebiskop Jakob Erlandsen bevidnede. To herrer med pondus. Umiddelbart efter antog Ingerd biskop Peder af Roskilde som værge; kvinder skulle have en sådan at agere igennem i økonomiske og juridiske forhold. I umiddelbar forlængelse af testamentet skrev kong Christoffer på vegne af Ingerd til paven for at få godkendt oprettelsen. Lindbæk mener, at dette allerede skal henlægges til 1255, men det er langt mere sandsynligt at sætte det til lige efter Ingerds testamente, altså 1256, da den pavelige stadfæstelse ellers ville være meget længe undervejs.²⁶

Kort efter klosterets grundlæggelse begyndte problemerne. Den 3. januar 1257 pålagde pave Alexander 4. ærkebiskop Jakob Erlandsen af Lund at beskytte Clara klostres gods, da der var klaget over, at flere af søstrene blev forhindret i at tage (retmæssig) arv m.m. med over i klosteret. De nærmere omstændigheder er ukendte, men brevet er interessant nok udstedt to dage før samme pave stadfæstede klosterets oprettelse.²⁷

Flere pavebreve udstedtes hurtigt for at konsolidere klosteret, men livet blandt søstrene i bøn og selvfordybelse (kontemplation) var ikke så fredeligt endda. 13. januar gav paven særlig tilladelse til at give syndsforladelse (absolution) til de nonner, der havde lagt *“hånd på hverandre indbyrdes”*²⁸ – noget sådant kunne nemlig nedkalde kirkens band. Derudover fik nonnerne ret til at tilbyde eftergivelse af kirkebod til besøgende i deres kirke på udvalgte festdage, hvilket må have givet klosteret en værdifuld omsætning. Paven gav endvidere søstrene tilladelse til at tage arv på trods af, at de havde aflagt klosterløfte, samt fritog klosteret for at bidrage til pavelige udsendinges underhold.²⁹ Arvetilladelsen var et betydeligt privilegium, men det stred mod dansk (eller i hvert fald sjællandsk) lovgivning og kunne formentlig kun håndhæves med de andre arvtageres billigelse (mere herom nedenfor).

Allerede i 1253 var Ingerd blevet taget under kirkens beskyttelse, men den 17. januar 1257 greb pave Alexander 4. ind igen. Han skrev til kong Christoffer og bad kongen om at beskytte den *“nyplantning”* (nouella plantatio),³⁰ Ingerd havde sat i jorden. Ærkebisp Jakob Erlandsen af Lund blev pålagt det samme, mens Ingerd fik tilladelse til at indtræde i franciskanerordenen.³¹ Paven skrev til Ingerd:

“Alexander, biskop, Guds tjeneres tjener,³² hilser sin elskede datter i Kristus, den velbyrdige Fru Ingerd i Roskilde stift, enke efter Konrad, fordum greve af Regenstein, med den apostoliske velsignelse.

Da din Fromhed fortjener det, viser vi dig gerne vor særlige gunst og nåde. Idet vi derfor bøjer os for dine fromme bønner, tilstår vi dig i kraft af dette brev, at du, hvis du indtræder i den hellige Damianus’ Orden,³³ i denne orden kan oppebære indtægt og udbytte, der tilkommer dig, som om du var blevet ved med at leve i verden. Intet menneske må bryde denne bevilling eller i ubesindig forvoventhed gå imod den. Men hvis nogen vover at gøre det, skal han vide, at han derved vil pådrage sig Gud den almægtiges og hans hellige apostle Petrus’ og Paulus’ vrede. Givet i Lateranet den 17. januar i vort pontifikats 3. år.”³⁴

Det er på baggrund af dette brev, at man har ment, at Ingerd ønskede at indtræde i sit eget kloster.³⁵ Brevet giver to interessante oplysninger: 1) tilsyneladende bad Ingerd selv paven om den begunstigeelse, hun modtog – intet brev er bevaret herom, men det må antages at have eksisteret. 2) Ingerd fik tilladelse til at indtræde i franciskanerordenen uden at opgive sin personlige ejendomsret. Et meget væsentligt privilegium. Men hvad var det egentlig for en orden, hun ønskede at indtræde i? Lad os se nærmere på franciskanerne og clarisserne.

Franciskanerne og clarisserne

Grundlæggeren af franciskanerne, den hellige Fran(cisku)s af Assisi, fødtes 1181/82 til et liv i velstand blandt det bedre borgerskab. Han levede et udsvævende ungdomsliv, men visioner fra Gud fik ham til at hellige sig fattigdom og bøn med det formål at prædike og opbygge en organisation af *små brødre* (fratres minores), hvis principper skulle være ydmyghed, simpelhed, fattigdom og bøn.³⁶

Frans forestillede sig lægmænd uden rettigheder, rejsende fra sted til sted, tiggende om mad og prædikende Guds ord – og sådan virkede ordenen i begyndelsen. Men en voldsom ekspansion ledte folk, som kun dårligt kendte Frans, til, og det var næsten uundgåeligt, at franciskanerne trådte en anden sti end oprindeligt planlagt. I starten af 1200-tallet var kritikken af den etablerede kirke hård, og et stigende

antal kættere truede med at splitte kristenheden. Her var de små brødre et friskt pust, og det var derfor kun naturligt, at kirken ønskede at hjælpe brødrene ind i en sikrere og fastere struktur.³⁷

Formentlig i 1212 hørte den da 17-årige Clara Frans prædike, og hun besluttede sig for at følge hans eksempel. Ligesom Frans var hun af rig familie, og med Frans' hjælp blev hun installeret i kirken San Damiano, hvorfor clarisserne også kaldes Damianiordenen. Clara ønskede muligvis at leve det samme liv som Frans, men det var udelukket, og i stedet helligede hun sig fattigdom og streng askese. Flere nonneklostre opstod efterhånden, og i 1219 skrev ordenens protektor, Kardinal Ugolino, den senere pave Gregor 9., clarissernes første klosterregel. Reglen var stort set en gentagelse af de traditionelle benediktinerklostres til stor skuffelse for Clara, der ønskede absolut fattigdom. Hun insisterede på, at de i Damiano skulle følge en strengere regel, hvormed klosteret intet måtte eje.³⁸

Franciskanernes og clarissernes succes havde rod i middelaldermenneskets ambivalente forhold til penge og velstand. På den ene side blev mammon fordømt, især af gejstlige, på den anden side ekspanderede pengeøkonomien i højmiddelalderen, et regulært bankvæsen opstod, og kirken som institution blev umådelig rig. Især i Italien, hvor Frans og Clara var fra, udvikledes regionale og personlige specialiseringer i produktionen, der var et produkt af – og nødvendiggjorde – omfattende handel. Et avanceret finansielt system voksede op, handelsfirmaer og risikodeling gjorde sig gældende. Franciskanerne og clarisserne var en reaktion mod pengeøkonomien, en vendt sig til det simple og fattige – og at samfundet fattede sympati for dette, viser bevægelsens eksplosive udvikling.³⁹

Frans trak sig tilbage fra ordenen i sine sidste år, og da døden halede ind på ham, skrev han et testamente, der opfordrede brødrene til at følge hans idealer. Meget havde ændret sig fra ordenens spæde start, og en sikrere og mere stabil organisation var vokset frem, yndet og begunstiget. Frans døde i Assisi den 3. oktober 1226. Kun to år efter kanoniseredes han. Hvad der nu skulle ske med ordenen var uklart, men pave Gregor 9. annullerede Frans' testamente og fortolkede Frans' regel om, at brødrene intet måtte eje, sådan at de godt måtte *låne* ejendom. Dermed kunne ordenen bruge kirker, huse, bøger osv., så længe det

formelt set tilhørte paven.⁴⁰ Som Ole Fenger har udtrykt det: *“hokus pokus.”*⁴¹

Det var i denne situation, seks år efter Frans' død, at ordenen kom til Danmark. Peder Olsen udtrykte det i 1500-tallet således: *“I det Herrens år 1232 gik småbrødrene for første gang ind i Danmark på bare fødder og blev af kong Valdemar 2. og af hele gejstligheden og folket venligt og velvilligt modtaget (...).”*⁴² Kornerup og Roskilde bys historie vil vide, at citatet tilhører Rydårbogen, det er dog en misforståelse.⁴³ I Rydårbogen, der er fra slutningen af 1200-tallet eller starten af 1300-tallet, står blot: *“Samme år [1232] gik småbrødrene på bare fødder ind i Danmark og grundlagde huset i Ribe.”*⁴⁴ Peder Olsen kendte sikkert Rydårbogen, eller en tekst afhængig heraf, og digtede i sin egen fremstilling den velvillige modtagelse til. Heri ligger en advarsel mod blindt at stole på ham. At Peder Olsen alligevel ikke er langt fra sandheden, viser den hastighed, hvormed ordenen udbredtes og fik succes i landet.⁴⁵

Franciskanerne fik efterhånden rettigheder, tiltog sig pastoral pleje (præstevirksomhed), mens levestandarden steg. Bøger indkøbtes, klædedragter blev bedre, og allerede i 1247 fik de ret til frit at administrere den ejendom, de kun formelt havde brugsret til. Samtidig modtog enkelte brødre, mod ordensreglen, private donationer. Bl.a. Ingerd udelte sådanne i sit andet testamente.⁴⁶

Clara levede til 1253. Selvom flere kræfter arbejdede for at mindske den strenge askese i Damiano og sikre søstrenes fysiske overlevelse, holdt Clara stædigt fast. Det var oprindeligt meningen, at brødrene skulle tigge føden til søstrene, men som antallet af nonner voksede, blev det umuligt. Paven forsøgte derfor at gennemføre en ordning, hvormed clarisserne kunne blive selvforsørgende, dvs. eje jord og have indtægter. Clara, sammen med den senere tiltrådte Agnes af Bøhmen (der som nævnt støttede Ingerd), protesterede kraftigt, og det lykkedes dem begge at bibeholde retten til fattigdom i deres egne stiftelser. Men de kunne ikke forhindre nyoprettede klostre i at gå en anden vej, og i 1247 udstedtes den anden regel. Denne var stadig baseret på Benedikts regel med yderligere udvanding af fattigdomsløftet. Det blev den, der antoges i Roskilde Clara kloster. Clara var utilfreds med denne regel og skrev selv en tredje, der blev godkendt på hendes dødsleje. Da hendes lig i 1893 undersøgte, fandt man den originale pavelige stadfæstelse i

St Clara Klenbers Tomb i Novbr 1893. J. Komerup

hendes klæder. Reglen kom dog kun til at gælde i Damiano og enkelte andre steder, mens en fjerde regel, en mellemvariant, blev stadfæstet i 1259 af pave Alexander 4. og ændret en smule af Urban 4. i 1263.⁴⁷

Forholdet mellem franciskanere og clarissere blev samtidig dårligere. Mange franciskanere så clarisserne som en byrde, mens clarisserne ønskede et tæt forhold, da de mente at være udgået af samme ånd. Resultatet blev et paveligt institueret kompromis, der betød, at clarisserne i praksis varetog egne affærer. Det var ønskværdigt, at franciskanere påtog sig den nødvendige præstegerning, men det blev ikke påbudt. Pave Alexander 4. sørgede for, at clarisserne i Roskilde fik udpeget to sjælesørgere af franciskanernes provincialminister i Danmark, som selv fik tilsynspligt med klosteret.⁴⁸

Hvordan skal pavens privilegium til Ingerd forstås? Var det en begunstigelse til en stor velynder? – noget der med ordenens udvikling ikke virker umuligt. Der er dog grund til skepsis. Hvad skulle hun i ordenen, hvis det ingen praktisk betydning havde? Det var muligvis frelsebringende alene at indtræde heri, men Ingerd havde i forvejen for *“at drage omsorg for min sjæls frelse”*⁴⁹ givet store jordegaver. Hendes afdøde forældre havde ikke brug for at sikre familiearven ved at sende hende i kloster – og hvis hun ønskede fordybelse og ro, hvad skulle hun så med et privilegium, der gav hende ret til lige præcis *ikke* at nyde dette?

Der er snarere en helt anden forklaring, som hænger nøje sammen med konflikten med hendes broderbørn. For at forstå dette er det nødvendigt at se nærmere på den daværende lov.

Dansk og kanonisk lov anno 1257

Det væsentlige her er lovens ord år 1257. Dette er imidlertid et komplekst spørgsmål, og der må tages hensyn til flere redaktioner af lovene. Danmarks middelalderlige lovgivning falder i fem love, tre landskabslove og to kirkelove. Det drejer sig om henholdsvis Skånske, Sjællandske og Jyske lov (landskabslovene) og henholdsvis Skånske og Sjællandske kirkelov (kirkelovene). Hver lov havde et begrænset geografisk virkeområde, og derfor er kun sjællandske lov og sjællandske kirkelov relevant i denne sammenhæng.⁵⁰

Fig. 5. Jacob Kornerups udgravning af Roskilde Clara kloster. Akvarel af J. Kornerup.

Sjællandske lov består af *Valdemars sjællandske lov* – som eksisterer i en *Ældre* og en *Yngre redaktion* – samt *Eriks sjællandske lov*, der en senere tilføjelse på baggrund af *Ældre redaktion* af *Valdemars sjællandske lov*. *Valdemars sjællandske lov* er desuden bygget over den ældre *Arvebog & Orbodemål*, som dannede basis for arveretten i Danmark. Kun 3. bog af *Eriks sjællandske lov* eksisterede ikke i 1257, hvormed der kan ses bort fra denne i det følgende.⁵¹ I *Sjællandske kirkelovs* efterskrift hævdes det, at “*siden Gud var født var [har] denne lov set tusind og hundrede vintre og halvfjerds og syv måneder og tolv dage.*”⁵² Imidlertid næres mistroen til denne datering, da Absalon i samme efterskrift siges at være ærkebiskop, noget han først blev i 1177.⁵³ Hvorom alting er, må loven have været gældende i 1257, da den findes sammen med *Ældre redaktion* af *Valdemars sjællandske lov*.

Relevant i lovgivningen er bestemmelserne om overdragelse af jordegods til kirken, og selvom ordstilling og ordvalg varierer mellem *Valdemars sjællandske lov* (med forskellige redaktioner) og *Arvebog & Orbodemål*, er indholdet det samme.⁵⁴ Sådan er det også for kirke-loven (med forskellige redaktioner), der supplerede den verdslige lovgivning.⁵⁵ *Eriks sjællandske lov* tilføjede til gengæld muligheden for kvinders eventuelle jordoverdragelser, noget den anden lovgivning ikke tog højde for.⁵⁶

Ønskede man at give til kirken “*efter sin død*” (eftir sik døthan),⁵⁷ dvs. testamentarisk – det var som bekendt det, Ingerd gjorde – måtte man give en halv hovedlod. Gik man i kloster, var det muligt at tage hele sin hovedlod med, hvis man var rask. Var man syg, var det derimod aldrig tilladt at give mere end en halv hovedlod. Hovedlodden er ikke et nemt definerbart begreb, men Stig Luul har fastslået, at når det *netop* drejede sig om forhold med kirken, skulle hovedlodden forstås, som den del af ens jord, der fremkom, hvis man delte sin jord med sine børn, som var man selv et af disse. Havde en mand eksempelvis tre sønner og fire bol (landmålingsenhed), deltes jorden ligeligt, så hver fik en hovedlod på et bol (kvinder derimod tog kun halv lod). Gik en søn i kloster uden sin fars tilladelse, skulle faderen udrede sønnens hovedlod ved klostergivelsen, men derefter var sønnen som død for jord, som familien senere kom i besiddelse af. Medmindre de andre arvtagere stillede sig velvilligt i en arvesag, er det derfor højst usandsyn-

ligt, at klostergivne var i stand til at tage arv. Da paven (som ovenfor nævnt) gav alle søstre i Clara kloster tilladelse til at tage arv mod andre arvingers vilje, stred det altså mod sjællandsk lov, og det kan ikke forventes, at privilegiet fik stor betydning. Det understreges af, at paven i 1258 gav et klarere privilegium på dette, samt at ærkebiskop Jakob Erlandsen samme år følte sig nødsaget til at vidimere (attestere) pavens første brev.⁵⁸

Ved siden af dansk ret løb der middelalderen igennem en international kirkeret, kanonisk ret. Denne var et vægtigt forbillede og en inspirationskilde for den nationale ret i de europæiske lande.⁵⁹ Kanonisk lov regulerede i første omgang interne kirkelige forhold, men derudover fordrede den også at være gældende i alle åndelige spørgsmål – et meget elastisk begreb. I tidlig europæisk middelalder var dette ikke problematisk, men i 900- og 1000-tallet udviklede kirken en stærk afhængighed af den verdslige magt, som en ny generation af kirkefolk i slutningen af 1000-tallet gjorde op med. De forsøgte at adskille den åndelige og verdslige magt, og i 1100-tallet udkæmpedes flere ideologiske stridigheder mellem især paven på den ene side og den tyske kejser på den anden, men ingen europæiske lande var fuldstændig upåvirkede. Kernen i striden var, hvem der skulle have overhøjhed over kirken: var det en overnational institution med centrum i Rom, eller havde kongen/kejseren ret til at besætte kirkeembeder og udstikke retningslinier for kirken i sit territorium? Resultatet blev et kompromis. I 1200-tallet blussede striden op på ny, denne gang især om lovgivningsmagten: var det paven eller den lokale magthaver, der havde ret til at give loven? For paven var svaret klart: kirken var bindeleddet mellem Gud og menneskeheden, hvorfor kun kirken var i stand til at genoprette den gudgivne orden, der var gået tabt ved syndefaldet; ergo kunne kun paven, som overhoved for kirken, lovgive.⁶⁰

Hvad sjælegaver angik, gik diskussionen i kanonisk ret tilbage til oldkirken. Flere synspunkter gjorde sig gældende, men Gratian – der i 1100-tallet udfærdigede den retssamling, som blev grundlaget for kanonisk retsudvikling – lagde kirkefaderen Augustins (353-430 e.kr.) tanker om arv til grund. Ville en barnløs gå i kloster, kunne *“kvinde eller mand”*⁶¹ klostergive sig med alt. Var der derimod børn, skulle disse tage lod som klosteret.⁶² Hvad der i denne sammenhæng særligt

er værd at bemærke, er de konflikter, der kunne opstå, når pavekirken forsøgte at hævde overhøjhed i et juridisk spørgsmål omfattet af verdslig lovgivning. Heri ligger nemlig et af middelalderens største spørgsmål: forholdet mellem verdslig og gejstlig magt.

“...som om du var blevet ved med at leve i verden”⁶³

Sjællandsk lovgivning tillod altså Ingerd at borttestamentere en halv hovedlod, dvs. halvdelen af den lod, der tilfaldt hende efter skifte med sine børn. Kong Christoffer skrev imidlertid, at hun *“ikke har nogen børn,”*⁶⁴ hvormed hun måtte *borttestamentere* halvdelen af alt, hvad hun ejede. *Klostergav* hun sig i rask tilstand – hvilket *“jeg i enhver ben-seende er ved forstand og ved godt helbred”*⁶⁵ – måtte hun medtage hele sin hovedlod. Ved dermed formelt set at klostergive sig fik hun i princippet råderet over al sit jordegods, men med ret til at agere *“som om du var blevet ved med at leve i verden.”* Alle ulemper ved klosterlivet kunne undgås samtidig med, at hun fik retten til at bortgive sin jord uden broderbørnenes indblanding. At denne juridiske finte var det egentlige formål med pavens brev, underbygges af Ingerds sidste testamente, hvor hun fordelte sit løsøre. I dette valgte hun ikke Clara kloster til sit sidste hvilested, hvad man kunne have ventet, men derimod franciskalermunkelklosteret.⁶⁶

Pave Alexander 4. havde formentlig ikke et indgående kendskab til dansk lovgivning, men det fremgår tydeligt af hans brev, at det var et svar på en anmodning fra Ingerd, hvis brev ikke er bevaret. Det er dog sandsynligt, at Ingerds brev kan have indeholdt en forklaring, eller blot en anmodning om at måtte indtræde i ordenen uden de medfølgende forpligtelser – med den beskrevne bagtanke. Set i sammenhæng med de to andre breve fra den 17. januar, pavens opfordring til kong Christoffer om at beskytte Ingerd, og hans befaling til ærkebiskop Jakob Erlandsen om det samme, er dette den mest plausible forklaring på privilegiet. Jakob støttede i hvert fald Ingerd, og derudover var hendes værge som bekendt biskop Peder af Roskilde. Begge disse gejstlige herrer må have haft kendskab til jura, da dette var en del af standarduddannelsen til de højere gejstlige embeder, og de måtte da sammen med Ingerd kunne udnytte lovgivningen til fulde.⁶⁷

Ingerds broderbørn var dog ikke imponerede over finten, og selvom kongen havde lagt et godt ord ind for Ingerd hos paven, var han tilsyneladende ikke interesseret i at støtte hende mod hendes broderbørn. I stedet sluttedes et forlig den 8. juli 1257. At problemerne ikke kun knyttede sig til Clara kloster fremgår af, at broderbørnene afstod fra krav på ejendom tidligere afhændet af grevinden. Forhandler for Ingerd var biskop Peder af Roskilde. I hvert fald udstedte Ingerd endnu et dokument, der gjorde biskoppen til hendes værge, og det specificeredes, at *“vi vil anse alt det, som denne herre gør og bestemmer med hensyn til vort gods for ret og rimeligt at være.”*⁶⁸ Det har været møntet på broderbørnene, der har kunnet se, at bispren havde mandat til at forhandle en aftale på plads på vegne af Ingerd. Med kongen som mægler mistede klosteret ca. 40 procent af den indtægt, der oprindeligt var det tiltænkt. Det drejede sig om Hårlev med møller, Ammerup, Lille Tårnby, Lystrup og Lille Linde, og desuden aftales det, at Ingerd skulle overdrage andet jordegods til sine broderbørn, som ikke var en del af grundlaget for Clara kloster (syv og en halv ørtug jord i Store Taarnby samt en tredjedel af Tøvelde). Ingerd fik imidlertid tilladelse til at oppebære indtægterne fra disse i yderligere tre år. Som kompensation til klosteret overdrog hun yderligere Allindelille, Aggarmark, Tokkæmark, Lille Heddinge, Svenstrup (senere frasolgt for 100 mark), Grønholt samt to tredjedele af Tøvelde. Broderbørnene fik forkøbsret undtagen til Svenstrup, Lille Heddinge og Tøvelde. Indtægterne af ejendommene specificeredes ikke, så det er umuligt at vide, hvor meget ekstra hun gav. Roskildebispen fik på vegne af kongen overdraget ansvaret for de ejendomme, Ingerd skænkede til Clara kloster, med tilladelse til at bortsælge for at betale hendes gæld. En sådan tilladelse kunne nok være nødvendig, da det fremgår af forliget, at det ekstra skødede gods var alt, hvad hun ejede.⁶⁹

Et godt forlig stiller ingen tilfreds. Ingerd havde klart ønsket et andet resultat end det foreliggende, og der er indikationer på, at hendes broderbørn efter hendes død rørte på sig. Ingerd må imidlertid have følt, at konflikten med broderbørnene bragtes til ophør, når samfundets øverste top bevidnede aftalen. Udover kongen drejede det sig om dronning Margrete, ærkebiskop Jakob Erlandsen, biskop Niels af Viborg, rigets kansler, biskop Peder af Roskilde, hertug Valdemar

af Jylland samt grev Ernst af Gleichen. Ingerd skrev også under sammen med sine broderbørn Cecilie og Jens samt Cecilies mand Anders Skænksen.⁷⁰

Verdslig og gejstlig magt

Konflikten om Roskilde Clara kloster indtager en plads midt i middelalderens store spørgsmål: forholdet mellem verdsligt og gejstligt. Der var konkurrerende opfattelser. Efter sjællandsk lov burde Ingerd have råderet over sit jordegods, hvis hun gik i kloster – men var den formelle indtræden i Clara kloster nok? Det er ikke entydigt, for når pavemagten dispenserede, så det var muligt kun på skrømt at gå i kloster, havde det samtidig betydning for verdslig sjællandsk lovgivning. Hvad gjaldt så? Det var ikke et ligegyldigt spørgsmål, som de store spilleres interesse i sagen viser. Paven, ærkebisper og Roskildebispen virkede alle for Ingerds sags fremme, men det var foran kongen, at forliget blev indgået.

Fig. 6. Jakob Erlandsens segl. På forsiden ses ærkebisper, på bagsiden en fremstilling af Skt. Laurentius. Efter Hørby 1989, s. 111.

Rigets prælater var ikke i stand til at tvinge en afgørelse igennem.

Netop på denne tid i Danmark trak det op til konflikt mellem den åndelige og den verdslige magt. Allerede i 1245 var Roskildebiskopen Niels Stigsen og kong Erik 4. Plovpenning røget i totterne på hinanden, hvormed biskoppen måtte flygte ud af landet. Biskop Niels døde imidlertid i 1249, og i hans sted indsatte paven Jakob Erlandsen. Da hertug Abel kort efter dræbte sin storebror kong Erik, og selv blev konge, var forsoning en realitet. Abel levede dog ikke længe, og snart var det hans lillebror Christoffer, der var monark i landet trods det, at Abel havde en voksen arving: Valdemar. Forholdet mellem Jakob Erlandsen og Christoffer var elendig, og da kapitlet i Lund valgte Jakob til ærkebiskop i 1253, klagede Christoffer til paven, der dog bakkede Erlandsen op. Christoffer svarede igen ved at fratage Lundekirken alle kongelige privilegier.⁷¹

Jakob Erlandsen var pavetro og indtog en skarp holdning til forholdet mellem gejstlig og verdslig magt. Af særlig betydning for ham var spørgsmålet om ret og dom, og på flere konkrete punkter ønskede han ændringer i den verdslige udmåling af straf. Da han samtidig anså kirken for havende overhøjhed, var det hans opfattelse, at disse ændringer burde gennemføres på trods af den verdslige magt. En af hans første gerninger som ærkebiskop var derfor at forsøge at revidere skånsk kirkeret; heri mødte han dog modstand fra skåningerne og kongemagten. Det forbedrede ikke forholdet mellem Jakob og Christoffer. Samtidig måtte Christoffer kæmpe for sin kongemagt mod den afdøde Abels arvinger, og i den forbindelse var kirkens talrige væbnede skarer af betydning for krigsførelsen. Disse mænd var foruden krigskarle også godsadministratorer, og det var derfor af højeste økonomisk vigtighed at holde flest muligt hjemme, hvorfor Jakob hævdede at besidde en nedarvet ret til visse ledingsfritagelser. For Christoffer måtte det tage sig ud, som om ærkebiskopen støttede Valdemar Abelsen mod Christoffer, når biskopperne vægrede sig ved at drage i leding med deres mænd. Konflikten tilspidsedes gennem 1250'erne, og i 1256 vedtoges Vejlekonstitutionen af landets bisper, hvori regler for lysning af interdikt i tilfælde af kongelige overgreb på biskopperne nedfældedes. Henvisningen til kongen kunne kun ses som en provokation og må forstås som en dyb tillidskrise parterne imellem.⁷²

Alt dette var et udtryk for et sammenstød mellem Jakob Erlandsens ideologiske kirkeretning og kongens fordring på overhøjhed i sit territorium. Midt i denne krise dukkede så spørgsmålet om Roskilde Clara kloster op. Jakob Erlandsen støttede sammen med Peder Bang Ingerd, og Jakobs principielle holdning må da have været, at Ingerd havde ret til at råde over sin ejendom til fordel for sjælens frelse. At Jakob Erlandsen alligevel vidnede ved forligets indgåelse, tager noget af brodden af den mand, der ellers har fået ry som en bidsk principrytter (jf. her især Skyum-Nielsen). Når Jexlev mener, at Clara kloster blev grundlagt *“uden politisk tilskyndelse,”*⁷³ er det rigtigt – der er ingen grund til at antage, at Ingerds interesser var andet end rent sjælelige – imidlertid opstod der politisk sprængstof af grundlæggelsen. Kerne-spørgsmålet i striden var nemlig størrelsen af Ingerds testationsret, og her var vidt forskellige interesser på spil. Det skal ikke forstås sådan, at striden om Roskilde Clara kloster var direkte årsag til de efterfølgende stridigheder, det ville være en overfortolkning. Blot var det muligt i Roskilde at se, hvordan et af middelalderens største spørgsmål i praksis havde betydning for et klostres skæbne – og denne skæbne må have været en vægtig del af ærkebiskop Jakob Erlandsens bagage.

Ingerds sidste år og Clara klostres skæbne

Ingerd tilbragte formentlig de sidste år af sit liv i Roskilde. I hvert fald er hendes andet testamente fra 1257 *“givet i Roskilde,”*⁷⁴ og heri valgte hun også sit begravelsessted hos franciskanerbrødrene i Roskilde. Hun døde formentlig i 1259, da hun omtales som sådan i et brev af Jakob Erlandsen 11. august dette år. I brevet vidimerede (attesterede) ærkebiskopen forliget af 1257, mens dekanen og provsten i Roskilde gjorde det samme i et andet dokument. Det er måske disse dokumenter, som befandt sig i Roskilde Clara kloster, der fik Peder Olsen til at datere oprettelsen af nonneklosteret til 1259. Peder Olsen vil også vide, at klosteret blev befolket af nonner fra Strasbourg, og i Ingerds andet testamente nævner hun at have betalt for nonnernes rejse. Det fremgår dog ikke hvorfra. Pavens privilegium til alle søstre om at måtte tage arv (jf. ovenfor) giver dog mest mening, hvis der også var nonner fra Danmark. Langdistance arv var naturligvis ikke helt udelukket, men

der eksisterer ingen efterretninger om, at klosteret ejede noget udenfor Danmark.⁷⁵

Prælaternes ovennævnte vidimeringer skal sandsynligvis forstås sådan, at Ingerds broderbørn rørte på sig efter hendes død. Imidlertid blev de afskrækket af den prompte reaktion; under alle omstændigheder indgik Anders Skænksen et tilsyneladende fredeligt mageskifte med Roskilde Clara kloster i 1260, hvilket indikerer at konflikten nu endelig var løst. I 1266 lå landet under interdikt som følge af kongens og ærkebispens stridigheder, og Anders Skænksen var som kongens mand omfattet af dette, hvilket var problematisk for hans sjæls frelse. Han forsøgte derfor at få sit personlige band ophævet ved at tilbyde ærkebiskop Jakob Erlandsen at give jordegods til Roskilde Clara kloster. At Anders ville betænke Clara kloster skyldes formentlig, at Erlandsen tog en personlig interesse i dette kloster – ikke at Anders havde forgrebet sig på klosterets jordegods.⁷⁶

Gunstbevisninger, heriblandt flere afladsprivilegier, tilflød klosteret i årene umiddelbart efter grundlæggelsen. Interessant er det, at klosteret fik tilladelse til at holde gudstjeneste og begravelse under interdikt, inden kirkekonflikten for alvor brød ud og dermed interdiktet lyst. Det er en besnærende tanke, at kurien måske har vidst, at det snart kunne blive hedt i Danmark mellem kongen og ærkebispens.⁷⁷

I 1302 brændte klosteret, men det var hurtigt på fode igen. I forbindelse med branden indgik det en aftale med Claus Teglbærder, hvorved et af de eneste bevarede aftalebrev fra middelalderen nedfældedes. Det er måske også i forbindelse med branden, at Clara kloster i 1308 opnåede fuldstændig eksemption (skattefrihed) af en velvillig kongemagt, der dog samtidig tiltog sig herredømme over klosteret. Gennem 1300-tallet mistede klosteret langsomt omgivelsernes interesse, og i 1400-tallet var sjælegaverne ikke længere af pæn størrelse. Samtidig måtte nonnerne formentlig fra ca. 1400 igen betale skat og stille krigsfolk til kongen. Det medførte problemer, da bygningerne trængte til vedligeholdelse.⁷⁸ Reformationen blev klosterets endeligt. Det fungerede dog en årrække efter trosskiftet, og nonnerne forblev med tilbørligt underhold i klosteret indtil i al fald 1561, og efter klosterets nedbrydelse blev mindst en nonne, muligvis den sidste, bispist af det kongelige len Roskildegård indtil 1573.⁷⁹

Konklusion

Roskilde Skt. Clara nonneklosters grundlæggelse er i sig selv en interessant begivenhed i Roskildes historie, og den bliver kun mere interessant af at være intimt forbundet med middelalderens samfund i almindelighed og dets store spørgsmål. Klosteret var en *“ædel og from Kvindes”*⁸⁰ gerning, hvem datidens kristendom lå stærkt på sinde. Hendes arvinger, broderbørnene, var, af forståelige årsager, ikke interesserede i at se deres fremtid forsvinde ind i fromme stiftelser, som de ingen personlig interesse havde i, og de satte derfor forhindringer på vejen for Ingerd. Sådanne konflikter var ikke ualmindelige i middelalderens samfund, og det er ikke umuligt, at broderbørnene havde lovgivningen på deres side. Ingerd kunne kun give så meget til kirken, og med sine gejstlige støtter forsøgte hun da at bøje de juridiske bestemmelser ved pavens indgriben. Det lykkedes ikke. Løsningen på konflikten blev et kongeligt sanktioneret kompromis, måske i virkeligheden meget sigende for spørgsmålet om forholdet mellem den verdslige og åndelige myndighed på dette tidspunkt. Med kompromiset blev klosterets overlevelse sikret, og det skulle med sin tilstedeværelse sætte sit præg på Roskilde frem til reformationen, hvor det blev nedlagt og bygningerne fjernet. Klosterets velbevarede arkiv har dog også for fremtidige generationer sikret kendskab til det, og jeg er overbevist om, at flere interessante historier af Clara klostres liv stadig mangler at blive fortalt.

Litteratur

- Acta: Acta processus litium inter regem Danorum et archiepiscopum Lundensem* 1932. Krarup, A & W. Norvin (red.). Haunia.
- Andersen, M. 1992: Rigets hovedby 1080-1300. I: F.A. Birkebæk, E. Verwohlt & M. Høj (red.): *Roskilde bys historie – tiden indtil 1536*. Udg. af Historisk Samfund for Roskilde Amt og Roskilde Museums Forlag, s. 119-232.
- Andersen, P. 2006: *Lerd ret og verdslig lovgivning – Retlig kommunikation og udvikling i middelalderens Danmark*. København.
- Arup, E. 1925: *Danmarks Historie*. Bind I. København.
- Barber, M. 2008: *The Two Cities – Medieval Europe 1050-1320*. 2. udgave. London & New York
- Christensen, S.B. 2004: *Middelalderbyen*. Danske bystudier 1. Århus.
- Daugaard, J.B. 1830: *Om de danske Kløstre i Middelalderen*. Kjøbenhavn.
- DBL: Dansk biografisk leksikon* 1933-1942: Engelstoft, P & S. Dahl (red.). Bind I, II, VI, XI, XXII & XXIII. København.
- DD: Diplomatarium Danicum* 1938-1990. Udarbejdet af flere. 1. række 5. bind-2. række 2. bind. København.
- DGL: Danmarks gamle landskabslove med kirkelovene* 1936-1942. Udarbejdet af flere. Vol. V, VII & VIII. København.
- DGLN: Danmarks Gamle Love paa Nutidsdansk* 1945: Kroman, E. (udg.). Bind 1. København
- Diplomatarium Arna-Magnaeanum* 1786: Thorkelin, G.J. (red.): 1. bind. Haunia.
- DMA: Danmarks middelalderlige annaler* 1980. Kroman, E. (udg.), København.
- DRB: Danmarks riges breve* 1938-1990. Udarbejdet af flere. 1. række 5. bind-2. række 2. bind. København.
- Erslev, Kr. 1971: *Danmarks Riges Historie (1241-1340)*. København.
- Esmark, K & McGuire, B.P. 2006: *Europa 1000-1300*. Roskilde.
- Fenger, O. 1989: "Kirker rejses alle vegne." København.
- Gelting, M. 2003: Skånske lov og Jyske lov: Danmarks første kommissionsbetænkning og Danmarks første resplejlov. I: F. Taksøe-Jensen (red.): *Jura & Historie – Festskrift til Inger Dübeck som forsker* s. 43-80.
- Gelting, M. 2011: Pope Alexander III and the Danish Laws of Inheritance. I: P. Andersen, D. Tamm & H. Vogt: *How Nordic are the Nordic Medieval Laws? – Proceedings from the first Carlsberg Conference on Medieval Legal History* 2. udgave s. 85-114
- Hill, T. 1995: Middelalderlige nonneklostre mellem religiøse idealer og verdslige krav. *Kirkehistoriske samlinger*, s. 7-30.
- Hørby, K. 1989: *Velstands krise og tusind baghold*. København.
- Iuul, S. 1940: *Fællig og Hovedlod – Studier over formueforholdet mellem Ægtefæller i Tiden før Christian V's Danske Lov*. Kjøbenhavn.

- Jexlev, T. 1976: *Fra dansk senmiddelalder – Nogle kildestudier*. Odense.
- Jexlev, T. 1977: Nonneklostrene i Roskilde. *Historisk årbog fra Roskilde amt*, s. 25-40.
- Jexlev, T. 1994: Et nonneklostres godshistorie gennem 300 år. *Historisk årbog fra Roskilde amt*, s. 13-32.
- Jørgensen, P.N. 1976: *Træk af kvindernes juridiske stilling i Danmark i det 13. årh., belyst ud fra lovgivningen i landskabslovene, købstadsretterne og den kirkelige ret og retspraksis ud fra DRB: Danmarks riges breve*. København.
- Karlsson, P. 1998: Under den nye samfundsorden 1850-1917. I: F.A. Birkebæk, E. Verwohlt & M. Høj (red.): *Roskilde bys historie 1850-1970* s. 13-107.
- Koch, H. 1950: Den ældre middelalder indtil 1241. I: Koch, H. & B. Kornerup (red.): *Den danske kirkes historie, bind I*. København.
- Kornerup, J. 1912: Ingerd, Grevinde af Regenstein, stifterinde af St. Klaras Kloster i Roskilde. *Aar bog udgivet af Historisk Samfund for Københavns Amt (med gamle Roskilde Amt) 1912*, s. 49-59.
- Lindbæk, J. 1914: *De Danske Franciskanerklostre*. København.
- Lorenzen, V 1914: *De danske franciskanerklostres bygningshistorie*. København.
- Moorman, J. 1968: *A History of the Franciscan Order – From its Origins to the Year 1517*. Oxford.
- Mott, R. 1976: *Nogle træk af Kirkeretten i Danmark 1170-1345*. København.
- Olrik, J. 1906-08: *Valdemar Sejrs sønner og den store erkebispestrid, udvalg af kilder til Danmarks historie i årene 1241-1274*. København.
- Paludan, H. 1977: Tiden 1241-1340. I: Skovgaard-Petersen, I., Christensen, A.E. & Paludan, H.: *Danmarks historie, bind 1 – Tiden indtil 1340*. København.
- SM: Scriptores minores historiae Danicae mediaevi* 1970. Gertz, M.CL. (udg.). Volume II. København.
- Skyum-Nielsen, N 1963: *Kirkekampen i Danmark 1241-1290 – Jakob Erlandsen, samtid og eftertid*. København.
- Skyum-Nielsen, N 1994: *Fruer og Vildmænd · I. Dansk Middelalderhistorie 1250-1340*. København.
- SRD: Scriptores Rerum Danicarum Mediaevi 1773-1783*: Langebek, J. Bind 2, 4 & 5. Hafniae.
- Suhm, P.F. 1808: *Historie af Danmark fra Aar 1202 til 1241*. Tome 9. København.
- Suhm, P.F. 1809: *Historie af Danmark fra Aar 1241 til 1286*. Tome 10. København.
- www.dst.dk/Statistik/nogletal/seneste/Indkomst/Priser/FPI_inflation.aspx (2.11.2011)

Noter

1. Kornerup 1912 s. 58-59; Lorenzen 1914 s. 89-91; Karlsson 1998 s. 24; M. Andersen 1992 s. 206.
2. Kornerup 1912 s. 59.
3. Jexlev 1977.
4. Kornerup 1912; Lindbæk 1914;

- Lorenzen 1914; Jexlev 1976, 1977, 1994; Hill 1995.
5. F.eks. Suhm 1809 s. 296-297, Erslev 1971 s. 75-76; Arup 1925 s. 290, Hørby 1989 s. 28-31; Skyum-Nielsen 1994 s. 43-44, 78, 175, 178 og Christensen 2004 s. 128.
 6. Ingerd betænkte sammen med sin mand også dominikanerne. DBL XI s. 201-202.
 7. DRB & DD 2:1 nr. 91, 191, 226, 320, 439, 463; DBL II s. 119-121 DBL XI s. 179-180, 393-396; DBL XXIII s. 141-142, 147-148; DMA s. 15.
 8. SM vol. 2 s. 280-285.
 9. SM vol. 2 s. 294.
 10. SM vol. 2 s. 294.
 11. SM vol. 2 s. 295.
 12. At Ingerd er medgrundlægger fremgår først, da Peder Olsen fortæller om Clara kloster (SM vol. 2 s. 296).
 13. Lindbæk 1914 s. 174, 176; 1:7 nr. 195; DBL XI s. 201; DBL XXII s. 147.
 14. SRD bind 4 s. 545 henvisning til SRD bind 2 s. 264; Suhm 1809 s. 63 henvisning til SRD bind 4 s. 228 og SRD bind 5 s. 259-260. Daugard 1830 s. 175 henviser til Suhm 1808 s. 556, Suhm 1809 s. 378 samt til Dipl. A-M 1786 s. 215 svarende til 2:1 nr. 208 og 209. Desuden DBL XI s. 202; Jexlev 1977 s. 33 note 14 s. 39; Lindbæk 1914 s. 224; Hill 1995 s. 10 note 17 s. 25; M. Andersen 1992 s. 204.
 15. SM vol. 2 s. 296 (omtales også s. 294); Skore findes i 1:6 nr. 16, 98 og 109 samt i det uægte 1:7 nr. 331. Jeg har også ledt i 1:5 og 2:1.
 16. 1:7 nr. 195, 2:1 nr. 106, 191, 192, 193, 209, 210, 226, 227, 240, 252; DMA s. 12-70, 75-176, 254-297, 300-306, 312-315, 320-322.
 17. Jexlev 1994 s. 13-14; Lindbæk 1914 s. 222-224; 2:1 nr. 106. Jakob Erlandsen var på dette tidspunkt Roskildebisp, mens ærkesædet var ledigt. Kun en måned senere blev hans valg til ærkebisp bekræftet af paven, om end der gik yderligere 8 måneder, inden han indtog ærkesædet. Jf. Skyum-Nielsen 1963 s. 60-63; 2:1 nr. 114-118; Olrik 1906-08 s. 111; Acta s. 7.
 18. Kornerup 1912 s. 51.
 19. Koch 1950 s. 348-349.
 20. SM vol. 2 s. 296 "*illustrissima et deuotissima*".
 21. SM vol. 2 s. 296 "*in argumentum precipui amoris*".
 22. Eks. Daugaard 1830 s. 174-175; Kornerup 1912 s. 53. Lindbæk 1914 s. 225.
 23. 2:1 nr. 106: "*sub beati Petri/ et nostra protectione*" ... "*Sincere devotionis quam (...) Ingredh (...) ad nos et Romanam ecclesiam habere*".
 24. Blev senere til gården Juellinge, jf. note 4 i DRB 2:1 nr. 101.
 25. Muligvis Akkerup, K. Hvalsø sogn, jf. note 2 i DRB 2:1 nr. 226.
 26. http://www.dst.dk/Statistik/nogleletal/seneste/Indkomst/Priser/FPI_inflation.aspx; 2:1 nr. 191, 192, 193, 296; Jørgensen 1976 s. 12-33; Lindbæk 1914 s. 225;
 27. 2:1 nr. 200, 202.
 28. 2:1 nr. 204 "*iniiectione manuum/ in se ipsas*".
 29. 2:1 nr. 204-207.
 30. 2:1 nr. 209.

31. 2:1 nr. 208 og 210.
32. Guds tjeneres tjener (*seruus seruorum dei*) var en almindelig anvendt eufemisme for paven. Frasen var et ideologisk propagandamiddel, da den mand, der var Guds tjeneres tjener, nødvendigvis måtte lede kirken. Ikke alle var enige med pavens fordring på overhøjhed over kirken.
33. Den kirke Clara Scifi, grundlæggeren af clarisserne, var tilknyttet hed Skt. Damiano, hvorfor clarisserne i den samtidige skrift ofte navngives efter denne. Jf. Lindbæk 1914 s. 222.
34. 2:1 nr. 208 *“Alexander episcopus seruus seruorum dei /dilecte in Christo filie/ nobili mulieri Ingardi relicte quondam Conradi comitis de Regesten uidue Roschildensis diocesis/ salutem et apostolicam benedictionem* Promerente tue deuotionis affectul te libenter speciali prosequimur gracia et fauore.* Tuis igitur deuotis precibus inclinatil ut si te ingredi ordinem beati Damiani contingat/ quod possis redditus et prouentus ad te spectantes in ordine ipso percipere tamquam si remansisses in seculol auctoritate tibi presentium concedimus facultatem.* Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre concessionis infringere uel ei ausu temerario contraire * Siquis autem hoc attemptare presumpserit/ indignationem omnipotentis dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se nouerit incursum. * Datum Laterani xvi kalendas februarui pontificatus nostri anno tertio.”*
35. Kornerup 1912 s. 54-55; Andersen 1992 s. 206; Hill 1995 s. 10. DBL XI s. 201-202.
36. Moorman 1968 s. 3-18.
37. Moorman 1968 s. 18-31, 46-52.
38. Moorman 1968 s. 32-39; Lindbæk 1914 s. 222.
39. Barber 2008 s. 57-79; Esmark & McGuire 2006 s. 154-155.
40. Moorman 1968 s. 53-61, 75-95.
41. Fenger 1989 s. 354.
42. SM vol. 2 s. 293 *“Anno domini .M.CC.XXXII. fratres minores Datiam primo intrauerunt nudis pedibus, et a rege Waldemaro 2. et a toto clero et populo benigne et charitatiue recepti sunt (...)”*.
43. M. Andersen 1992 s. 198; Kornerup 1912 s. 49.
44. DMA s. 171 *“Eodem anno [1232] fratres minores nudis pedibus Daciam intrauerunt et domum Ripensem fundauerunt.”*
45. Moorman 1968 s. 169.
46. Esmark & McGuire 2006 s. 154; Moorman 1968 s. 105-122, 140-154, 177-180, 184-204; 2:1 nr. 240.
47. Lindbæk 1914 s. 22-224, 226, 245-247; Moorman 205-212.
48. Moorman 1968 s. 212-215; 2:1 nr. 201, 246, 248.
49. 2:1 nr. 191 *“anime mee saluti prouidens”*.
50. DGLN vol. 1 s. I-XXVI. Selvom Jyske lov formentlig var tænkt som rigsomfattende, men aldrig blev det (jf. Gelting 2002 med vigtige modifikationer i P. Andersen 2006 s. 93-112).
51. P. Andersen 2006 s. 75-78, 80-87, 130-132, 140-143, 164-169; Gelting 2011.

52. DGL VIII Ældre redaktion tekst 1 s. 457: *“sithen guth wor fød wor thænna logh sæt thusænd oc hundræt wintær. o[c] siutiugh oc siu manæt oc tolf daghe.”*
53. DBL I s. 101-102; DBL VI s. 440-441.
54. Relevant lovgivning: *Arvebog & Orbodemål* kap. 48-51 og 69 (DGL VII tekst 1 s. 35-38, 52). *Ældre redaktion* af Valdemars sjællandske lov tekst 1 kap. 46-48 samt 69 (DGL VIII s. 23-25), samt tekst 2 kap. 53-58 (DGL VIII s. 118-119). *Yngre redaktion* kap. 4-6 og 9 (DGL VIII tekst 1 s. 263-266, 268-269). Udvalget af tekster fra DGL er sket med sigte på at ramme lovgivningen 1257. For dette se DGL VII s. I-III, XXXVII-XXXIX & P. Andersen 2006 s. 77-78, 130.
55. Relevant kirkelovgivning: *Ældre redaktion* af Sjællandske kirkelov kap. 8 (DGL VIII tekst 1 s. 449). *Yngre redaktion* af Sjællandske kirkelov kap. 7 (DGL VIII tekst 1 s. 471). For overlevering og udvælgelse se DGL VII s. XXXVII-XL.
56. Relevant er bog 1 kap. 31-32 (DGL V tekst 1 s. 38-41). For udvælgelse af tekster se DGL V s. I-VI, XV-XVI.
57. DGL VII s. 36: *Arvebog & Orbodemål* tekst 1 kap. 50.
58. Iuul 1940 s. 62-84; 2:1 nr. 249, 263.
59. P. Andersen 2006 er i hovedsagen et argument for dette.
60. P. Andersen 2006 s. 37-58; Esmark & McGuire 2006 s. 66-70; Koch 1950 s. 316-317; Paludan 1977 s. 479.
61. Decretum Gratiani c. 9., C. 19 q. 3 efter Iuul 1940 s. 67 *“mulier aut vir”*.
62. Iuul 1940 s. 66-68.
63. 2:1 nr. 208 *“tamquam si remansisses in seculo/ auctoritate”*.
64. 2:1 nr. 193 *“prolem non habens”*.
65. 2:1 nr. 191 *“Ego (...) omnia compos mentis meel/ et in bona ualitudine”*.
66. 2:1 nr. 240. I den danske oversættelse står der, at hun valgte sit sidste hvilested hos *“franciskanerne i Roskilde”*, hvormed der både kan menes hos munkene og hos nonnerne. Det latinske *“fratribus minoribus Roschildis”* viser derimod tydeligt, at det var hos munkene.
67. Koch 1950 s. 312-314; Mott 1976 s. 2-3, 11.
68. 2:1 nr. 227 *“quicquid predictus dominus de bonis nostris fecerit et ordinauerit/ gratum habemus et acceptum”*.
69. 2:1 nr. 226, 227
70. 2:1 nr. 226.
71. Skyum-Nielsen 1963 s. 24-62.
72. Skyum-Nielsen 1963 s. 62-130; Hørby 1989 s. 106-115; M. Andersen 1992 s. 209-211; Niels Lunds afskedsforelæsning 9/9 2011 (udkommer i næste nr. af Historisk tidsskrift).
73. Jexlev 1977 s. 33.
74. 2:1 nr. 240 *“datum Roschildis”*.
75. 2:1 nr. 240, 285, 286; SM vol. 2 s. 297; Jexlev 1994.
76. 2:1 nr. 306, 320; 2:2 nr. 59 med noterne i udgivelsen.
77. 2:1 nr. 245, 259, 261, 336.
78. Lindbæk 1914 s. 227-234; Hørby 1989 s. 28-32.
79. Lindbæk 1914 s. 252-253.
80. Kornerup 1912 s. 51.

Mod et moderne politi – ordensmagten i Roskilde frem til ca. 1910

af Vibeke Kaiser-Hansen

Artiklen vil belyse historien om ordensmagten i Roskilde fra 1700-tallet frem til omkring 1910 med hovedvægten på tiden efter 1900. Det vil bl.a. blive undersøgt, hvorfor man i 1907 valgte at lave en omlægning af byens politikvæsen – herunder hvilken overordnet samfundsmæssig udvikling, der lå til grund for beslutningen. Artiklen vil desuden berøre, hvordan det nye politikorps blev organiseret, hvilke arbejdsmetoder det benyttede i forbindelse med efterforsknings- og opklaringsarbejdet, samt hvilket syn offentligheden havde på ordensmagten på tidspunktet omkring omlægningen. Kildemæssigt benyttes bl.a. retsmateriale, aviser og eksisterende litteratur. Desuden benyttes materiale fra Nationalmuseets industri-, håndværker- og arbejderundersøgelser (NIHA), som består af erindringer – fortrinsvis livsforløbs-erindringer – indsamlet i perioden fra 1951 til ca. 1956.

Begrebet politi

I dag dækker begrebet politi over et statsligt korps, som ifølge Politilovens § 1 *“skal virke for tryghed, sikkerhed, fred og orden i samfundet”*. Begrebet har dog ændret sig over tid. Det kendes allerede i det klassiske Grækenland, hvor det dækkede over et velordnet samfund, og fra ca. 1400-tallet blev begrebet anvendt synonymt med *“god skik og orden”* inden for stats- og forvaltningsret i hele Europa samt om den (ideelle) tilstand, som statens myndigheder arbejdede på at nå gennem deres virke.

I Danmark nedsatte Christian 5. i 1681 en politikommission, der skulle se på det omfattende retsområde *“politien”* og komme med et bud på en *“politiordning”*. Året efter blev det besluttet at oprette et politi, og den 12. december 1682 blev Claus Rasch udpeget som politimester for hele landet, mens by-, herreds- og birkefogederne skulle

Fig. 1. Politistationen i Roskilde 1906. Her ses ved telefonen betjent Hageman, betjent Schwencke midt i billedet, bagerst betjent Sigfred Martin Nielsen, forrest til højre overbetjent Petersen og ved pulten kontorist Schmidt.
Foto: Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

være politimesterens fuldmægtige i provinsen. Danmark havde for første gang fået en selvstændig politimyndighed, som bl.a. fik til opgave at kontrollere lavene og sikre, at luksusforordningerne blev overholdt. Disse havde som mål at begrænse privat forbrug af luksusvarer til de øvre klasser. I 1683 blev vægtervæsnet og opsynet med lygter lagt ind under politimesteren, som hermed fik rådighed over vægterne som et natpolitikorps. Vægtervæsnet kendes tilbage fra middelalderen. De tidlige politiforordningers fokus var rettet mod hovedstaden, selv om de gjaldt for hele Kongeriget. I 1701 ændredes politiforordningen, så by-, birke- og herredsfogederne ikke længere var underordnede den københavnske politimester, men selv kom til at fungere som politimestre i provinsen. Tanken om politi var dog meget anderledes end i dag, og helt op i 1800-tallet tænkte ingen på politi som et korps. Politi var derimod en funktion eller en opgave.¹

Professionaliseringstendenser inden for politivæsnet i 1800-tallet

Især fra midten af 1800-tallet ændrede politivæsnets vilkår og arbejdsmetoder sig i retning af mere specialisering og professionalisering. I Danmark begyndte forandringerne i hovedstaden, hvorfra de efterhånden bredte sig til provinsen, hvor der fra slutningen af 1800-tallet skete markante ændringer. Det var også tilfældet i Roskilde, hvor der skete et brud med det gamle system, da der i 1907 blev gennemført en nyordning af købstadens politi. For at forstå baggrunden for reorganiseringen af politivæsnet i Roskilde og Roskilde Politis vilkår er det derfor nyttigt at se på de professionaliseringstendenser, der generelt fandt sted inden for politiarbejdet. Disse hang tæt sammen med den generelle udvikling både herhjemme og internationalt.

1800-tallet bød på voldsomme samfundsmæssige ændringer med bl.a. hastig teknologisk udvikling, industrialisering og vandring fra land til by. Udviklingen gav både nye problemer og nye muligheder for politiet. Man stod over for nye efterforskningsmæssige udfordringer bl.a. i forbindelse med identifikation af mistænkte og forbrydere. Vandringerne fra land til by betød, at det var nemmere for mistænkte at skjule sig i de stadig større byer, hvor man kunne være anonym, end

det havde været i de mindre samfund, hvor alle kendte alle. Samtidig kan man se, at politiets efterforskning i mange lande, herunder også i Danmark, i løbet af 1800-tallet fik stort fokus på kriminelle – bl.a. bander, som lavede kriminalitet på tværs af stats- eller landegrænser, og som derfor ikke var kendte i det område, hvor de udøvede deres kriminalitet.²

Den hastige videnskabelige og teknologiske udvikling i 1800-tallet resulterede dog også i udviklingen af nye redskaber, som politiet kunne bruge til at løse de nye efterforskningsmæssige udfordringer. Blandt andet gjorde opfindelsen af fotografiet det muligt at lave forbryderalbum, der kunne hjælpe med at identificere eftersøgte, der tidligere havde lavet kriminalitet. Samtidig betød opfindelser som telegrafi og telefon, at politifolk hurtigt kunne komme i kontakt med kolleger på trods af store geografiske afstande. I 1882 præsenterede franskmanden Bertillon en ny metode til identifikation af efterlyste. Metoden blev kaldt antropometri og gik ud på at måle udvalgte dele af den menneskelige krop – nemlig hoved, arme og ben. Bag metoden lå teorien om, at menneskekroppen efter det 20. år, set som helhed, er uforanderlig og identitetsbærende for den enkelte person. Dermed kunne kropsmålene bruges til identifikation af personer. De antropometriske målinger skulle ifølge Bertillon supplere og delvis erstatte forbryderalbummene, som havde en svaghed, når det gjaldt identifikation af personer, som havde ændret på deres udseende.³ I slutningen af 1800-tallet kom endnu et efterforskningsmæssigt gennembrud, da man blev opmærksom på muligheden for brug af fingeraftryk til identifikation. Fingeraftrykket blev første gang anvendt som bevis i en indisk retssag i 1899. Metoden blev indført i Danmark i 1904, hvor man begyndte at tage fingeraftryk af anholdte. Den første danske gerningsstedsidentifikation, som involverede fingeraftryk, skete i 1905. I 1908 blev metoden udbredt til provinsen, og fingeraftryksoptagelserne blev hermed landsdækkende. Det var dog først i 1914, at den første danske dom, hvor fingeraftrykket blev accepteret som del af bevisbyrden, faldt.⁴

Den 1. juli 1863 blev Københavns Politivæsen omorganiseret. Vægtervæsenet blev afskaffet, og det nye politi blev inddelt i tre inspektorer, som bestod af ordenspolitiet, opdagelsespolitiet og sundhedspolitiet. Det københavnske opdagelsespoliti, som skulle varetage efter-

forskningsmæssige opgaver, blev hurtigt organiseret inden for særlige rammer, og det blev en form for elitekorps, idet de dygtigste betjente blev trukket over i denne enhed. Specialiseringstendenserne inden for den politimæssige efterforskning slog hurtigt igennem hos opdagelsespolitiet, som tog den nye viden og de nye metoder i brug. Eksempelvis blev fotografering af mistænkelige personer allerede anvendt fra 1863, idet det blev indført, kort efter at inspektoratet var blevet oprettet. Den hastige specialisering af det københavnske opdagelsespoliti betød, at det i sin opgaveløsning distancerede sig fra politiet uden for hovedstaden, hvor man ikke havde de samme midler og den samme specialviden. Denne distancering medvirkede til en folkelig mistillid til politiet og dets opgaveløsning, som især gik ud over politiet i landdistrikterne. Efterhånden voksede der et krav frem om at etablere en mere institutionaliseret efterforskning, der kunne bistå politiet i landområderne. Konsekvensen heraf blev, at der i 1911 blev oprettet et Statspoliti. Statspolitiet fik i første omgang 36 mand og var en selvstændig institution under Justitsministeriet, men betjente blev udstationeret rundt omkring i landet, og skulle især koncentrere sig om at opklare forbrydelser uden for hovedstaden. Bortset fra en periode mellem 1885 og 1894, hvor det statslige gendarmkorps medvirkede til løsningen af politiopgaver, var der tale om kommunalt og til dels amtligt politi. De nye statslige betjente, som virkede ved siden af det kommunale politi, var ifølge instruksens pligtige til at bistå i opklaringen, når den lokale politimester, under hvem de virkede, krævede det. I 1919 trådte en ny retsplejereform i kraft. I den forbindelse blev politivæsnets todelt, således at der blev tale om et landsdækkende og statsligt kriminalpoliti og et ordenspoliti, der var lokalt og kommunalt. I 1938 var det slut med det kommunale politi, da det statslige og de kommunale politikorps blev samlet i et statsligt politi.⁵

Fig. 2. Vægterskilt og vægterfløjte fra Roskilde Museums samling. Vægterskiltet bærer Christian 9.s monogram og er fra sidste halvdel af 1800-tallet. Fløjten, som er udskåret af horn, er ligeledes fra slutningen af 1800-tallet og skal være en vægterfløjte fra Roskilde. Foto: Anette Schmidt/Roskilde Museum.

Politivæsnet i Roskilde

I 1700-tallets Roskilde var det som i de øvrige købstæder byfogeden, der fungerede som politimester. Til at opretholde ro og orden og bekæmpe kriminalitet rådede han i størstedelen af århundredet over en styrke bestående af en politibetjent, som dengang blev betegnet vagtmester, en arrestforvarer, der blev kaldt fogedsvend samt tre vægttere. Antallet af vægttere blev i 1788 forhøjet til fire. Den ene vægter var tårnvægter med nattevagt i det gamle, bevarede tårn fra Sct. Laurentii Kirke. Selve kirken brændte i 1531 og blev herefter nedrevet. Tårnvægterens rolle var speciel. Den var en videreførelse af en meget gammel tradition, hvor man i byerne placerede en vægter i et højt tårn, så han kunne holde udkig og advare befolkningen, hvis der skulle være fare på færde. De øvrige vægttere patruljerede på gaderne. Der var hyppig udskiftning af Roskildes vægttere, bl.a. fordi en del af dem fra tid til anden fik drukket lidt for meget, og som følge heraf forsømte deres pligter. Politistyrken havde generelt svært ved at klare opgaven med at holde ro og orden og måtte ind imellem have hjælp fra borgervæbningen, som trådte til med gendarmtjeneste og hjælp til eftersøgning og anholdelse af forbrydere.⁶ Borgervæbningen var blevet dannet i løbet af 1500-tallet. Det var et korps med en militær organisation, som havde til opgave at forsvare byen. Militært set var det dog et svagt korps, og dets krigeriske aktiviteter var stærkt begrænsede. Ud over at bistå byens politi- og vægtervæsen, når der var brug for dette, stod borgervæbningen også vagt og paraderede ved de kongelige begravelser i domkirken.⁷

I 1832 udgav kancelliråd og forhenværende overlærer ved Roskilde katedralskole H. Behrmann en bog om Roskilde, hvor han bl.a. beskriver, hvordan byens politivæsen var indrettet på udgivelsestidspunktet:

*“Som Betjenter har Politiet en Vagt- og Torvemester, en Raadstuetjener med en Medhjælper, en Herold eller Stadstambour ligesom i andre Kjøbstæder, der ved Trommeslag bekjendtgjør offentlige og private Anliggender, men dog tillige maa udføre andre Forretninger, som vedkomme Politiet. Af de 5 Vægttere, som Byen har, er den ene Taarnvægter og tillige Arrestforvarer, men der burde nok være to, ifald Tjenesten skal passes nøiagtig; De 4 andre er Gadevægttere.”*⁸

På dette tidspunkt var der altså stadig problemer for korpset med at udføre opgaverne, og i den videre beskrivelse nævner Behrmann, at det længe har været et ønske at forøge vægterstyrken med et par mand. I 1827 var borgervæbningen formelt blevet nedlagt og erstattet af et brandkorps. Ifølge brandkorpsets reglement fra 1828 skulle politimesteren dog også kunne trække på assistance fra det nye brandkorps, hvis det var nødvendigt for at opretholde ro og orden, hvilket dog tilsyneladende aldrig rigtigt kom til at ske. Politi og vægttere skulle fortsat også møde op ved ildebrand og hjælpe med slukningsarbejdet.⁹ I 1869 var politi- og vægterstyrken tilsyneladende på samme niveau, som i 1832 – nemlig på i alt otte personer, idet det af “Vedtægt for Styrelsen af de kommunale Anliggender i Roeskilde Kjøbstad”, fremgår, at ordenshåndhævelsen i byen nu skulle varetages af to politibetjente, en tårnvægter og arrestforvalter samt fem gadevægttere efter indstilling af politimesteren.¹⁰

I 1890 var politistyrken i Roskilde blevet udvidet med en enkelt betjent, så den nu bestod af tre betjente og fem vægttere, som alle var kommunalt ansatte. Derudover var der udstationeret tre blå gendarmere fra det statslige gendarmkorps i byen, men der vides ikke så meget om deres virke her. Gendarmkorpset blev oprettet i 1885 efter politisk uro og et mislykket skudattentat mod regeringslederen J.B.E. Estrup. Det blev afskaffet igen i 1894, hvor man torsdag 5. april kunne læse følgende i Roskilde Avis:

*“Gendarmene heri Byen har faaet Ordre til ikke mere at gjøre Polititjeneste. De skulle dog foreløbig forblive her. Det formenes, at Hestene vil blive solgte ved Auktion i Kjøbenhavn paa Lørdag.”*¹¹

Fig. 3. Vægter Lars Jørgensen ved klokken i Sct. Laurentii Kirketårn. Her havde tårnvægteren i Roskilde igennem flere hundrede år sin arbejdsplads. Fotografiet er taget af Kristian Hude omkring år 1900. Foto: Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

Fig. 4. To gendarmmer fra gendarmkorpset, som virkede 1885-1894. Udsnit af illustration gengivet fra Illustreret Tidende nr. 8, 1885.

Maskinsnedker A. Larsen, der blev født i Roskilde i 1876, indsendte sine erindringer til Nationalmuseet i maj 1955. Han fortæller om, hvordan Roskildes politivæsen var bemandet, da han var barn: *“der var kun 3 Betjente, men så var der Natvægterne og de havde også Politimyndighed. Vi fik også 3 Gendarmmer, de var beredne, men deres Virke var nærmest på Landet.”*¹²

At gendarmmerne primært virkede i landdistrikterne underbygges af, at Roskilde amt og Roskilde købstad efter nedlæggelsen af gendarmkorpset enedes om at ansætte to ridende betjente til at opretholde ro og orden – fortrinsvis i amtets landdistrikter.¹³ At gendarmmerne dog også

udførte opgaver i Roskilde købstad tyder overpakkemester P.V. Mortensens erindringer på, som findes i en artikel fra 1946. Han erindrer en episode, som angives at være foregået i efteråret 1889, da han var fem år gammel og sammen med andre børn legede i området omkring byggeriet "Babylon" i Grønnegade, hvor han boede.

*"Som nævnt var den ene af Gendarmene en streng Herre, og en dag da en Snes Unger var i færd med at eferse Blommetræerne, kom Gendarmen rigtigt i Sving. De fleste af Ungerne var på jorden, da Gendarmen kom til Syne og med et Skrig forsvandt Flokken, men en 6 Aars Knægt, som hed Ole, var oppe i et Træ, og han havnede i Gendarmens Arme. ... Ole var jo anholdt, og han maatte opgive sit og alle de andre Børns Navne og Adresser, og med den lange Navneliste gik Gendarmen stolt derfra efter at have trukket Ole i Ørerne og givet ham et Spark i Bagen. De efterfølgende dage blev livlige i "Babylon". Med Navnelisten gik Gendarmen fra Hjem til Hjem; men da Børnenes Forældre havde talt med hverandre om Sagen, blev det ingen venlig Modtagelse, at Gendarmen fik. ... kort Tid derefter blev den strenge Herre forflyttet fra Byen og gamle Roskilde fik atter sine fredelige tilstande tilbage. Til mine Forældre udtalte Fuldmægtig Schultz, at Politiet havde haft saa meget Besvær med at tilbagevise mange pjattede Smaasager, som var fremførte af Gendarmen."*¹⁴

Skildringen kan ikke være helt korrekt, idet det af erindrungen fremgår, at fuldmægtig Chr. R. Schultz blev inddraget allerede under sagen. Hvis det har været tilfældet, må episoden være sket senere, end P.V. Mortensen angiver, da Schultz først tiltrådte sin stilling som byfogedfuldmægtig 1. maj 1890.¹⁵ Hvis Schultz måtte udrede sager med besværlige gendarmere, var det dog langt fra de eneste problemer af personalemæssig karakter, han og ordensmagten i Roskilde havde at tage sig af omkring 1890. Den helt store skandale var, da det blev afsløret, at politifuldmægtig Frederik Emil Valdemar Bertelsen havde svindlet med regnskaberne. Der var bl.a. konstateret svindel med politikassens regnskab. Den relativt nyansatte Schultz fik til opgave at arrestere Bertelsen, som fratrådte sin stilling den 28. september 1890. Bertelsen blev idømt en dom på to års forbedringshusarbejde og skulle betale en erstatning på 625 kr. for svindlen, mens Schultz efterfulgte ham på posten som politifuldmægtig – et avancement i forhold til stillingen som byfogedfuldmægtig.¹⁶

Da gendarmerne blev taget ud af tjenesten i april 1894 var politibemandingen i Roskilde Købstad på tre politibetjente og fem vægttere. I 1899 blev en fjerde betjent ansat.¹⁷ Overordnet set var det altså en begrænset udvikling, ordensmagten i Roskilde havde gennemgået i en over et hundrede år lang periode på trods af, at byens befolkningstal samtidig steg. Således boede der 1768 personer i Roskilde i 1801, i 1901 var tallet 8368. I den følgende periode skulle forandringerne for byens ordensmagt dog blive store. Den 1. april 1907 trådte en nyordning af Roskilde Politi i kraft, som betød, at vægtervæsnet blev afskaffet. I stedet blev der opbygget et politikorps bestående af en reservebetjent og ti politibetjente, hvoraf en var overbetjent. Desuden skulle byfogedens førstefuldmægtig, "politifuldmægtigen", varetage opgaver som politiassistent.¹⁸ Der var fortsat tale om et kommunalt politi, men med Statspolitiloven i 1911 blev der i første omgang udstationeret en statsbetjent i Roskilde, der skulle arbejde sammen med det lokale politi. Det var statspolitibetjent Hjalmar Agerlin, der blev ansat fra 1. oktober 1911, og hvis distrikt omfattede Roskilde Købstad samt Ramsø, Tune og Lejre herreder. Allerede i 1913 blev statspolitiets styrke forøget til 48 mand, og Roskilde fik i den forbindelse sin anden statsbetjent – betjent Laursen.¹⁹

Nyordningen af politikorpsnet i Roskilde købstad 1. april 1907

I en bog skrevet af lokalhistorikeren Arthur Fang i 1923 kan man læse følgende: "*1904 forsvinder en Reminiscens fra det rigtig gamle Roskilde, idet Vægterinstitutionen ophæves.*" En anden lokalhistoriker, Hans Rønø, skriver i en bog fra 1964, at vægterne forsvandt fra Roskildes gader den 1. april 1904, og i "*Roskilde bys historie 1850-1970*", som blev udgivet i 1998, kan man læse: "*Vægterne forsvandt fra Roskildes gader den 1. april 1904, og helt slut med vægtervæsnet blev det i 1907, da også tårnvægteren afskaffedes.*"²⁰

Ingen af stederne fremgår det, hvilke kilder oplysningerne bygger på. Der er dog ingen af de kilder, der indgår i denne undersøgelse, der tyder på, at der skulle være forsvundet vægttere allerede i 1904. Som det vil fremgå af denne artikel, blev vægtervæsnet i Roskilde afskaffet

den 1. april 1907 samtidig med, at nyordningen af byens politivæsen trådte i kraft.

Den 19. september 1906 fremsatte Roskildes borgmester Hammerich et forslag til en vedtægt for omlægningen af byens politivæsen. Forslaget blev fremsat, efter at kommunen var blevet kontaktet af henholdsvis Dansk Politiforening, der organiserede landets politifunktionærer, og byens vægtere. Begge grupper ønskede en forhøjelse af deres løn. Samtidig fandt borgmester Hammerich, at ordningen af byens politi var forældet og ufyldstgørende Roskildes størrelse taget i betragtning. Hammerich havde bl.a. undersøgt forholdene i byer som Slagelse, Nakskov og Nykøbing Falster, og her var vægterne allerede afskaffet. Vægtersystemet var ifølge Hammerich også hovedproblemet i Roskilde. Borgmesteren forsikrede, at det ikke var de enkelte vægtere, som han aldrig havde modtaget klager over, men systemet, der var problematisk. Drøftelserne, som blev dækket af Roskilde Avis, indikerer dog, at der måske stadig var rester af de pligtforsømmelser fra vægternes side, som byen tidligere havde lidt under. Ifølge avisen skulle Hammerich under mødet have sagt, at der var en politistation i byen, men hvor den var, vidste han ikke, og han havde aldrig selv set den. Politistationen lå på rådhuset, og det må Hammerich, som både var byens borgmester og politimester, naturligvis have været klar over. Derfor må hans udtalelse dække over noget indforstået. Et andet byrådsmedlem udtalte ifølge avisen under mødet:

*“Hvis man en eller anden Gang havde brug for Vægteren, saa vidste man, hvor man kunde finde ham, paa de bestemte Steder.”*²¹

Begge udtalelser udløste ifølge avisen stor munterhed i forsamlingen, så der må ligge noget indforstået og nok også en vis ironi i udsagnene. Om den underliggende mening er, at vægterne til tider gik hjem om natten, at stedet, hvor man kunne finde vægterne – eller den såkaldte politistation – i virkeligheden var et af byens udskænkingssteder, eller om udtalelserne dækker over noget helt tredje, må dog stå hen i det uvisse. Der efterlades dog det indtryk, at der på trods af byrådsmedlemmernes udtrykte tilfredshed med vægterne dybest set ikke var den store respekt for deres indsats, og at der kan have været problemer med deres pasning af tjenesten. I den endelige instruks til de nye betjente, som trådte i kraft 1. april 1907, er der bl.a. retningslinjer for

Fig. 5. Kaj August Hammerich, født 1861. Borgmester, politimester og byfoged i Roskilde 1905-1913. Foto: Roskilde Lokalhistoriske Arkiv.

uniformerede betjentes ophold på udskækningssteder, og der tages ligeledes højde for mulige tjenesteforsømmelser i nattjenesten, idet der i § 13 står:

*“Overbetjenten skal i det Omfang, som af Politimesteren nærmere fastsættes, til ubestemte Tider inspicere de om Natten patrouillerende Betjente og undersøge, om Betjentene ere paa deres Post og om de have iagttaget de dem givne Ordre. Skulde nogen Betjent ikke findes paa sin Post eller være ude af Stand til at varetage sin Tjeneste, bør Overbetjenten sørge for, at Posten snarest besættes, eventuelt med en Reservebetjent.”*²²

Hammerich fremhævede som et mere kuriøst eksempel på, hvor forældet vægtersystemet var, en bestemmelse i vægterinstruksen, som forbød vægterne at gå med træsko i tjenesten uden politimesterens særlige tilladelse. Hvor langt man skal tilbage i tid, for at det har været aktuelt med et forbehold mod at bære træsko i tjenesten, har ikke kunnet fastslås. I Roskilde Museums samling befinder sig dog tre tegninger af Jacob Kornerup fra midten eller anden halvdel af 1800-tallet. De viser roskildevægtere, som er iført støvler – ikke træsko. Der kan

Fig. 6. To tegninger af Jacob Kornerup, som viser Roskildevægtere på Frederik 6.s tid. Frederik 6. levede 1768-1839 og regerede fra 1808 til sin død. Bemærk at vægterne bærer støvler - ikke træsko. Foto: Anette Schmidt/Roskilde Museum.

ikke konkluderes noget sikkert på grundlag af tegningerne, men de underbygger, at vægtere iført træsko muligvis ikke var det store problem i anden halvdel af 1800-tallet.

På byrådets møde blev der dog også påpeget nogle meget mere håndgribelige problemer vedrørende byens politidækning end den forældede træskobestemmelse. Først og fremmest blev vægterne, ifølge Hammerich, ikke regnet som rigtigt politi af byens borgere, og deres myndighed var derfor svækket. Borgmesteren fandt heller ikke, at vægtervæsnet kunne yde den sikkerhed, borgerne havde krav på. Dertil kom, at vægterne var på tjeneste fra kl. 22 til kl. 4 om morgenen i sommerhalvåret og fra kl. 23 til kl. 3 om morgenen i vinterhalvåret. Politibetjentene mødte derimod først kl. 9 om morgenen, og der var dermed adskillige timer, hvor byen reelt var helt uden politidækning.

Drøftelserne på mødet viste bred opbakning til at arbejde videre med forslaget, men det var tilsyneladende ikke helt nemt for alle byrådsmedlemmer, at det mange hundrede år gamle vægtervæsen stod foran sit endeligt. I hvert fald bemærkede Roskilde Avis: *“... det var ikke uden Vemod man tog Afsked med den idylliske Tilstand, der hidtil havde hersket.”*²³

Sagen blev i første omgang sendt i udvalg, hvor nogle af de forslag, der blev luftet under drøftelserne, skulle overvejes nærmere. Blandt forslagene var bl.a. et fra byrådsmedlem Hansen, der gik ud på at styrke patruljen på Roskilde Landevej, ved at en af betjentene kunne få bopæl på Roskilde Mark. Foruden selve købstaden skulle Roskilde Mark nemlig også dækkes af byens politikorps. Også betjentenes lønforhold gav anledning til drøftelser, og i den forbindelse nævnte byrådsmedlem Jørgensen, at Roskildes betjente fik 100 kr. mere i løn årligt end politibetjentene i København, hvortil borgmesteren svarede, at lønnen altid havde været højere i Roskilde.

Den nye politistyrke

Den 1. februar 1907 kunne man i politiforeningens blad “Politivennen” læse stillingsopslaget til de nye betjentsstillinger i Roskilde, hvilket resulterede i 163 ansøgninger. Der blev annonceret efter en overbetjent, seks politibetjente og en reservebetjent. Der var ikke formulerede

krav til alder eller uddannelses- og erhvervsbaggrund, men der var krav om helbredsattest og attest for ædruelighed, ligesom der i ansøgningen skulle redegøres for alder og personlige forhold herunder militærtjeneste. Foruden selve lønnen indeholdt stillingen ulykkesforsikring, fri uniform og fri læge for betjentene og deres familier. Overbetjenten og politibetjentene kunne desuden se frem til en årlig ferie beregnet efter 1 fridøgn pr. måned samt en andel af sportler svarende til 200 kr. pr. år.²⁴ Betegnelsen sportler dækker over de honorarer, gebyrer m.m., som blev indbetalt. De gik i en særlig kasse og blev fordelt som en del af embedsmændenes – i dette tilfælde politibetjentenes – løn. Politibetjent Bruhn, der blev ansat som en af de nye betjente i 1907, indsendte i marts 1955 sine erindringer til Nationalmuseet. Han skriver, at der omkring 1907 stadig var mange ældre roskildeborgere, der ifølge gammel tradition sendte nytårshilsner til politiet i form af pengebeløb. Disse gik i sportlerkassen og medvirkede til, at der i de første år efter 1907 årligt blev udbetalt omkring 400 kr. i sportler pr. mand²⁵ – altså cirka det dobbelte af, hvad der blev anslået i stillingsopslaget.

Man skal helt frem til 1914, før der blev etableret en politiskole, der kunne tage sig af uddannelsen af danske politifolk. De betjente, der blev ansat ved omorganiseringen af Roskilde Politi i 1907, havde derfor ikke en skolemæssig politiuddannelse, men derimod en varieret baggrund.

Politifuldmægtig jurist Chr. R. Schultz, som var 41 år, fortsatte i sin stilling efter nyordningen. Stillingen som politifuldmægtig blev lønnet med et årligt honorar på 1200 kr. Politifuldmægtigen skulle foruden politiopgaverne bl.a. bestride skifteretten, stå for auktioner (f.eks. dødsboauktioner) og varetage korrespondanceopgaver. Det er sandsynligt, at aflønningen af de funktioner, der lå ud over selve politiopgaverne, ikke er inkluderet i honoraret på de 1200 kr.

Overbetjentstillingen, som ifølge stillingsopslaget skulle lønnes med 1200 kr. årligt stigende til 2000 kr. ved det 16. tjenesteår, blev besat med Hans Peter Christian Emanuel Schwencke. Schwencke var 41 år gammel og kom fra det gamle politikorps, idet han siden 1. august 1894 havde været ansat som politibetjent i Roskilde. Inden han kom til Roskilde, havde han været gendarm først på Bornholm og siden i Charlottenlund. Han var den mest erfarne af de betjente, der kom

med i det nye korps. Schwencke nåede godt ni år på posten som overbetjent, idet han døde den 30. september 1916.

Betjentstillingerne skulle ifølge opslaget lønnes med 800 kr. årligt stigende til 1600 kr. ved det 19. tjenestear. To betjentstillinger blev ikke besat efter stillingsopslaget, men med folk fra det gamle korps. Den ene blev besat med Jens Christian Hagemann, som var 34 år og uddannet sadelmager og tapetserer. Hagemann var tiltrådt som betjent

Fig. 7. Det afgående politikorps ved omlægningen af Roskilde Politi 1. april 1907. Bagerst fra venstre: J. Chr. Hagemann, H. P. Chr. E. Schwencke og S. Martinus Nielsen (senere Strømvig). Forrest politifuldmægtig Chr. R. Schultz og overbetjent L. Petersen.

hos Roskilde Politi den 1. januar 1899 og havde således også nogle års erfaring med politiarbejde. I forbindelse med overbetjent Schwenckes død i 1916 blev Hagemann forfremmet til overbetjent. Den anden betjentstilling, der blev besat fra det gamle korps, fik Sigfrid Martinus Nielsen, som senere tog navneforandring til Strømvig. Han var 27 år og havde været ansat som betjent i Roskilde siden 1. januar 1904. Hans baggrund var en landbrugsmæssig uddannelse. Han havde desuden været korporal i Feltartilleriet og fra 1902-1904 opsynsmand ved tvangshuset i Odense.

De øvrige politibetjentstillinger blev besat med folk udefra. Som nævnt blev der annonceret efter seks nye betjente, men der blev reelt ansat syv. Dette skyldes sandsynligvis, at der i første omgang var afsat en stilling til Schwencke, som dog i stedet fik den opslåede overbetjentstilling.

Den ene af de opslåede betjentstillinger gik til den 24 årige Laurits Jensen Bruhn, som kom fra en ansættelse som politibetjent i Rønne, hvor han havde været siden 1. oktober 1905. Forinden havde han gennemgået en militær uddannelse. Det er usikkert, om også den nyansatte betjent M.L. Fr. Horn havde en politimæssig baggrund. I en artikel i "Jul i Roskilde" fra 1932 nævnes det, at han tidligere var ansat hos Københavns Politi, en oplysning, der muligvis styrkes af Bruhns erindring om, at tre nyansatte betjente kom fra andre politikorps. I en rubrik i "Politivennen" 15. marts 1907, hvor det blev offentliggjort, hvem de nye betjente var, betegnes Horn dog som agent. Hermed menes næppe en form for politiagent. Normalt dækker begrebet over en selvstændig erhvervsdrivende, som opretter handelsforbindelser. Det er således sandsynligt, at Horn ikke kom til Roskilde Politi direkte fra en stilling i Københavns Politi. Horn fik dog kun kort tid i korpset, idet han blev afskediget allerede i november 1907. Senere fik han sandsynligvis job i Københavns Kul- og Koks Kompagni. Som afløser for ham blev i stedet ansat den 28-årige Iens Wilhelm Bendahl Gether, som kom fra en stilling som avlsforvalter og bl.a. havde en landbrugsmæssig uddannelse.

Ifølge Bruhn skulle også en tredje nyansat betjent være kommet fra et andet politikorps, mens de øvrige betjente, der tiltrådte ved nyordningen, ikke havde nogen politimæssig erfaring. Hvem den sidste be-

Fig. 8. Det nye politikorps fotografet ved tiltrædelsen 1. april 1907. Stående forrest fra venstre: G. A. Cederholm, L. Jensen Bruhn, reservebetjent L. Jørgensen, F.A. Hansen og S. Martinus Nielsen (senere Strømvig). Stående på trappen fra venstre: C.P.O. Lenskjold, H.P. Christiansen, H.C. Pedersen, M.L. Fr. Horn, J. Chr. Hagemann og overbetjent H. P. Chr. E. Schwencke.

tjent med politierfaring kan have været, har ikke kunnet spores, og den pågældende kom sandsynligvis ikke direkte fra en anden politistilling.

Udover Bruhn og Horn var de nyansatte betjente: Hans Peter Christiansen, som var 25 år gammel, uddannet inden for landbrug. Han havde fra 1904 været ansat som plejer ved Sankt Hans Hospital. Hans Christian Pedersen kom fra en stilling som skytte på Ledreborg. Gustav Adolph Cederholm, 24 år gammel, som forud for sin ansættelse hos Roskilde Politi var portør på Blegdamshospitalet. C.P.O. Lenskjold, som havde arbejdet som blikkenslager, og endelig Frederik A. Hansen, som var uddannet porcelænsdrejer.

Fig. 9. Politiumiform fra Roskilde Museums samling. Uniformen stammer fra 1920'erne og skal ifølge oplysningerne have tilhørt Jens Christian Hagemann, som fik en lang karriere i Roskilde Politi. Foto: Anette Schmidt/Roskilde Museum.

Reservebetjentstillingen, som ifølge stillingsopslaget skulle lønnes med 4 kr. pr. døgn, hvor betjenten var i funktion, blev besat med Lars Jørgensen. Lars Jørgensen var 50 år gammel og kom fra Roskildes vægterkorps, hvor han havde været ansat siden 1. januar 1887. Han var den eneste af vægterne, der fortsatte i det nye politisystem, de øvrige lod sig pensionere ved omlægningen. Stillingen som reservebetjent indebar, at man skulle træde ind i forbindelse med sygdom eller andet forfald, men desuden skulle reservebetjenten dække for overbetjenten og betjentene, når de havde deres månedlige fridøgn. Det betød, at der var en fast udsigt til 10 arbejdsdøgn pr. måned og dermed en årlig indtægt på 480 kr. Reservebetjenten varetog ligeledes rollen som torvebetjent og indkrævede stadepenge, hvilket yderligere gav et lille honorar.²⁶

Roskilde Dagblad beskrev i en notits – skrevet den 2. april 1907 – forløbet af den første dag med de nye betjente således:

*“Igaar Morges Kl. 9 tiltraadte Byens nye Betjente deres Pladser. Forinden de begyndte deres Funktion, bød Borgmesteren dem i Byraadets Sal velkommen til Byen samtidig med, at han paamindede dem om de Pligter, en Politimands Stilling fører med sig. Efter at Politifuldmægtigen derpaa havde instrueret Betjentene, blev de forevigede af Fotograf Hude, hvorefter de spredtes over Byen paa deres forskellige Poster, hvor de straalende ny Uniformer gjorde betydelig Opsigt.”*²⁷

Laurits Jensen Bruhn var som nævnt en af de nye betjente, som tiltrådte 1. april 1907. Om den første dag erindrer han, at politifuldmægtigen bød dem velkommen i en kort tale, hvorefter korpset blev inddelt i to hold – et hold med fire til dagtjeneste og et hold med fem til nattjeneste. Herefter blev de to hold ført rundt i byen af henholdsvis overbetjent Schwencke og den ældste af de gamle betjente. Sidstnævnte må have været Hagemann eller reservebetjent Lars Jørgensen. På turen fik betjentene en orientering om gaderne, om hvordan byens politidistrikter var inddelt, og lidt information om, hvor forskellige offentlige institutioner lå. Ved middagstid var introduktionen tilendebragt, og betjentene begyndte herefter den tjeneste, de skulle udføre i forhold til den vagtplan, der var lagt. Der blev ikke givet yderligere introduktion eller vejledning – heller ikke til de betjente, der ikke havde erfaring med politiarbejde.

Da de nye betjente mødte den 1. april 1907 var udrustning og uniformer klar, idet betjentene på forhånd havde været til måltagning. Alle betjente i det nye politikorps inklusiv politifuldmægtig Schultz og reservebetjent Lars Jørgensen fik fri uniform. Den bestod af uniformskasket, mørkeblå kappe syet af det grove uldklæde kirsej, regnslag – også kaldet en havelock – frakke af sort klæde samt vest og benklæder af sort klæde. Til uniformen hørte til sommerbrug en hvid uniformskasket og hvide lærredsbukser. Få måneder efter at det nye politi var tiltrådt, blev der til uniformen tilføjet et labbælte med messingspænde, hvorpå Roskildes byvåben var anbragt. Dette gjaldt dog ikke politifuldmægtigens uniform, som fortsat var bælteløs. Politifuldmægtigens uniform adskilte sig desuden fra betjentenes ved at have forgyldte skulderdistinktioner. Overbetjentens uniform adskilte sig ligeledes ved som gradstegn at have to guldsnore på hvert underærme, en forgyldt egekrans om kokarden (rosetten) på uniformskasketten og forgyldt hagesnor.

Ifølge forslaget, der blev fremsat på byrådsmødet den 19. september 1906, skulle hver betjent have udleveret en kappe og en havelock hvert tredje år, en frakke og en vest hvert halvandet år – første gang efter et års forløb – samt en mørkeblå og en hvid kasket og to par klædes- og et par lærredsbenklæder hvert år.²⁸

Udrustningen bestod desuden af en signalføjte med kæde, stav, håndjern, førerkæde²⁹, politiskilt, lygteslukker samt et eksemplar af henholdsvis politiinstruksen, politivedtægten og sundhedsvedtægten.³⁰ Ifølge instruksen forpligtede betjentene sig til at behandle de udleverede uniformsgenstande med omhu og sparsommelighed. Brud på dette kunne medføre bødestraf. Betjentene skulle være iført uniform ved alle lejligheder, hvor de skulle virke til ordenens opretholdelse eller udføre andre former for politiforretninger. Uniformerede betjente måtte ikke bære stok eller paraply og heller ikke ledsages af hund, ligesom der var krav om, at de skulle optræde med *“god Holdning og Anstand”*. Ifølge Bruhn måtte uniformen gerne benyttes i fritiden, hvilket den i udstrakt grad blev, med de forpligtelser der fulgte med. Det var dog ikke kun, når betjentene var i uniform, at instruksen gjaldt. Også betjente i civil var forpligtede til at bære politiskiltet på sig, og deres påklædning skulle ifølge instruksen til enhver tid være renlig og ordentlig.³¹

Fig. 10. Førerkæde, som har tilhørt politi- og overbetjent Jens Christian Hagemann fra Roskilde Politi. Førerkæden er 33 cm lang og blev benyttet som en slags håndjern. Foto: Anette Schmidt/Roskilde Museum.

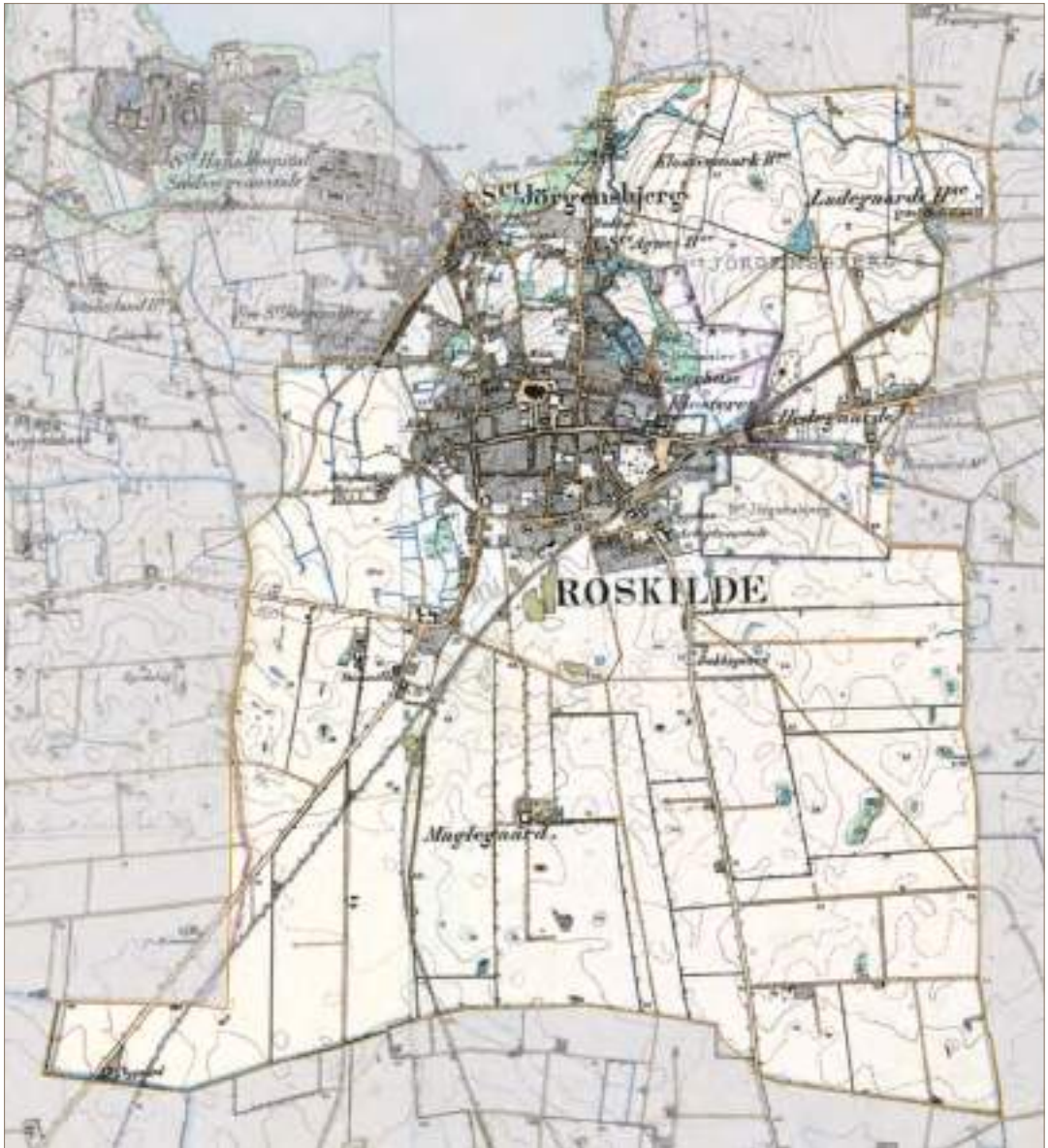

Fig. 11A

Frem til omlægningen af politikvæsnet havde der været politistation i rådhusets stueetage på Stændertorvet. Politistationen lå i midten af rådhusets vestlige side og blev efter omlægningen bibeholdt, men kun som dagstation, da adgangsforholdene hertil var dårlige om natten. Derfor blev der ligeledes etableret en natstation. Den lå i rådhusets sydlige gavl og fik indgang fra Skomagergade. For at markere indgangen til natstationen sad der en grøn lygte over indgangsdøren, som lyste, når der var åbent. Natstationen bestod kun af et lille lokale, som var for trangt til at kunne rumme politiexpeditionerne om dagen. Dagpolitistationen havde kontorfællesskab med byfogedkontoret, og her var der tale om et stort lokale, som på hver sin side havde et fuldmægtigkontor. Byfogeden/borgmesteren havde sit kontor over for politistationen, og både fuldmægtige og borgmester havde derfor let adgang til politibetjentene, når de havde opgaver til dem.

Fig. 11A. Kortet viser afgrænsningen af Roskilde retskreds fra 1870-1919. Illustration: Cille Krause/Roskilde Museum.

Fig. 11B. Roskilde retskreds var i begyndelsen af 1900-tallet opdelt i 4 patruljeringsdistrikter, som blev kaldt "poster". Den præcise opdeling kendes ikke, men det oplyses, at opdelingen fulgte byens hovedgader og nærmest delte byen som et kors. Opdelingen kan derfor have set ud som vist på kortet. Illustration: Cille Krause/Roskilde Museum.

Fig. 11B

Organiseringen af politiarbejdet

Roskilde politidistrikt omfattede ejerlavene Roskilde, Roskilde Jomfru Kloster, Sankt Ibs, Hedegårdene og Ladegårds Mølle og Huse. Politiarbejdet blev organiseret på den måde, at man inddelte området i fire distrikter, som blev kaldt poster. De fulgte byens hovedgader nord-syd og øst-vest, og delte nærmest byen som med et kors. Øst-vest må inddelingen have fulgt Algade/Skomagergade. Den nord-sydgående linje har muligvis fulgt Sankt Ols Gade og Hersegade. Distrikterne var ikke helt ensartede i størrelse, idet der indgik lidt mere yderområde i to af distrikterne. Frem til omlægningen var det, som nævnt, vægterne, der havde stået for ordenshåndhævelsen i nattetimerne, men den opgave overgik nu til det nye politi. Politiarbejdet blev derfor organiseret med en turnustjeneste, der betød, at betjentene hver 28. dag skiftede mellem dag- og nattjeneste.

Dagvagtens tjeneste blev organiseret således, at den bestod af fire skifter, som blev kaldt "Halvvagt", "Helvagt", "Morgenpatrulje" og "Formiddagspatrulje". "Halvvagten" startede dagen med cykelpatrulje i landområdet fra kl. 8 til kl. 11. Herefter havde han vagt på stationen fra kl. 12 til kl. 18 og tilsyn ved offentlige baller, koncerter, teaterforestillinger og lign. – dog ikke biografteateret – fra kl. 20 til arrangementerne sluttede. Om søndagen havde han – i stedet for patruljetjenesten – vagt på banegården, med mindre der var offentlige forlystelser, han skulle føre tilsyn med. "Helvagten" havde stationsvagt fra kl. 8-12 og igen kl. 18-22, mens "Morgenpatruljen" havde patruljetjeneste over hele byen kl. 6-10, 14-16 og 19-23. Endelig havde "Formiddagspatruljen" patruljetjeneste i hele byen kl. 10-14, 16-18 og kl. 20-23. I tidsrummet mellem kl. 20 og 23 delte "Morgen- og Formiddagspatruljen" dog byen op, så førstnævnte tog sig af den østlige og sidstnævnte af den vestlige halvdel.

Det var overbetjentens opgave at udarbejde vagtplanerne og tildele betjentene distrikter. I forbindelse med nattjenesten blev vagtplanen først fremlagt om aftenen, når betjentene mødte, så det var for sent at ændre den. Dette skete for at undgå for mange protester, hvilket dog ikke lykkedes. Ifølge Bruhn gav vagtplanerne vedr. nattjenesten ofte anledning til mukkeri og skænderier blandt betjentene, fordi vagterne i distrikterne med mest yderområde ikke gik på omgang, men blev fordelt efter kvalifikationer og anciennitet. Grunden hertil var, at de

centrale dele af byen blev anset for mere krævende end yderkvartererne, og man ønskede derfor, at de mest kvalificerede betjente varetog de centrale distrikter.

Nattjenesten blev varetaget af fem betjente. De fire betjente patruljerede i hvert sit distrikt i tidsrummet fra kl. 23 til kl. 6, mens den femte patruljerede over hele byen i tidsrummet fra kl. 17-20 og derefter havde vagt på natpolitistationen fra kl. 23 til kl. 8 om morgenen. Hvis det var fem graders frost eller koldere måtte betjente på patrulje efter kl. 2 om natten to ad gangen på skift opholde sig på stationen i en time. Det var tilladt stationsvagten at lægge sig til at sove på vagten, såfremt der ikke blev stillet krav til ham. Ifølge Bruhn var søvn på vagten næsten en nødvendighed for natstationsvagten, idet han skulle efterforske og skrive rapport på de anmeldelser, han modtog på sin vagt, inden næste dags eftermiddag kl. 17, når den nye vagt mødte. Stationsvagten måtte derfor ofte arbejde dagen efter sin vagt – en dag som principielt skulle bruges til hvile. Dette skyldtes bl.a., at der var en tendens til, at mange anmeldelser blev indgivet om morgenen kort

Fig. 12. Roskilde Rådhus med Sankt Laurentii kirketårn. Her lå også politistationen. Ved omlægningen af Roskilde Politi i 1907 blev der etableret natstation med indgang i rådhusets sydlige gavl mod Skomagergade (tv. i billedet). Foto: Anette Schmidt/Roskilde Museum.

før vagtens udløb kl. 8, f.eks. når borgerne blev opmærksomme på indbrud, der var sket i løbet af natten. Nattjenesten var krævende og upopulær, og "ekstra nattjeneste" blev af den grund brugt som disciplinærstraf, hvis en betjent havde brudt reglementet.

De patruljerende natbetjentes første pligt, når de kom på gaden kl. 23, var at tilse, at værtshuse og restaurationer lukkede til tiden. Den betjent, der havde vagt i post 1, som var banegårdstrikket, havde til opgave at være på togstationen ca. kl. 1, når nattoget fra København ankom. Her skulle han holde øje med de ankomne. Hvis der var fremmede, som ikke søgte logi, skulle han så vidt muligt kontakte dem og undersøge, hvad formålet med deres tilstedeværelse i byen var. Den pågældende betjent skulle igen være ved stationen, når det første morgentog til København afgik ca. kl. 4.45. Her skulle han afhøre de personer, der var kommet med nattoget, og som ikke havde søgt logi. Fremgangsmåden skyldtes, at der kom en del tyve fra København for at lave "forretninger" i byen, og den resulterede i, at der blev fundet en del tyvekoster og tyveværktøj, men samtidig blev der også indgivet en del klager fra borgere, som følte sig forulempede af de emsige betjente. Foruden patruljering og bekæmpelse af kriminalitet skulle natbetjentene bl.a. varetage slukningen af gadelygter. Dette var en opgave, som var fulgt med over fra det gamle vægterkorps, og den bortfaldt først, da der fra 1917 blev indført elektrisk gadebelysning, og lygterne dermed kunne tændes og slukkes fra elektricitetsværket.³²

Natbetjentenes opgave med at slukke lygter var ikke rigtigt i tråd med tankerne om det moderne politivæsen, og da formanden for Københavns Politiforening under et privat ophold i Roskilde havde været vidne til betjentenes lygteslukning, resulterede det i september 1910 i et indlæg i bladet "Politivennen" under overskriften "*Mærkelig Polititjeneste*", hvor man bl.a. kunne læse følgende:

"For henved fire Aar siden blev Politiforholdene i en sjællandsk Provsby omordnede. Byen havde hidtil haft et faatalligt Politi, der forrettede Tjeneste om Dagen og et Vægterkorps, som patruillerede i Gaderne hver Nat, medens Godtfolk sov, men man ønskede nu at Byen – hvad dens Størrelse og Beliggenhed for længst havde berettiget den til – skulde have et fikst og moderne Politi med skiftende Dag- og Nattjeneste. ... Formanden for Københavns Politiforening opholdt sig under sin Sommerferie i forrige

Maaned nogle Dage i nævnte By og fra Vinduet i det Hotelværelse han beboede, saa han en Nat en af Byens Politibetjente skridte langs Fortovet ivrigt optaget af et Arbejde, der synes at have saare lidt med Polititjenesten at skaffe. Han slukkede nemlig Gadelygterne. Naturligvis troede Formanden at denne natlige Virksomhed skyldtes et ganske særligt Tilfælde, men Dagen efter fik han til sin store Overraskelse at vide, at Arbejdet med at slukke Byens Gadelygter paahvilede de om Natten patrouillerende Politibetjente. Vi har fundet det rettest at fremdrage dette Forhold. Det er nemlig en saare let Sag for Wernikewitz'ere at operere i de Dele af Byen, som Betjentene har maattet forlade for at udføre deres pligt som Lygteslukkere. ... Byen har faaet sine Politiforhold omordnede, og følgelig kan man stille Krav. Men det burde, forekommer det os, staa Byraadet klart, at det ikke er tilstrækkeligt at omordne paa den Maade, at man giver en Mand Politiform paa og derefter sætter ham til at udføre de afskedigede Vægteres Arbejde i Belysningsvæsenets Tjeneste ...”³³

Wernikewitz' kransetyveri i Roskilde Domkirke

I Politivennens indlæg om Roskilde Politis lygteslukningsopgaver nævnes navnet Wernikewitz. Carl Gustav Wernikewitz stod bag et indbrud i Roskilde Domkirke natten mellem den 22. og 23. december 1908. Sagen fik stor pressedækning, og ifølge Roskilde Tidende var der tale om intet mindre end “en Begivenhed af næsten verdensomfattende Interesse ... helt eventyrlig i dens Frækhed, fuldstændig i Nick Carter Stil”.³⁴ Nick Carter er en fiktiv detektivfigur, som første gang optrådte i en historie i New York Weekly i 1886.³⁵ Indbruddet i domkirken er et eksempel på kriminalitet, som ikke blev begået af lokale, hvilket som nævnt netop var en af de udfordringer, som samfundsudviklingen i løbet af 1800-tallet i stigende grad gav politiet. Ved at se på sagen, kan man bl.a. få et indblik i, hvordan det nyordnede politi i Roskilde arbejdede med opklaring af forbrydelser og identifikation af gerningsmænd.

Tyveriet fra domkirken blev opdaget om morgenen den 23. december 1908 kort før kl. 8, da kirkebuddet Anders Jensen indfandt sig i kirken. Her kunne han konstatere, at der om natten havde været indbrud, og at tyven eller tyvene var kommet ind i kirken gennem en knust rude. Herefter var det, man hidtil havde betragtet som et

næsten uopbrydelige jerngitter foran Frederik 5.s kapel, blevet savet over og brudt op. I kapellet stod 19 sarkofager og kister bl.a. kisterne tilhørende det senest afdøde kongepar Christian 9. (død 1906) og dronning Louise (død 1898). I forbindelse med de forskellige bisættelser var der kommet en stor mængde kranse og lignende, som blev opbevaret i kapellet. Enkelte af disse var af ædelmetal men de fleste af uædelt forsølvet metal. Tyven eller tyvene var gået efter metaldekorationerne uvidende om, at de fleste var uædle, og en del af dem – i alt 18 genstande – var forsvundet ved indbruddet.³⁶

Opklaringsarbejdet

De første antagelser gik på, at det var sandsynligt, at der var en eller to tyve om indbruddet i domkirken. Betjentene på nattevagt havde ikke umiddelbart iagttaget noget usædvanligt omkring domkirken. Det var reservebetjent Lars Jørgensen, der havde patruljeret i distriktet mellem kl. 2 og 6, og han havde i løbet af natten passeret domkirken flere gange uden at bemærke, at der var noget galt. Betjent Bruhn, som også havde natpatrulje den pågældende nat, udtalte til Roskilde Tidende, at det havde været meget tåget, og at der havde været usædvanligt mange mennesker på gaderne, fordi Borger- og håndværkerforeningen havde afholdt gåsespil. Vurderingen var derfor, at det havde været relativt let for tyven eller tyvene at skjule sig i mængden.

Da Roskilde Politi modtog anmeldelsen om indbruddet, blev der foretaget forskellige undersøgelser. Desuden blev Københavns Opdagelsespoliti, politiet i alle søkøbstæder, samt det tyske og svenske politi underrettet, og samme dag blev der udsendt et stikbrev (en efterlysning), hvor man med signalementer på grundlag af flere vidneforklaringer efterlyste to tysktalende mænd, der var rejst med toget fra Roskilde mod København om morgenen kl. 6.

Stikbrevet blev bl.a. gengivet i de lokale aviser, der dækkede sagen intenst. En del af denne dækning var præget af rygtedannelse. Allerede den første dag viderebragte Roskilde Avis den antagelse, at det kunne være en international tyvebande, der stod bag, og i de følgende dage viderebragte avisen bl.a. rygter om, at der var tale om et større komplot.³⁷

I sine erindringer nævner Laurits Jensen Bruhn ikke Wernikewitzsagen, men han giver nogle generelle oplysninger om, hvordan opklaringsarbejdet blev grebet an i de første år, han var betjent i Roskilde. Som nævnt var der på dette tidspunkt endnu ikke nogen politiuddannelse ud over det rent praktiske arbejde. Ifølge Bruhn havde betjentene ingen vejledninger at støtte sig til, men kun deres egne erfaringer og iagttagelser at gå ud fra. De fleste sager blev opklaret gennem afhøringer, og indimellem lagde betjentene en lille dusør ud af egen lomme for at få oplysninger fra alkoholikere og lignende, som kunne bruges i opklaringsarbejdet. Bruhn beskriver endvidere opklaringsarbejdet således:

“Ved Brand og Indbrudstyveri blev der optaget Rids over Lokaltiteterne. For ... Tyveriernes Vedkommende til Oplysning om, hvilken Adgang Gerningsmanden havde benyttet, for herefter at afgøre om der forelå groft Tyveri. Fingerspor og Skaarspor kendte Politipersonalet ikke noget til, og fandtes der Fodspor, tog man dem nok i Betragtning, hvad Maal angik, men Detailler saasom Mærker efter Slid, Lapper og Støvlebeskyttere interesserede højt – kun i ringe Grad. Man havde jo nok hørt, at der kunde tages Gipsafstøbninger, men hvem havde prøvet det, og hvorledes skulde en saadan Afstøbning demonstreres som Bevismiddel. De smaa Tings Betydning som Identificerings og Bevismiddel havde man kun liden eller ingen Kendskab til. Besigtigelse og Beskrivelse foretoges vel nok, naar der var begaaet en Forbrydelse, og Gerningsstedet kunde paavises, og en god Beskrivelse havde ogsaa sin undertiden ikke ringe Betydning, men det laa endnu i Fremtidens Skød at lære, hvad et Gerningssted kunde indeholde af Oplysninger til Udfindelse af Gerningsmanden og afgive Bevis for hans Skyld.”³⁸

Det var nogle af byens mest erfarne politifolk, der skulle opklare domkirketyveriet, idet det foruden borgmester/politimester Hammerich var politifuldmægtig Schultz og betjent Hagemann, der tog sig af sagen. Kort tid efter at anmeldelsen om tyveriet indløb, foretog de forskellige undersøgelser på gerningsstedet. Der blev dannet et overblik over, hvordan indbruddet var begået, og hvad der var stjålet. Desuden blev der fundet et stykke gråt karduspapir samt fodspor på et tæppe mellem kisterne i kapellet. Ifølge oplysninger, som Schultz gav til Roskilde Avis blev disse fodspor omhyggeligt opmålt, men politiet var i tvivl om, hvorvidt de kunne stamme fra en gerningsmand til tyveriet, da de kun var 8 tommer lange, hvilket var meget lidt for en voksen

mand.³⁹ Schultz udtalelse til avisen stemmer godt overens med den beskrivelse Bruhn giver af politiets omgang med fodaftryk på dette tidspunkt.

Ifølge Bruhns skildring af opklaringsarbejdet kendte politiet i Roskilde endnu ikke til fingeraftryk, som jo var en meget ny opfindelse. Metoden blev dog udbredt til provinsen i 1908. Sagen om kransetyveriet i domkirken viser, at fingeraftryksmetoden blev benyttet i forbindelse med opklaringsarbejdet, og at der blev samarbejdet med Københavns Opdagelsespoliti om at udnytte den. Der blev nemlig fundet fingeraftryk fra gerningsmanden på henholdsvis en sølvharpe og en glasmontre, der var blevet smadret under tyveriet, og en betjent blev sendt til København med glasstykket for at undersøge fingeraftryksalbummet hos Københavns Opdagelsespoliti. Desværre var aftrykkene ikke brugbare til identifikationsarbejdet, da linjerne i aftrykket var utydelige. Dette skyldtes, at gerningsmanden, der havde brugt olie ved oversavningen af jerngitteret, havde haft olie på fingrene, da han havde sat aftrykket. Roskilde Avis og Roskilde Tidende kunne dog meddele, at en opdager fra Københavns Opdagelsespoliti skulle undersøge montren yderligere. Man gav altså ikke op med det samme, men de videre undersøgelser af montren gav ingen resultater udover, at der blev fundet et brugbart fingeraftryk, som dog desværre viste sig at stamme fra en betjent.⁴⁰

Mens resultaterne af de tekniske undersøgelser var magre, havde politiet mere held med vidneafhøringerne. Allerede i løbet af den første dag kunne man som nævnt efterlyse to tyskere, og dagen efter – den 24. december – lykkedes det at få den ene identificeret. Om aftenen den 22. december havde flere personer, der var til stede i Wolffhechels Konditori på Algade 4, iagttaget to tysktalende mænd i konditoriet, som drak øl og spillede kort. Den ene af mændene havde en pakke med sig, som var indpakket i karduspapir svarende til det stykke papir, der blev fundet i domkirken efter tyveriet. Det var især bogbinder-svend Sørensens vidneudsagn, der virkede overbevisende på politifolkene, og han blev derfor bedt om at tage til København, hvor han blev forelagt en række billeder fra politiets forbryderalbum. Her genkendte han den ene gerningsmand som værende Carl Gustav Wernikewitz, som var født i Østpreussen den 15. oktober 1876. Han havde i flere

Fig. 13. De danske kvinders egekrans af guld. Kransen blev skænket til Frederik 7.s kiste i 1863. Kransen blev stjålet ved indbruddet i 1908. Den blev sandsynligvis brækket i stykker under selve indbruddet. Kransen blev rekonstrueret, da den kom tilbage til Roskilde domkirke i løbet af 1909, og kan i dag ses i domkirken.

Foto: Jan Friis.

omgange været straffet både i Tyskland og i Danmark. Senest var han løsladt fra Horsens Tugthus og udvist til Tyskland den 6. maj 1908. Allerede i 1895 havde Wernikewitz i forbindelse med en serie af tyverier rundt om på Sjælland bl.a. i Sorø og Frederikssund begået kriminalitet i Roskilde, idet han den 20. juni begik indbrud og stjal ure og urkæder i marskandiser Svendsens butik på hjørnet af Allehelgensgade og Læderstræde.⁴¹

Ifølge oplysninger bragt af bladet "København" og viderebragt af både Roskilde Avis og Roskilde Tidende den 28. december, var politiet i første omgang kommet på sporet af Wernikewitz, fordi en stikker, der var tidligere forbryder og nu ernærede sig ved at angive sine bekendte, havde kontaktet politiet. Udover at angive Wernikewitz skulle stikkeren ifølge "København" have givet politiet endnu hemmeligholdte oplysninger, som dog pegede i retning af, at Wernikewitz var hovedmanden i et komplot med det mål at udplyndre kirken. Stikkeren skulle ifølge oplysningerne også have været med, men var sprunget fra i sidste øjeblik.⁴²

Der er ikke fundet oplysninger, der bekræfter, at der skulle være en stikker involveret i opklaringen af tyveriet eller, at der oprindeligt var planer om, at tre personer skulle have deltaget i forbrydelsen. Avisernes tale om hemmeligholdte oplysninger giver en fornemmelse af, at der er tale om løse rygter. Avisdækningen af sagen var generelt præget af mange rygter og spekulationer. Roskilde Avis omtalte dog stikkeren igen den 5. januar 1909, hvor det blev oplyst, at der var tale om en

Fig. 14. Foto af Carl Gustav Wernikewitz fra Københavns Politis forbryderalbum med teksten "Carl Gustav Wernikewitz, farlig Indbrudstyv, her og i Provindserne, ituslog her en Rude til Uhrmagerbutik, tømte Vinduet og Udhængsskabet, stak Ild paa Tugthuset paa Blegdamsvej.". Foto: Statens Arkiver, Landsarkivet for Sjælland.

dansk mand, en velkendt forbryder, der ernærede sig af tyveri og ved at være stikker. Han skulle have truffet Wernikewitz på Roskilde Station den 23. december om morgenen – altså umiddelbart efter indbruddet, men politiet skulle ifølge avisen ligge inde med oplysninger, så man bestemt kunne sige, at stikkeren ikke havde medvirket ved tyveriet. På grundlag af Bruhns udsagn om, at politiet bl.a. benyttede sig af, at der var personer, der mod betaling var villige til at give politiet informationer og derigennem medvirke til opklaringen af sager, kan det ikke afvises, at det også var tilfældet i forbindelse med opklaringen af domkirketyveriet, og at det således kan have været rigtigt, hvad aviserne skrev i denne henseende.

Da Roskildes aviser efter juledagene igen kom på gaden, kunne de bringe det nye stikbrev med efterlysningen af den navngivne Wernikewitz samt hans signalement og foto. Natten mellem 2. og 3. juledag var to polakker fejlagtigt blevet anholdt på Storebæltsfærgen, fordi mange passagerer troede, at de var de efterlyste i sagen, og også dagene efter, at det nye stikbrev var bragt i aviserne, var præget af mange forlydender om, at Wernikewitz var blevet set forskellige steder i landet. Først den 2. januar 1909 lykkedes det dog en grænsegendarm at pågribe ham i Vedsted nær grænsen til Tyskland, som han havde været på vej til at krydse. Grænsen gik indtil 1920 ved Kongeåen. Ved anholdelsen opgav Wernikewitz i første omgang en falsk identitet, idet han præsenterede sig som sømand Harald Hansen, men ved et efterfølgende forhør, som blev foretaget i Ribe, erkendte han sin identitet.

Efter at det stod klart, at det var Wernikewitz, der var blevet pågrebet, rejste betjent Hagemann og politifuldmægtig Schultz til Ribe for at afhente ham og bringe ham til forhør i Roskilde. Roskilde Politis vigtigste transportmiddel på dette tidspunkt var cyklen. Ifølge Laurits Jensen Bruhns erindringer var der i begyndelsen fire cykler til rådighed for betjentene. Turen til Ribe var dog for lang på cykel, og cyklerne var heller ikke egnede til transport af arrestanter. Roskilde Politi havde ingen bil, men allerede den 23. december, da domkirketyveriet blev kendt, havde direktør Falck fra Redningsfalcken ifølge Roskilde Tidende tilbudt politiet at stille en bil til rådighed for opklaringsarbejdet, hvis det skulle blive nødvendigt. Der er dog intet, der tyder på, at politiet på noget tidspunkt tog imod tilbuddet. Hagemann og Schultz tog

i stedet toget frem og tilbage til Ribe, hvor de afhentede Wernikewitz. Ifølge beskrivelserne i Roskilde Tidende den 4. januar var folk stimlet sammen ved de stationer, hvor toget stoppede, for at få et glimt af den berygtede forbryder, som under overfarten over Storebælt måtte skjules i skibets postrum. På grund af den overvældende befolkningsmæssige interesse benyttede man et særtog på den sidste strækning fra Korsør til Roskilde. Set med nutidens øjne kan det måske forekomme en smule overraskende, at man transporterede en berygtet fange i et ordinært passagertog, men helt op til omkring 1960 var toget faktisk den mest udbredte måde for f.eks. Århus Politi at transportere fanger på, da politiet ind til dette tidspunkt ikke havde biler nok til fange-transporter.⁴³

Wernikewitz erkendte efter anholdelsen at have begået domkirke-tyveriet og fortalte bl.a., hvad der var sket med tyvekosterne. En lille mængde havde han medbragt på sin flugt, efter at han havde brækket dem i småstykker. Disse stykker blev fundet i forbindelse med hans anholdelse. En del var bragt med den medskyldige ud af landet, og resten lå gemt dels i en stenkiste ved Storemølle ved Ringstedvejen lige uden for Roskilde, dels ved Jægersborg Hegn. Den 5. januar kørte politiet Wernikewitz til Jægersborg Hegn, hvor han udpegede skjulestedet. Transporten foregik denne gang i en hestevogn af typen landauer.

Ifølge Wernikewitz fik han de første idéer til domkirketyveriet, da han afsonede i Horsens Tugthus. Han havde indtryk af, at der var store kostbarheder i kirken i form af perler, brillanter og kostbare ædelstene. Han udtalte, at han nok ikke ville have begået tyveriet, hvis han havde vist, hvad der reelt var i kirken.⁴⁴

Wernikewitz prøvede i første omgang at dække over den medskyldige tysker ved at sige, at denne hed Baumann. Politiet havde dog hele tiden en mistanke om, at dette navn var falsk. Ved et forhør den 7. januar gav Wernikewitz flere detaljer om den medskyldige, som viste sig at hedde Reinholdt Woellner. Wernikewitz og Woellner kendte hinanden fra tugthuset i Rendsborg, hvor de tidligere havde afsonet samtidigt. Efter Wernikewitz' løsladelse fra Horsens Tugthus og efterfølgende udvisning i maj 1908 havde de igen truffet hinanden i Tyskland, hvor de besluttede at tage til Roskilde for at lave indbruddet i domkirken. Efter at have tilbragt nogle dage i København var

Fig. 15. Horsens Tugthus fotograferet omkring 1905. Her afsonede Carl Gustav Wernikewitz flere straffe. Straffen for domkirkeyveriet blev den sidste. Tidligere havde han afsonet fire domme i Tyskland. Foto: Byarkivet, Horsens.

de sammen taget til Roskilde, hvor de havde opholdt sig nogle timer på Wolffhechels Konditori, men Wernikewitz havde selv begået indbruddet. Woellner havde nemlig tidligere på aftenen taget toget til København for at skaffe sig et alibi. Planen var, at han igen skulle vende tilbage til Roskilde senere på aftenen og tage del i indbruddet. Dette var dog ikke sket. I stedet havde Wernikewitz og Woellner mødt hinanden igen i København morgenen efter indbruddet, hvor Woellner havde fået en del af byttet og var rejst tilbage til Tyskland. Roskilde Politi lod de nye detaljer om Woellner, som Wernikewitz afslørede ved forhøret den 7. januar, gå videre til politiet i Hamborg, som anholdt Woellner dagen efter. Han havde via en medskyldig kvinde forsøgt at sælge en del af guldets til en guldsmed. Ved anholdelsen var han i besiddelse af 3½ pund guld, og det skønnedes, at han havde nået at få afsat ½ pund. Idet Woellner var tysk statsborger og blev anholdt i Tyskland, skulle han også retsforfølges her. Derfor blev han ikke sendt til Danmark. Wernikewitz endte derimod med en dom på 8 års fængsel og skulle for tredje gang i sit liv afsones en straf i Horsens Tugthus. Efter benådning af kongen blev Wernikewitz dog løsladt før tid – den 16. marts 1916.⁴⁵ Lokalhistorikeren Arthur Fang har i en mindre

artikel fra 1950 beskæftiget sig med domkirketyveriet. Han fortæller, at Wernikewitz, efter at være sendt til afsoning i Horsens Tugthus, løbende skrev breve til politibetjent Hagemann. Fang mener i øvrigt, at Wernikewitz kort efter sin benådning og efterfølgende udvisning til Tyskland, som fandt sted under første verdenskrig (1914-1918), blev udskrævet som soldat, hvor han kort tid efter skal være faldet.⁴⁶

Ordensmagtens forhold til presse og borgere

Maskinsnedker A. Larsen, der blev født i 1876, fortæller i sin erindring fra 1955, at man, da han var barn, havde respekt for byens politi, selv om der på dette tidspunkt kun var tre betjente og natvægterne.⁴⁷

Tilbage i tiden havde politiet problemer med folkelig mistillid. Dette var, som nævnt, også tilfældet i anden halvdel af 1800-tallet, hvor udviklingen betød at provinsbetjentene ofte manglede viden og teknik til at løse den efterforskningsmæssige del af politiarbejdet.

Roskilde byråds drøftelser på mødet 19. september 1906 indikerer, at der også i Roskilde var problemer med befolkningens tillid til ordensmagten – i hvert fald til vægtervæsnet, og at dette var medvirkende til reorganiseringen af byens politivæsen. L. Bruhns erindringer tyder dog på, at det ikke kun var byens vægttere, der blev mødt med en vis skepsis af befolkningen og pressen, men at det også gjaldt politifolkene i begyndelsen af 1900-tallet. Bruhn fortæller, at politierhvervet ikke var direkte foragtet, da han begyndte i 1905 – i første omgang i Rønne – som det havde været tidligere. En del af fortidens skygger hvilede dog stadig over professionen, og det var ikke *“frit for, at man – selv i jævnt Selskab – generede sig for at sige, at man var Politibetjent.”* Ifølge Bruhn var det først omkring Retsplejelovens ikrafttræden i 1919, at politiet for alvor havde erobret et respekteret omdømme i befolkningen. Bruhn oplyser endvidere, at der i hans første år i politiet – dels i Rønne og dels i Roskilde – var et anstrengt forhold til pressen, hvilket skyldtes, at politiets arbejde på dette tidspunkt var *“lukket land”*. Pressen havde ifølge Bruhn svært ved at forstå politiets tavshedspligt og mødte derfor politiet med kølighed, når den endelig fik chancen for at skrive om korpsets arbejde. Pressens kølighed skabte til gengæld en vis fjendtlighed fra betjentenes side over for journalisterne.⁴⁸

Når man ser på Wernikewitzsagen, får man umiddelbart indtryk af, at der i denne sag var et forholdsvis godt forhold mellem Roskildes politi og presse. Her var der tale om en spektakulær sag, hvor politiet havde brug for pressens hjælp til at finde de eftersøgte, og flere betjente udtalte sig også detaljerigt til pressen. Et eksempel herpå er betjent Hagemann, som gav et langt interview til Roskilde Tidende den 5. januar 1909, der blev bragt under overskriften *“Et stykke forbryderpsykologi”*. Her fortalte han om Wernikewitz’ baggrund, og det indtryk han havde fået af ham bl.a. under rejsen fra Ribe til Roskilde. Alligevel kan der i Roskilde Tidendes løbende dækning af sagen spores en vis skepsis over for politiet – ikke så meget det lokale politi, men politiet generelt. I avisens dækning af domkirketyveriet den 23. december 1908 rettes det kritiske blik mod domkirken, som ifølge avisen ikke har sørget for tilstrækkelig sikkerhed. Til gengæld vurderer avisen, at byens politi på dette tidspunkt tilsyneladende har gjort alt, hvad der står i dets magt i forbindelse med efterforskningen. Dette må opfattes som en opbakning til politiet, men avisen tilføjer dog også, at det ikke er til at vide, om politiets spor vil føre til noget. På trods af opbakningen anes avisens skepsis altså også. I avisens dækning af sagen frem til anholdelsen af Wernikewitz den 2. januar 1909 spores allerede den 28. december 1908 en skuffelse over, at tyvene endnu ikke er anholdt, og da det dagen efter heller ikke er sket, er utålmodigheden meget tydelig, idet avisen indleder sin dækning af sagen således: *“Stadig intet Spor af Domkirketyvene. Politiets Anstrængelser bliver mere og mere fortvivlede – og man er lige nær.”*

Dagene fra tyveriet blev begået og frem til Wernikewitz’ anholdelse var præget af talrige rygter og spekulationer. Den 31. december 1908 kunne Roskilde Tidende for alvor få anledning til at luften sin kritik af politiet. Det gik ikke direkte ud over de lokale betjente, men en politiassistent fra Strib og det danske politivæsen generelt stod for skud. I den ironiserende artikel kunne man under overskriften *“Er gravrøveren i Odense? En mystisk Passager og en begavet Politimand”* læse:

“Der er opstaaet en Formodning om, at Gravrøveren Wernikewitz i Nat er rejst fra Sjælland til Odense og har forputtet sig der. Poliitiassistent Olsen i Strib telefonerede i Morges til Odense Politi, at da han i Nat var rejst fra Sjælland til Strib, havde han i Toget truffet en Person, som efter

Fig. 16. Satiretegning af Carl Røgind med titlen "Nytårsknald og nytårsløjer" ca. 1910.

Den tykke, skaldede betjent kan ikke stille noget op overfor ungerne, der bombarderer ham med knaldperler.

Foto: Anette Schmidt/Roskilde Museum.

hans Mening var identisk med den efterlyste Wernikewitz. Vedkommende Person kom ind i Toget i Korsør og steg ud i Odense. Over venstre Øje havde han et Ar, som han havde forsøgt at skjule ved hjælp af Sværte. Han medførte en gammel brun Haandtaske og en Kasse indpakket i graat Papir. Odense Politi leder nu efter den formentlige Røver. Hvis man overhovedet mere kunde forbauses over dansk Politisnedighed, saa vilde vi unægtelig udtrykke vor milde Forundring over denne Politimand, der tror, han kører i Kupé sammen med en ivrigt eftersøgt Forbryder og ganske roligt lader denne staa ud af Toget, medens han selv fortsætter Reisen og først næste Morgen underretter det lokale Politi om Sagen. Men som sagt – man bør ikke forbauses.”⁴⁹

Avisen kunne i forbindelse med ovenstående videre meddele, at avisens Odensekorrespondent havde været i kontakt med den omtalte politiassistent Olsen, som havde oplyst, at han ikke havde foretaget anholdelse af manden, fordi han ikke havde haft signalementet af Wernikewitz hos sig. I øvrigt oplyste avisen, at Odense Politi skulle være af den overbevisning, at der ikke havde været tale om Wernikewitz men om en uskyldig artist. Efter anholdelsen af Wernikewitz den 2. januar 1909 ebber de kritiske bemærkninger over for politiet ud i forbindelse med dækningen af sagen. Dog kan der udover ros af egne journalistiske evner spores en kritik af samarbejdet mellem det danske og det

tyske politi i forbindelse med Woellners anholdelse, idet avisen den 19. januar 1909 skriver:

*“Forunderligt nok har Roskilde Politi kun faaet tilsendt en kort Beskrivelse af Anholdelsen og de første Forhører, saa vore Læsere har – gennem vore hamborgske Korrespondancer – været ikke saa lidt bedre underrettede om hele Sagens Udvikling end Politiet ...”*⁵⁰

Afslutning

De stærke samfundsmæssige ændringer i løbet af 1800-tallet bød både på nye udfordringer og nye muligheder i forbindelse med bekæmpelsen af kriminalitet. Den øgede geografiske mobilitet og de større byer gjorde det umiddelbart nemmere for kriminelle at begå kriminalitet i områder, hvor de ikke var kendte, eller hvor de pga. de større menneskemængder havde gode muligheder for at skjule sig. Til gengæld fik politiet nye efterforskningsmæssige teknikker bl.a. i form af opfindelser som fotografiet og fingeraftrykmetoden samt den bedre og hurtigere kommunikationsteknologi. Det krævede dog en større viden og specialisering at udnytte de nye efterforskningsmæssige muligheder, og som følge heraf blev Københavns vægtervæsen afviklet som led i, at Københavns Politi blev omorganiseret den 1. juli 1863. I slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet afskaffede mange danske købstæder ligeledes deres vægtervæsen og styrkede den egentlige politistyrke. Omlægningen af politivæsenet i Roskilde i 1907 var en del af denne udvikling. Den skulle styrke politiarbejdet, øge respekten for ordensmagten og give politidækning i byen døgnet rundt, hvilket der hidtil ikke havde været.

Omlægningen af politivæsenet i Roskilde var dog ikke ensbetydende med, at organisationen hermed var fuldt moderne. Blandt andet skulle politifolkene i de første år efter sammenlægningen varetage gamle vægteropgaver i form af lygteslukning, så politiets ressourcer blev ligeledes benyttet til andre ting end ordenshåndhævelse og opklaring og bekæmpelse af kriminalitet. En anden svaghed var, at det nye korps kom til at bestå af en del betjente, som ikke tidligere havde arbejdet i politiet. De havde ingen skolemæssig baggrund for det, idet Politiskolen først blev etableret i 1914, og de fik heller ikke nogen særlig introduktion i for-

bindelse med ansættelsen. Betjentene tog således hul på politiarbejdet uden noget videre kendskab til faget og skulle i første omgang opbygge en erfaring og viden om arbejdet. Dette fik indflydelse på arbejdstilrettelæggelsen, idet overbetjenten i forbindelse med planlægningen af nattevagterne forsøgte at kompensere for de manglende erfaringer og den manglende viden ved at tildele de mest krævende distrikter til de bedst kvalificerede betjente. Dette gav anledning til en del utilfredshed blandt betjentene indbyrdes. Meget tyder på, at der gik nogle år efter omlægningen, inden der for alvor var fortrolighed med de mange moderne efterforskningsmetoder blandt betjentene i Roskilde. Sagen om domkirketyveriet i 1908 viser dog, at bl.a. fingeraftryk, opmåling af fodaftryk og identifikation på grundlag af forbryderalbums på dette tidspunkt blev anvendt i efterforskningen, og at Roskilde Politi samarbejdede med det specialiserede opdagelsespoliti i København om at udnytte disse metoder.

Fra gammel tid var politierhvervet ikke særligt respekteret, og de efterforskningsmæssige udfordringer samfundsudviklingen i 1800-tallet førte med sig, medvirkede til en folkelig skepsis. Denne rettede sig især mod provinsens og landdistrikternes politi, der ikke havde den viden, som var nødvendig for at udnytte de nye tekniske muligheder i efterforskningen for alvor. Også i Roskilde var der over for den lokale ordensmagt en vis skepsis, som både var rettet mod vægtere og politibetjente, og politierhvervet synes først at være blevet rigtigt respekteret i Roskilde en del år efter, at omlægningen af byens politikvæsen fandt sted.

Springer man frem til 1917, ser det dog ud til, at respekten var indtrådt. I bogen "Danske Byer og deres Mænd", som udkom dette år, betragtes byens politikvæsen som velkvalificeret, og bogen afspejler et positivt syn på den udvikling, Roskildes politikvæsen havde været inde i siden omlægningen i 1907:

*"I gamle Dage kom mange Forbrydere til Roskilde paa Grund af dens nære beliggenhed ved København. Men i de senere Aar er dette Forhold blevet forandret. Ud over Indbruddet i Domkirken i 1908 har der ikke i lang Tid været forøvet grovere Forbrydelser af tilrejsende Forbrydere, der siger, at det at komme til Roskilde er det samme som at blive fanget."*⁵¹

Litteratur

- Behrmann, H. 1832: *Grundrids til en historisk topographisk Beskrivelse af det gamle Konge- og Bispesæde Roskilde med sine egne og Omegnens Mærkværdigheder især dens Domkirke og sammes Monumenter, fra de ældre Tider indtil vore Dage*. København.
- Birkebæk, F. & E. Verwohlt & M. Høj (red.) 1998a: *Roskilde Bys Historie 1536-1850*. Viborg.
- Birkebæk, F. & E. Verwohlt & M. Høj (red.) 1998b: *Roskilde Bys Historie 1850-1970*. Viborg.
- Christensen, C.: Roskilde politikorps gennem 25 år. I: *Jul i Roskilde 1932*, s. 32-33.
- Fang, A. 1923: *Fra de sidste halvhundredre Aar. Nogle Rids og Data af Roskildes Historie*. Roskilde.
- Fang, A.: Det store tyveri i Roskilde Domkirke. I: *Jul i Roskilde 1950*, s. 9-11.
- Fang, F.: Skomagergade – før i tiden. I: *Jul i Roskilde 1931*, s. 9-14.
- Fang, L. 2006: *Roskilde Elforsyning 100 år 1906-2006*. Roskilde.
- Gjerløv, C. (red.) 1933: *Dansk Politistat. Danmarks Politi – Fængselsvæsen Grænsegendarmeri og Sognefogeder bd. 1*. København.
- Gjerløv, C. (red.) 1934: *Dansk Politistat. Danmarks Politi – Fængselsvæsen Grænsegendarmeri og Sognefogeder bd. 2*. København.
- Gyldendals leksikon 1977*: Bang, Jørgen (red.), bd. 2. København.
- Hoock, E.: Den politimæssige bekæmpelse af forbrydelser i Danmark med træk af kriminalpolitiets historie 1. del (tiden indtil den 1. oktober 1919), I: Beckmann, L & H. Pedersen. (red.) 1959: *Kampen mod forbrydelsen I. bd.*, København.
- Horvath, F.: Politiets bilhistorie. Transport ved Århus Politi. I: *Politihistorisk Selskabs Årsskrift 1998*, s. 93-112.
- Kornerup, J. 1892: *Roskilde i gamle Dage til dels efter utrykte Kilder*. København.
- Kristensen, K.: Træk af arbejdet ved Kolding Politi. I: *Koldingbogen 1985*, s. 65-70.
- Mortensen, P.V.: Gendarmerne i Roskilde. I: *Jul i Roskilde 1946*, s. 8.
- Rasmussen, R.: Fingeraftrykkets spæde start. I: *Politihistorisk Selskab Årsskrift 1998*, s. 27-36.
- Rønø, H. 1964: *Glimt fra det gamle Roskilde i tekst og billeder, Roskilde-bogen*.
- Stevnsborg, H.: Politiet i 1800-tallet. Forsøg på en syntese. I: *Politihistorisk Selskab Årsskrift 1996*, s. 5-29.
- Stevnsborg, H. 2010: *Politi 1682-2007*, Frederiksberg C.
- Strand, F. 2009: *Efterforskningens Anatomi – kriminalpolitiet 1863-2007* – upubliceret ph.d. afhandling indleveret ved Det juridiske Fakultet, Københavns Universitet.

Thomsen, C. 1981: *En byhistorie. Roskilde ved århundredeskiftet.*

Vogelius, J.: Ordenshåndhævelse, forbrydelse og straf i Roskilde i årtierne omkring forrige århundredeskifte. I: *Historisk Årbog for Roskilde Amt 2004*, s. 97-116.

Aviser og lign.:

Politivennen. Udgivet af Københavns Politis Forening "Rufinus" og "Dansk Politiforening 1902-1920.

Roskilde Avis 1894, 1906, 1907, 1908, 1915, 1916.

Roskilde Dagblad 1907.

Roskilde Tidende 1907, 1908, 1915, 1916.

Utrykte kilder:

Landsarkivet for Sjælland

DC-014 – 70-126 Københavns Kriminal- og Politiret 1. Kriminalkammer: Forhørsprotokol 1895-1896.

DC-014 – 70-127 Københavns Kriminal- og Politiret 1. Kriminalkammer: Forhørsprotokol 1895-1896.

DG-001 – 1 Københavns Politi, 2. Politiinspektorat: Fotografiporætter af udenlandske forbrydere udviste og udbragte af riget 1890-1901

DC-042 – B.1-2 Roskilde Byfoged: Ekstraretsager 1908-1913.

DC-042 – B.1-9 Roskilde Byfoged: Domprotokol for civil- og ekstraretsager 1907-1911.

DC-042 – G Roskilde Byfoged: Protokol over bestillingsmænd mm. i Roskilde Købstad.

BB-012 I.a.-2 Roskilde Købstadskommune – Byrådet: Forhandlingsprotokol 1893-1908.

BB-012 I.a.-3 Roskilde Købstadskommune – Byrådet: Forhandlingsprotokol 1908-1915.

Nationalmuseet:

Nationalmuseets industri-, håndværker og arbejdererindringer (NIHA arkivet):

Nr. 1513 Kriminalkommissær L. Bruhn.

Nr. 1944 Maskinsnedker A. Larsen.

Roskilde Lokalhistoriske Arkiv

A 189.

Roskilde Museum:

Nr. 131-31 Reglement for Brandcorpsset i Roeskilde, 1828.

2152X64 Tegning, Jacob Kornerup.

2152X67 Tegning, Jacob Kornerup.

1931-0450 Tegning, Jacob Kornerup.

Noter

1. Stevnsborg 2010, 9 & 13 ff.; Stevnsborg 1996, 5; Hoeck 1959, 337 ff.
2. Strand 2009, 41 ff.
3. Strand 2009, 51 ff.
4. Strand 2009, 56 ff.; Rasmussen 1998, 27. ff.
5. Strand 2009, 14 ff.; Stevnsborg 2010, 85 ff.; Stevnsborg 1996, 8 ff.; Hoeck 1959, 393.
6. Kornerup 1892, 39 ff.
7. Birkebæk, F. & E. Verwohlt & M. Høj (red.) 1998a, 36, 152, 177.
8. Behrmann 1832, 334 ff.
9. Reglement for Brandcorpset i Roskilde 1828; Birkebæk F. & E. Verwohlt & M. Høj (red.) 1998 b, 181 ff.
10. Birkebæk, F. & E. Verwohlt & M. Høj (red.) 1998b, 114 ff.
11. Roskilde Avis 5. april 1894.
12. NIHA nr. 1944 Maskinsnedker A. Larsen.
13. Vogelius 2004, 111 ff.
14. Mortensen 1946, 8.
15. Roskilde Tidende 29. april 1915.
16. Vogelius 2004, 103 ff.; Roskilde Tidende 29. april 1915; Politivennen nr. 17, 25. april 1915, 131 ff.
17. Roskilde Købstadskommune – Byrådet: Forhandlingsprotokol 1893-1908.
18. NIHA nr. 1513 Kriminalkommissær L. Bruhn.
19. NIHA nr. 1513 Kriminalkommissær L. Bruhn; Hoeck 1959, 393. Gjerløv 1933, 369; Politivennen nr. 37, 14. sep. 1913, 297.
20. Fang 1923, 21; Rønø 1964, 20; Birkebæk, F. & E. Verwohlt & M. Høj (red.) 1998, 187.
21. Roskilde Avis 20. sep. 1906.
22. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv: A189 – Instruks for Roskilde Politi, 1907. Ifølge politibetjent L. Bruhns erindringer blev sådanne gennemført i praksis.
23. Roskilde Avis 20. sep. 1906.
24. Politivennen nr. 3, 1. februar 1907, 23; Christensen 1932, 33. I stillingsopslag fra Roskilde Politi få år senere blev der nævnt specifikke krav til alder, idet ansøgerne skulle være minimum 22 år og maksimum 40 år.
25. NIHA nr. 1513 Kriminalkommissær L. Bruhn.
26. Roskilde Tidende 29. april 1915 & 30. sep. 1916; Roskilde Avis 29. april 1915 & 30. sep. 1916; Gjerløv 1933; Gjerløv 1934; NIHA nr. 1513 Kriminalkommissær L. Bruhn; Politivennen nr. 2, 15. januar 1908, 14; Christensen 1932, 32 ff.; Politivennen nr. 3, 14. januar 1912, 10; Roskilde Købstadskommune – Byrådet: Forhandlingsprotokol 1893-1908, 20.
27. Roskilde Dagblad 3. april 1907.
28. Politivennen nr. 19, 1. oktober 1906, 149.
29. Pensioneret politibetjent Kaj Kristensen oplyser i en artikel, at en førerkæde var en ca. 30 cm lang leddelt stålkæde med et håndtag i hver ende. Kæden blev anbragt om håndledet på den anholdte person, hvorefter håndtagene blev drejet rundt, så kæden blev spændt mere og mere. Kristensen 1985, 67.
30. NIHA nr. 1513 Kriminalkommissær L. Bruhn.

31. Roskilde Lokalhistoriske Arkiv: A189 – Instruks for Roskilde Politi, 1907; NIHA nr. 1513 Kriminalkommissær L. Bruhn.
32. NIHA nr. 1513 Kriminalkommissær L. Bruhn; Roskilde Avis 24. december 1908; Fang 2006, 23.
33. Politivennen nr. 18, 15. september 1910, 142.
34. Roskilde Tidende 23. december 1908.
35. Gyldendals Leksikon 1977, 177.
36. Roskilde Byfoged: Domprotokol for civil- og ekstraretsager 1907-1911, 239-256; Roskilde Tidende 23. december 1908; Roskilde Avis 23. december 1908.
37. Roskilde Tidende 23. december 1908; Roskilde Avis 23. december 1908.
38. NIHA nr. 1513 Kriminalkommissær L. Bruhn.
39. Roskilde Avis 23. og 24. december 1908.
40. Roskilde Avis 23. og 24. december 1908; Roskilde Tidende 24. december 1908.
41. Københavns Kriminal- og Politiret 1. Kriminalkammer: Forhørsprotokol 70-126, 1895-1896, sag nr. 217/95; Københavns Kriminal- og Politiret 1. Kriminalkammer: Forhørsprotokol 70-127, 1895-1896, sag nr. 217/95; Roskilde Byfoged: Domprotokol for civil- og ekstraretsager 1907-1911 S. 239-256; Roskilde Avis 28. december 1908; Roskilde Tidende 28. december 1908.
42. Roskilde Avis 28. december 1908; Roskilde Tidende 28. december 1908.
43. Horvath 1998, 93.
44. Roskilde Tidende 5. januar 1909; Roskilde Byfoged: Domprotokol for civil- og ekstraretsager 1907-1911 239-256.
45. Roskilde Avis 9. januar 1909; Roskilde Tidende 9. januar 1909; Roskilde Byfoged: Domprotokol for civil- og ekstraretsager 1907-1911, 239-256; Roskilde Byfoged: Ekstraretsager 1908-1913, sag nr. 10/1909.
46. Fang 1950, 11.
47. NIHA nr. 1944 Maskinsnedker A. Larsen.
48. NIHA nr. 1513 Kriminalkommissær L. Bruhn.
49. Roskilde Tidende 31. december 1908.
50. Roskilde Tidende 19. januar 1909.
51. Bogen om Roskilde blev udgivet som nr. 19 i bogserien "Danske Byer og deres Mænd". Bogen blev i 1981 genoptrykt under titlen "En byhistorie Roskilde ved århundredeskifter". Thomsen 1981, 23.

Da det psykedeliske lys kom til Danmark

af Morten Lander Andersen

Indledning

Danmarks Rockmuseum er en afdeling under Roskilde Museum og er et kultur- og samtidshistorisk museum tilegnet den danske rock- og popmusiks historie. Museet skal bygges i den kreative bydel Musicon i Roskilde med forventet åbning i 2014. Indsamlingen af genstande og materiale har stået på i flere år, og det seneste år har jeg i en projektansættelse hjulpet til med registrering af det indsamlede materiale. Historien på disse sider er resultatet af en indsamling af scrapbøger fra medlemmer i bandet The Beefeaters og deres lysmand, Søren Danielsen, som har doneret sit første lysapparat. Indsamlingen har vist, at man i Danmark ikke haltede efter udlandet i forbindelse med den nye ungdomskultur, der kom fra USA og England. Man var med i 1967, og det særlige psykedeliske lys skinnede i længere tid end i oprindelseslandene. Indsamlingen er også stødt på historien om Pink Floyds glemte lysmand, der stod på Bakken og lavede psykedeliske lysshow's i sommeren 1967. I scrapbøger, doneret til Danmarks Rockmuseum fra beatgruppen The Beefeaters, kan man af annoncer fra Bakkens åbning i 1967 se, at Pink Floyds lysmand viste *psychedelic* lys. Hvad det psykedeliske egentlig var, og hvordan det skulle staves, var man ikke helt klar over, men at det var noget nyt eller hipt, som man sagde dengang, var der ingen tvivl om. For musikscenen kom det psykedeliske som en forfriskelse, og lyset blev sidenhen en integreret del af koncertoplevelsen.

Den psykedeliske kulturs begyndelse i USA

Slutningen af 1960'erne er i den vestlige musik- og ungdomskultur en skelsættende og dynamisk periode. På få år ændrede musikken, moden og kunsten sig radikalt. Det nye piblede frem i USA og England i årene 1965-1966. Det hele kulminerede i 1967, der blev kendt som "the Summer of Love", hvor der i USA blev lavet den første festival for tidens nye pop- og rockkunstnere: The Monterey International Pop

Fig. 1. Et still-billede fra Søren Danielsens lysshow fra slut 1960'erne. Han forsøgte at sælge det som plakat. I forbindelse med Danmarks Rockmuseums interesse har han genfremkaldt billedet.

Fig. 2. Annonce fra scrapbog doneret til Danmarks Rock-museum.

Festival. Samtidig udgav The Beatles albummet Sgt. Peppers Lonely Hearts Club Band, som satte nye standarder for, hvad rock- og popmusik kunne være. Fra da af var det tydeligt, at den nye musik var en kunstart, der skulle tages seriøst. En meget tydelig del af de nye strømninger var blandingen af musik og lys, der gav en totaloplevelse, og på sigt ændrede koncertoplevelsen for altid.

Det psykedeliske, som betyder bevidsthedsudvidende, var en term, der angiveligt skulle være opstået i en brevveksling mellem psykiateren Dr. Humphrey Osmond og forfatteren Aldous Huxley i 1956, som diskuterede erfaringer med indtagelsen af forskellige euforiserende stoffer. *Psyche* er græsk for sjæl eller sind, og *deloun* kan som verbum betyde afdække, gøre synlig eller åbenbare. Det var oplevelser med sådanne stoffer, der dannede grunden for den psykedeliske bevægelse. Specielt det kunstige stof LSD-25 havde en særlig stærk virkning. LSD blev afprøvet, især i amerikanske forsøg, på studerende, og herfra gled stoffets lykkelige virkninger ud til den amerikanske ungdomskultur. En LSD-bruger beskrev virkningen i begyndelsen af 1960'erne:

“One of the most useful things acid did was demonstrate that it is possible to look at reality in various ways. This is very important: it stops you being a bigot: it enriches the way you look at the world.”¹

Rusens totaloplevelse af at opleve virkeligheden på flere forskellige måder på én gang betød, at man eksperimenterede med at blande popmusikken med teater, happenings og lys. Lyseksperimenter, opført sammen med popmusikken, blev den mest synlige del af den nye bevægelse. Mest flippet gik det for sig i San Francisco i sommeren 1966, hvor grupper som Jefferson Airplane og The Grateful Dead var banerførere for den nye totaloplevelse med musik og lys.²

Den psykedeliske kultur i England.

I England opstod der en lignende udvikling. Her flød stofferne også, og musikerne gik i nye retninger. I efteråret 1965 dannedes gruppen The Pink Floyd. Den 15. oktober 1966 spillede Pink Floyd ved en happening i London i en nedlagt remise kaldet The Roundhouse. Det var første gang et større publikum kunne se et flydende lysshow opført

sammen med musik. Det var en af Pink Floyds venner fra Cambridge, som hed Ian "Pip" Carter, som angiveligt styrede lysshowet den famøse aften i The Roundhouse.³ Fra den aften var det psykedeliske lysshow en så integreret del af Pink Floyds optræden, at flere biografier om gruppen nævner lyset som en helt grundlæggende faktor for, at Pink Floyd i det hele taget fik en musisk karriere. I det engelske popblad *Melody Maker* 14. januar 1967 fortalte Pink Floyd, at de betragtede lysmanden som det femte medlem i gruppen. Fans af Pink Floyd har siden diskuteret, hvem de egentlig mente, eftersom der i tiden fra november 1966 til sommeren 1967 var adskillige personer, der lavede lys for Pink Floyd. Flere af dem var undervisere fra bandmedlemmernes forskellige Artschools, som var den mest populære uddannelsesinstitution i England på dette tidspunkt. Artschool-uddannelserne var en måde at komme ud af 2. verdenskrigs skygge på ved at satse på uddannelse af ungdommen. Især arbejderklassen og den voksende middelklasse skulle uddannes. Det kan virke mærkværdigt, at det lige var kunstkoler, der blev så populære, men det er ikke nogen tilfældighed, at så mange engelske rock- og popkunstnere havde gået på en eller form for Artschool.⁴ Mange af underviserne på disse skoler var meget optaget af nye kunstformer, og psykedeliske lyseksperimenter var en af dem. Men Carter var bare en helt almindelig fyr, der åbenbart var hurtig til at lære at styre det nye lys. Måske er det derfor hans historie kun er meget sporadisk fortalt, og hans omtale som Pink Floyds lysmand standser i marts 1967. Derfra ved de engelske kilder ikke mere om ham. De få omtaler, der er om ham, fortæller om hans lysshow, at det var et såkaldt flydende lysshow.⁵ Der fandtes flere måder at lave lysshows på. Den mest besværlige, men i mange øjnes mest smukke og kunstneriske, var det flydende lysshow, som det Carter lavede. Det blev lavet med et lysbilledapparat, hvor man lagde oliefarver mellem to eller flere glasplader. Lysapparatet varmede farverne op, og dermed bevægede de sig. Kunsten bestod så i at få dem til at følge musikken og holde dem på pladen i længst tid, indtil de løb ned. Så skulle lysmanden være parat med næste billede. Blev glasset for varmt, sprang det. Det krævede megen øvelse, og fuldstændig kontrol med billedet kunne aldrig opnås.

Da det psykedeliske lys kom til Danmark

To måneder efter The Roundhouse event i oktober 1966 åbnede undergrundsspillestedet The UFO Club i London med Pink Floyd som husband og fast indrettet psykedelisk lys. Den danske impresario og iværksætter, Walther Klæbel, besøgte The UFO Club tidligt i 1967. Han blev så begejstret, at han mente konceptet skulle kopieres hjemme i Danmark. Klæbel var en handlingens mand, og fra tanke til handling var der ikke langt. I april 1967 var en af beværtningerne på forlystelsesstedet Bakken omdannet til et nyt, hipt spillested, hvor der hang store fotografier af The UFO Club. Spillestedet, der før havde heddet Rosenhaven, kaldte han Soho efter det specielle indvandrerkvarter i London, som i 1966 blev epicenteret for det, man kaldte "Swinging London" med cafeer, natklubber, spillesteder og modebutikker. Soho på Bakken var gennem sommeren 1967 rammen for spektakulære koncerter med det nye flydende lysshow, som var det første af sin art i Danmark.⁶ Lysshowet blev lavet af Ian "Pip" Carter eller Pep Carter, som han var blevet til i den danske presse. Walther Klæbel havde nemlig taget ikke blot ideen med fra The UFO Club, men også lysmanden. I løbet af sommeren 1967 var der flere danske unge drenge, der var dybt fascineret af det mærkelige lys. En af dem var Søren Danielsen, som siden er blevet krediteret som en af de første danske psykedeliske lyskunstnere i Politikens Hvem, Hvad, Hvor fra 1970. Søren Danielsen har, under et interview til museets lydarkiver, fortalt, at han ikke rigtig husker, hvordan det gik til, at han fik lov til at sidde sammen med Pep Carter og lære at lave psykedelisk lys. Men i løbet af sommeren 1967 fik Søren lov til at eksperimentere med sit eget show. Husbandet i Soho var The Beefeaters, hvis musik ikke fejlede noget, men særlig sprælske at se på live var de ikke. Walther Klæbel mente derfor, at Carters nye lys ville fungere godt til gruppen. Derfor fik gruppen æren af at blive kaldt for Danmarks første psykedeliske gruppe i avisernes anmeldelser omkring 1. maj 1967.

Når The Beefeaters skulle ud på spillestederne rundt om i landet, fik de Søren med, der hurtigt voksede med opgaven som lysmand. Søren brugte hele sin fritid på at eksperimentere med lysbillederne. Han slog sig i 1968 sammen med en amerikansk lysmand fra San Francisco, Don Fredericksson, og dannede lysgruppen Andromeda Light Circus. Her blev den engelske måde at lave lys på, som Søren var oplært i, ført

sammen med den typiske amerikanske metode. I USA brugte man som regel en overheadprojektor til at blande farver på. Typisk for det amerikanske lysshow var også en langt større brug af filmklip og tegninger vist sammen med farverne. Det i sig selv er en unik historie, at de to typer lysshows mødtes på den måde. Man kan få et lille indtryk af lysshowet ved at se filmen "Helle for Lykke" fra 1969, hvor Søren Danielsens lysshow bruges som baggrund i en musikscene. På dette tidspunkt forlod Don Fredericksson dog Danmark pludseligt igen. Hvor Don blev af vides ikke, men som Peder Bundgaard fortæller i sin bog om tiden, Lykkens Pamfil, havde Don gang i flere ting end lys. Han vidste, hvordan man lavede LSD og var kendt i miljøet for at kunne skaffe hvad som helst. Der var sikkert en god grund for Don til at forlade landet. Søren vidste godt, der var noget uldent ved hans partner, og begræd heller ikke hans forsvinden. Søren gik solo med lysshowet og levede fint af det, indtil han gik over i teaterbranchen.

Carter forlod også Danmark pludseligt. Hvornår og hvor han tog hen, står også hen i det uvisse. Om han havde grunde til at forlade landet vides ikke, men fra engelske kilder fortælles det, at han havde et voldsomt heroinmisbrug. Carter døde tragisk i et slagsmål på en pub i England i 1988. Måske havde Carter allerede forladt Danmark i oktober 1967. Natten d. 7. oktober 1967 udbrød der storbrand på Bakken, og Soho, samt mange restauranter i nærheden, brændte totalt ned. Besynderligt nok lukkede forbilledet The UFO blot fem dage efter, dog under mindre dramatiske omstændigheder. Klubben blev lukket efter pres fra myndighederne. Det blev begyndelsen på enden for det psykedeliske lys i London. Den spontanitet, der lå i sådan en undergrundsklub, var vanskelig at stable på benene efterfølgende.

Fig. 3. Det eneste billede af Ian "Pip" Carter i aktion med sit lysbilledapparat i Soho på Bakken. Fra popbladet Beat 1967.

Den psykedeliske kulturs liv i Danmark

Det psykedeliske blev hurtigt en meget synlig del af ungdomskulturen, og det blev meget hurtigt optaget af den omkringliggende kultur. I sommeren 1967 kunne man opleve farvestrålende butiksfacader på Strøget i København. Tre butikker fik en hel del medieomtale, og til trods for, at borgmesteren, Alfred Wassard Jørgensen, ville have dem fjernet, fik butikkerne tildelt PH prisen for udsmykningerne. Musikerne i The Beefeaters og det nye band Young Flowers fik også fondens anerkendelse ved samme lejlighed for højnelse af dansk beat. I et interview til Danmarks Rockmuseums lydarkiv har pianisten Morten Kjerumgaard fra The Beefeaters fortalt, at han oplevede udsmykningen på Strøget som noget kommercielt noget, der ikke var en del af bevægelsen. Opsætning af teaterstykket "Hair" i 1971 i Cirkusbygningen,⁷ fremhæver han også som et symbolsk tegn på enden for tankerne om musik i frie former, individuel frihed og oprør. At sætte disse idealer på en scene, hvor alt skal klappe præcist efter et manuskript, var for Morten Kjerumgaard et paradoks. Flower Power-moden, som fulgte med den psykedeliske bevægelse, blev også vældig kendt i det ganske land, da Ulla Pia i 1969 sang om "Flower Power tøj" på landsdækkende TV. Endda med et psykedelisk lysshow til slut i sangen. De fleste unge så dog nye muligheder i de udtryksformer, der lå i sammenblandingen af musik og lys. I begyndelsen af 1970 opførte en ung Peter Schaufuss stykket De Homine Urbano, hvor et vildt lysshow medvirkede. I de år ser man i høj grad, at teaterlivet og musikken nærmer sig hinanden, og at den psykedeliske udtryksform er bindeledet. Ud af nogle af disse lysgrupper opstod der senere teaterlysfolk eller endda hele teatergrupper. Solvognen, som senere blev kendt for sine happenings, begyndte faktisk som en psykedelisk lysgruppe.⁸ Søren Danielsen forlod også musiklivet for at lave børneteater, og senere hen blev han filmmand.

Mens lyset langsomt fadede ud i de lande, det var opstået i, skinnede det kraftigere og længere i Danmark. Der kan være flere grunde til den udvikling, men et specielt dansk kulturfænomen, de kommunale ungdomsklubber, må fremhæves. Ungdomsklubberne blev ofte en fast scene for koncerter og mange udenlandske navne spillede på disse scener. Når hverdagen kom efter en koncert, var der mange unge, der gerne ville eksperimentere med det, de havde oplevet i weekenden i klubben. Så blev der ofte stillet farver og andet udstyr til rådighed for

de kreative sjæle. Måske er det en grund til, at der i Danmark var så mange lysgrupper.

I 1970 dannedes foreningen Musik og Lys. Her var musikere og lyskunstnere ligestillede. Foreningen blev stiftet på initiativ af Det Ny Samfund, som også stod bag Thy-lejren. Foreningen var i 1971 oppe på ca. 120 musikgrupper og ca. 30 lysgrupper, hvor af de fleste havde base i København. I kilderne kan man ane, at det ikke kun var i København, at lysgrupperne havde kronede dage. Hvor mange lysgrupper og hvilke typer lysshows, der egentlig fandtes rundt omkring i landet, vides ikke. Sikker er det dog, at der var mange, og at lyset vedblev at være populært frem til midten af 1970'erne.

Afslutning

Den psykedeliske tid var en kort, men intens periode. I USA regner man med, at 1969 var året, hvor kulturen døde. Ved den store Woodstock-festival, den 15.-17. august, kunne man ikke vise lysshows, da det stormede for meget. Man havde faktisk opsat et stort hvidt lærred, men det blæste væk. Musikkulturen ændrede sig også efter Woodstock. Musikerne fik meget store lønninger ved festivalen, og fra da af ville de have mere i løn. Det betød, at de happenings, som havde været en del af det psykedeliske miljø, hvor flere bands spillede ved samme event, ændrede karakter til store koncerter med kun et hovednavn.⁹ En holdningsændring blandt musikerne betød også, at de fleste musikbands valgte de kulørte lysshows fra. De var stjerner og ville ses. De ville ikke blive væk i et farveorgie. Stofferne havde også gjort deres. De havde været den oprindelige inspiration, men som en trojansk hest blev de også enden for kulturen. Mange døde af stofferne, og endnu flere bukkede under med psykiske lidelser som resultat af stofforbrug. Myndighederne var allerede i midttresserne opmærksomme på disse problemer, og stofferne blev løbende gjort ulovlige. I sommeren 1966 blev LSD gjort ulovligt i Danmark, mens det først var i oktober 1967, at LSD for alvor blev forbudt i USA. I England var der store juridiske problemer med at få ulovliggjort LSD, men stoffet blev ulovligt omkring 1966/1967. Blandt de fleste unge blev det indtil da anset for ganske ufarligt.

Selvom den psykedeliske bevægelse var en kort periode og bestemt ikke ramte alle unge, er den gået hen og blevet en slags signatur for 1960'erne. Mange forbinder 1960'erne med ungdomsoprør og hippier, og det psykedeliske leverer billederne og musikken til de erindringer. Derfor er den psykedeliske periode vigtig for formidling af 1960'ernes musik- og ungdomskultur, og det mest synlige var de psykedeliske lysshows. Derfor har det været meget overraskende at finde historien om Ian "Pip" Carter i kilderne, og fortællingen om at hans lysshow levede videre gennem Søren Danielsen, som med tiden fik lavet sit eget specielle show med optagelsen af amerikanske metoder. Endnu mere overraskende har det været at finde den store lyskultur, der har været efterfølgende. At så mange unge har rodet rundt i forældrenes køkkener for at se, hvad f.eks. et stykke husblas kunne gøre ved farverne i et lysbillede, er fascinerende.

Danmarks Rockmuseum håber i fremtiden at samle mere viden om den psykedeliske kultur og lysgrupperne i den videre indsamling.

Litteratur

Bundgaard, P. 1998: *Lykkens Pamfil. Dansk rock i 60'erne*. Borgen.

Frith, S. & Horne, H. 1987: *Art into Pop*. Methuen and Co. Ltd.

Green, J. 1999: *All dressed up. The Sixties and the Counterculture*. Random House Pod.

Grunenberg, C. & Harris, J. (red.) 2005: *Summer of Love. Psychedelic Art, Social Crisis and Counterculture in the 1960s*. Liverpool University Press & Tate Liverpool.

Henke, J. & Puterbaugh, P. (red.) 1997: *I want to take You higher. The Psychedelic*

Era 1965-1969. Rock and Roll Hall of Fame and Museum. Chronicle Books. San Francisco.

Krarp, H. 2000: *Lyskunst i Danmark*. Forlaget Politisk Revy.

Miles, B. 2006: *Pink Floyd. The Early Years*. Omnibus Press. London.

Rasmussen, N. 2002: *Solvognen. Fortællinger fra vores ungdom*. Rosinante.

Watkinson, M. & Anderson, P. 1991: *Crazy Diamond. Syd Barrett and the Dawn of Pink Floyd*. Omnibus Press. London.

Kilder

Scrapbøger fra Morten Kjerumbaard og Peter Thorup fra The Beefeaters Interview med Søren Danielsen (2010). Danmarks Rockmuseums lydarkiv.

Interview med Morten Kjerumbaard (2010). Danmarks Rockmuseums lydarkiv.

Noter

1. Green 1999, s. 198.
 2. Henke & Puterbaugh, 1997, 42 ff.
 3. Watkinson & Anderson 1991, s. 42.
 4. Artschool fænomenets indvirkning på britisk popkultur er undersøgt af Frith & Horne 1987.
 5. Watkinson & Anderson 1991, s. 54 + interview med Carter i BEAT forår 1967. Der var mange personer involveret i udviklingen af Pink Floyds flydende lysshow, se Miles 2006, s. 67-68.
 6. Helge Krarp mener, det var studenterforeningens opsætning af teaterstykket "We" i april 1967, der var det første psykedeliske lysshow i Danmark. I stykket optrådte
 - beatgruppen The Maxwells, mens to lysapparater med slides påmalet stregtegninger blev bevæget i takt til musikken. Uden tvivl en voldsom effekt, men et flydende lysshow var det ikke. Krarp nævner også Carter, som Henry "Pep" Carter, men han har tydeligvis ikke haft adgang til kilder brugt i denne artikel. Krarp 2000, s. 46.
 7. Hair havde allerede danmarkspremiere i 1968 på Gladsaxe Teater.
 8. Nina Rasmussen fra Solvognen har skrevet sine erindringer, hvor lysshowet beskrives. Rasmussen 2002.
 9. Grunenberg & Harris 2005, s. 176-177.
-

Rishøj – en overpløjet gravhøj fra bronzealderen

Kulturbistorisk rapport af Cille Krause

Indledning

Steen Hansen Transport skulle udvide Rishøj Grusgrav ved Jyllinge, men inden grusgravningen blev påbegyndt foretog Roskilde Museum en prøvegravning. (Fig. 1.) På arealet var nemlig registreret overpløjede gravhøje, og prøvegravningen havde til formål at belyse, hvor meget der var tilbage af disse (sb. nr. 13 og 14 Gundsømagle sogn). Ved prøvegravningen fremkom ingen rester af gravhøjene, som efterfølgende må betragtes som bortpløjede. Lidt vest for de to registrerede høje var der en markant forhøjning, der fremstod som en gravhøj. (Fig. 2.) Efter aftale med grusgravbestyreren udlagdes en grøft gennem denne, hvilket afslørede, at der her var rester af en gravhøj (senere navngivet sb. nr. 137). Den nyregistrerede gravhøj blev indstillet til arkæologisk nødudgravning, hvilket blev gennemført i efteråret 2010.

Fig. 1. Jyllingeområdet. Udgravningen er markeret med rødt. Den grønne stjerne angiver den ødelagte høj sb. nr. 13.

Fig. 2. Den nyfundne gravhøj i form af en svag højning i marken.

Fig. 3

Topografi

Udgravningen var beliggende på en nord-syd gående højderyg 35 meter over havniveau, på en dyrket mark. Gravhøjen har været placeret på en naturlig forhøjning i terrænet. Muldlagets tykkelse vekslede fra 0,2 til 0,3 m og undergrunden bestod af lyst brunhvidt sand med enkelte partier af gulbrunt ler.

Udgravningens resultater

De fire udgravningsfelter var i alt på ca. 1040 m², og hertil kom et bredt tracé langs grusgravens kant, som var aførmet for muld inden museets undersøgelse blev iværksat. (Fig. 3.) Under aførningen fandtes større og mindre sten, ligesom der var mange stenspor i fladen. Stenene blev ikke bortgravet med maskinen, men blev i stedet rensat fri for senere at undersøge, om de indgik som del af en randstenskæde eller tilhørte dele af en centralgrav. Højen var desværre nedpløjet i en sådan grad, at den tilhørende grav var blevet ødelagt. At der var tale om en gravhøj kunne ses i de spredte striber af højfyld i profilerne. Desuden var der i den nordvestlige kvadrant, mod højens centrum, rester af en stenpakning og et fyldskifte (A1) indeholdende brændte menneskeknogler og meget små bronzefragmenter, hvilket tolkes som resterne af primærgraven. (Fig. 4 og 5.)

I overfladen og ved gravning af fyldskiftet kunne det ses, at stedet tidligere var blevet gennemgravet. En stor sten var blevet placeret i det opgravede, som ellers var karakteriseret af lyst gult undergrundssand og -ler. Det er ikke nødvendigvis "røvere", der har været på spil i højen. I 1889 berejste Vilhelm Boye de fredede fortidsminder i området. Berejsningen bestod blandt andet af at undersøge udvalgte høje. Om én af Rishøjene skriver han "*Fire sløjfede Høje [sb. 11-14], "Rishøje". I Høien No. [sb.] 14 stod en Stenkiste med Trælaag; i Kisten laa et Skelet, vævet Uldtøi samt et Sværd og en Ring af Bronze, som solgtes til en Omløber. Høigruppen No. [sb.] 9-14, "Rishøje", har bestaaet af 7 Høje.*" Omtalte høj har ligget under 70 meter sydøst for den nyregistrerede gravhøj og er én af flere høje, som V. Boye har undersøgt.

Det er fristende at tænke, at samme V. Boye muligvis også har kigget i den "nye" gravhøj og at de nedgravninger og forstyrrelser, vi har

Fig. 3. De fire felter og det aflange tracé på et ortofoto, der er optaget efter udgravningens afslutning.

I den nordligste ende af traceet ses anlægsspor, og stjernen markerer den overpløjede gravhøj sb. nr. 13.

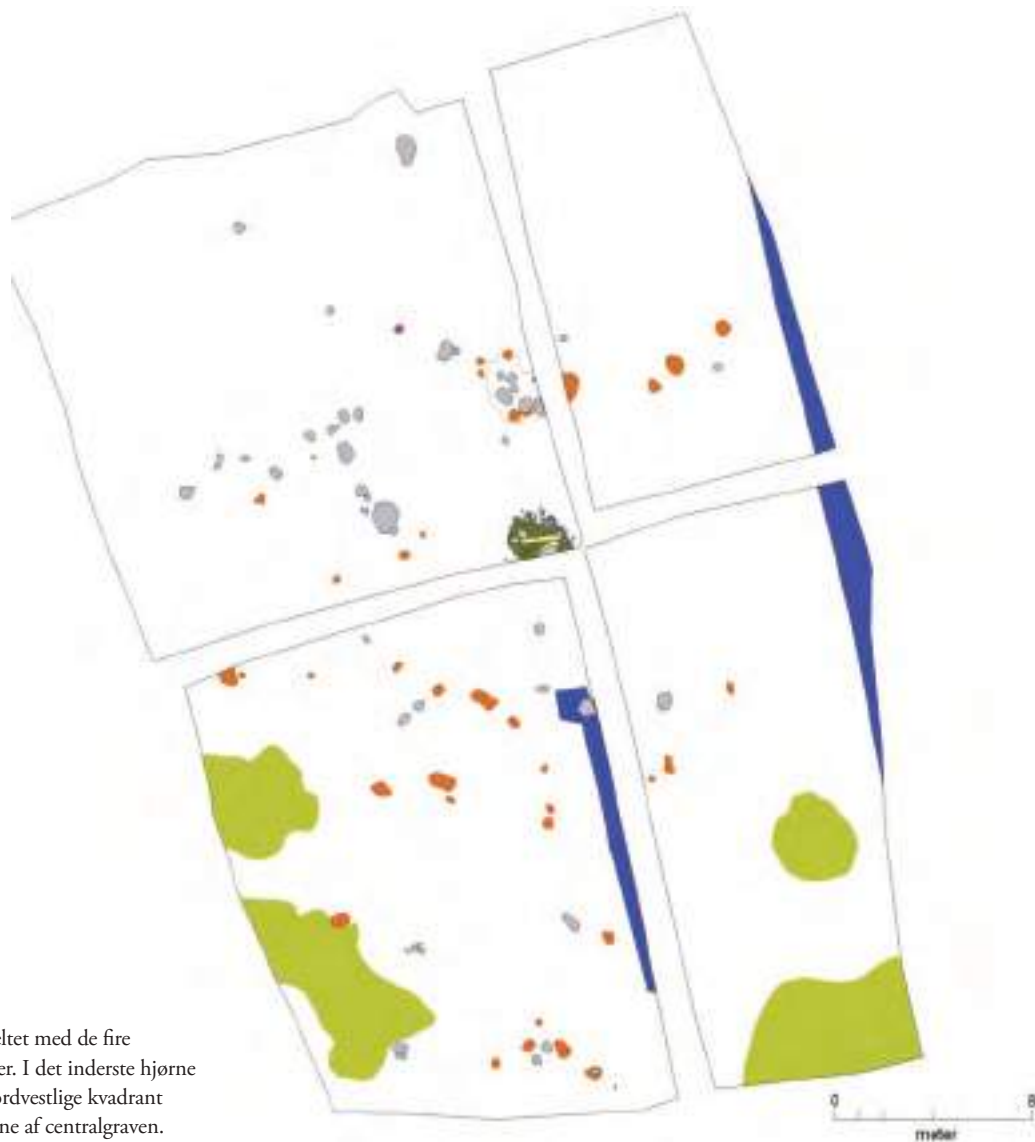

Fig. 4. Feltet med de fire kvadranter. I det inderste hjørne af den nordvestlige kvadrant var resterne af centralgraven. Brandpletten i den nordvestlige kvadrant er markeret med lilla farve. Stenspor er markeret med brun farve. De grønne fyldskifter er formodentlig rester af højfyld. Fyldskifter med blå farve viser de moderne forstyrrelser.

Fig. 5. Den sidste rest af centralgraven. De røde prikker er bronzefragmenter. De gule områder er forstyrrelser i form af senere nedgravninger, måske foretaget af V. Boye. Den store sten er efterfølgende lagt som fyld i hullet. De små sten har formodentlig udgjort en ramme omkring den gravlagte.

observeret, er sporene efter Boyes undersøgelse. Det er ikke sikkert, at denne gravhøj har indeholdt en egekistegrav magen til den ovenfor beskrevne. Der kan have været tale om en brandgrav nedsat på et leje af sten og overdækket af en lille høj. En præcis datering af den ødelagte grav har ikke været mulig. De små bronzefragmenter og højens opbygning tyder dog på, at der er tale om en bronzealdergravhøj.

De frilagte sten i de fire kvadrater viste sig alle at ligge i undergrund og har således ikke været en del af en randstenskæde. Om nogle af de mange stenspor har indgået i en randstenskæde er uvist. Maskinførelsen, som til daglig arbejder i grusgraven, gjorde opmærksom på, at det var et velkendt fænomen, at der var mange store sten i undergrunden.

Fig. 6. Bronzeragekniven, x23, fra urnegraven A4 i tracéet. Det er en type, som kan henføres til den sidste fase af bronzealderen, per. VI fra omkring 700 til 500 f.Kr. Foto: Cille Krause/Roskilde Museum.

I det nordvestlige kvadrant, fandtes en brandplet (A2) med små fragmenter af brændte menneskeknogler. I brandpletten fandtes desuden ukarakteristiske keramikskår, og der kan således godt være tale om en urne. En datering på baggrund af keramikken var ikke mulig. Placeringen af A2 tyder på at brandpletten/urnen er nedsat i kanten af gravhøjen, der således må være det ældre af de to anlæg.

Øst og nordøst for feltet var allerede afrømmet et areal, da udgravningen startede (se fig. 3). Overfladen var ujævn og bar præg af, at afrømningen var foregået med tungt maskinel. Den nordlige ende af

arealet stødte næsten op til, hvor den nu sløjfede gravhøj sb.nr. 13 har ligget. Her kunne ni anlæg renses fri, desværre var nogle mere medtaget end andre. Størstedelen af anlæggene var kogestensgruber, og af enkelte var kun ca. 1 cm bevaret. Et enkelt anlæg (A4) skilte sig ud, idet det viste sig at være en urnegrav. Urnen, som var kørt i stykker af gravemaskinen, indeholdt små fragmenter af brændte menneskeknogler og trækul. Urnens top var dækket med knytnævestore sten, og under dem lå en meget fin bronzeragekniv. Ragekniven (x23), som er uluformet, kan henføres til den sidste fase af bronzealderen, periode VI, fra omkring 700 til 500 f.Kr (Baudou 1960). To af stenene, der lå i toppen af anlægget, var forarbejdede. Det drejer sig om et slibestenssæt (x36 og x37), hvor hver sten er nærmest kubisk, men hvor den ene har en konkav side, mens den anden har en konveks side. Sammen passer de to flader ind i hinanden og har udgjort et morterlignende værktøj, hvor pulver, urter eller lignende kunne knuses. Kogestensgruberne og urnegraven i nordenden af tracéet skal formentlig ses i tilknytning til gravhøjen sb. nr. 13, som har ligget lige nord for tracéet.

Konklusion

Gravhøjen, der ikke kan dateres nærmere inden for bronzealderen, var stærkt nedpløjet og desuden ødelagt af en tidligere forstyrrelse. Således kunne den tilhørende centralgrav ikke erkendes. Fragmenter af brændte menneskeknogler og nogle få bronzefragmenter blev fundet i de rester, der var tilbage af gravhøjen.

I den nordvestlige kvadrant, mod højens centrum, fandtes rester af en stenpakning og et fyldskifte (A1), der indeholdt brændte menneskeknogler og små bronzefragmenter, hvilket tolkes som de mulige rester af en primær grav. I højens omkreds var der nedsat en sekundær begravelse (A2) i form af en brandplet med små fragmenter af brændte menneskeknogler samt ukarakteristiske keramikskår – måske fra en urne. Placeringen af dette anlæg tyder på, at brandpletten/urnen var nedsat i kanten af gravhøjen, og en datering til efter anlæggelsen af gravhøjen må derfor være på tale for denne begravelse. Tracéet øst for feltet var allerede aførmet, da udgravningen startede. Her blev ni anlæg renses fri, en del var dog desværre noget medtagede. Størstedelen

af anlæggene var kogestensgruber, og enkelte var kun bevaret med ca. 1 cm. Et enkelt anlæg (A4) skilte sig ud, idet det viste sig at være en beskadiget urnegrav, der indeholdt små fragmenter af brændte menneskeknogler og trækul. I urnen lå en bronzeragekniv (x23) fra bronzealderens periode VI (700-500 f.Kr.). Kogestensgruberne og urnegraven i nordenden af tracéet skal formentlig ses i tilknytning til gravhøjen sb. nr. 13, som har ligget lige nord for tracéet.

Administrative data

ROM 2457, stednr. 02.04.03.-137, Rishøj, matr.nr. 17b, Gundsømagle By, Gundsømagle Sogn, Sømme herred, Gl. Københavns amt.

Roskilde Museum var ansvarlig for undersøgelsen, og originaldokumentation og oldsager opbevares på museet under j. nr. ROM 2457 Rishøj. Udgifterne blev, i henhold til museumsloven, afholdt af bygherre, Steen Hansen Transport A/S.

Udgravningens forløb

Det arkæologiske feltarbejde fandt sted over 16 arbejdsdage fra mandag d. 11. oktober til torsdag d. 4. november 2010. Udgravningsleder var mus.insp. Cille Krause og ydermere deltog arkæolog, mag.art. Anna Severine Beck. Erhvervspraktikant Frederik Sjöberg fra 9. klasse på Sankt Josefs Skole i Roskilde deltog i udgravningen en enkelt dag.

Udgravningsmetode

Udgravningsfelterne blev afrømmet med gravemaskine på bæltet, udstyret med en 2 m bred rabatskøvl. Afrømning af muldlaget omkring højen blev gjort i fire mindre felter (NV-, NØ-, SV- og SØ-lige kvadrant), således at en krydsbalk, langs den nord-syd og øst-vest gående midterakse af højen, stod tilbage. I den NV-lige kvadrant blev der mod højens centrum ikke gravet i bund, da der her, som det eneste sted, syntes at fremstå et parti med mere massiv højfyld indeholdende partier med næve- til hovedstore sten (A1). Dette blev efterfølgende gravet i hånden, og fund blev opmålt og indtegnet på detailtegningen.

Fyldskifter og anlæg blev indridset med skovl og markeret med bambuspinde. Umiddelbart øst og nordøst for udgravningsfeltet var Steen Hansen Transport (SHT) påbegyndt udvidelsen af Rishøj grusgrav. I et nord-syd gående tracé langs grusgravskanten var der således allerede muldafrømmet. På trods af at overfladen havde været udsat for kørsel af tunge maskiner, kunne der erkendes flere kulturhistoriske anlæg i tilknytning til hvor gravhøj sb. nr. 13 engang havde ligget. For at undgå anlægsstop af grusgravsudvidelsen i tracéet, blev de arkæologiske anlæg rensat fri, opmålt og udgravet under det aktuelle udgravningsforløb. Alle anlæg, større sten og feltgrænser blev herefter indmålt med GPS i udgravningsfeltet såvel som i tracéet. Anlæg blev snittet med murske, spade og skovl, og profilsnit blev tegnet i 1:10. Profilerne af højens nord-syd og øst-vest gående midterakse blev tegnet i 1:20, og jordprøver blev taget af højfyld, af det gamle vegetationslag samt af det gamle muldrag. På den sidste dag blev krydsbalken gravet bort med minigraver.

Anlæg er nummereret med fortløbende A-numre. Fund er nummereret med fortløbende X-numre. Digitale fotos blev optaget med Olympus spejlreflekskamera og er lagret i RAW- og JPG-format under unikt optagenummer.

Målesystem

Grundet undersøgelsens begrænsede omfang blev alle vertikale og horisontale opmålinger foretaget med GPS og er fæstnet i hhv. DVR90 og UTM zone 32 Euref 89.

Litteratur

Baudou, E. 1960. *Die regionale und chronologische Einteilung der jüngeren Bronzezeit im Nordischen Kreis*. Acta Universitatis Stockholmensis. Studies in Northern European Archaeology 1. Stockholm-Göteborg-Uppsala.

Jensen, J. 2002. *Danmarks Oldtid Bronzealder 2000-500 f.Kr.* København.

Marbjergvej – en gårdtomt fra førromersk jernalder

Kulturbistorisk rapport af David Brink

Indledning

Planer om byggeri på en grund i Trekroner Forskerpark ved RUC betød, at Roskilde Museum foretog en arkæologisk forundersøgelse af arealet i april 2010.¹ Da der fremkom spor af hustomter, var det nødvendigt at gennemføre en nødudgravning af ca. 1500 m². Udgravningen foregik i perioden fra den 12/7 til den 2/8 2010.²

Topografi

Området ligger ved Roskilde Universitet, hvor Marbjergvej tidligere passerede, men i dag er grundstykket omgivet af Trekroner Allé mod syd, Trekroner Parkvej mod øst og Trekroner Forskerpark mod nord (se fig.1). Undersøgelingsområdet er fra naturens hånd relativt jævnt. Dog skråner terrænet fra det højeste punkt i sydvest ca. 120 cm ned mod det laveste punkt i nordøst ca. 60 m væk. Udgravningen omfattede et areal på en lav bakkeside, der skrånede let nedad mod nordøst.

Muldjorden var mørkebrun og løs, og muldlagets tykkelse varierede mellem 45-70 cm. Råjorden var særdeles uensartet og varierede fra sandet moræneler og sandet grus til områder med næsten rent sand.

Udgravningens resultater

Udgravningen afslørede, at der på denne lokalitet har ligget en enkelt gårdtomt fra førromersk jernalder.

Hus 1

Huset var et såkaldt treskibet langhus og bestod af hullerne efter fire sæt tagbærende stolper (fig. 3). Der var ikke bevaret spor efter vægforløb, indgangsstolper eller eventuelle båseskillerum (stald). At huset blot var bevaret ved de tagbærende stolper, er et gennemgående træk på sjællandske udgravninger, idet vi her har meget frugtbar landbrugsjord, som har været intensivt pløjet i både forhistorien og nyere tid.

Fig. 1. Den østlige del af Roskilde med udgravningen angivet med rød signatur.

Fig. 2. Landskabet ved RUC som det tog sig ud i ca. 1900 før byzonen blev udvidet. Udgravningsfeltet er vist med rødt.

Fig. 3. Hus 1 på udsnit af udgravningsplan. De tagbærende stolper er markeret med rødt. Med stiplet linje er husets formodede væglinje angivet. Med blåt angives de moderne drængrøfter.

Når vi inden resultatet af C-14 dateringer kan sige, at huset er fra den førromerske jernalder, skyldes det, at husene med tiden skiftede størrelse og form. Vi kan således ud fra de indbyrdes afstande mellem de tagbærende stolper lave en typologisk datering af hustomten. De typologiske analyser godtgør, at netop dette hus stammer fra den allertidligste periode af jernalderen.

Affaldsgrube

Omtrent 12 meter nord for huset fandtes et større anlæg, som under udgravningen viste sig at være en affaldsgrube (se fig. 4). Gruben var opfyldt med affald fra den nærliggende gård og er således samtidig hermed. At gruben henføres til denne periode skyldes typologiske bestemmelser af det keramiske materiale fra gruben. Det er dog ikke blot ødelagte lerkar, som er blevet deponeret i denne grube, men også måltidsrester med mere.

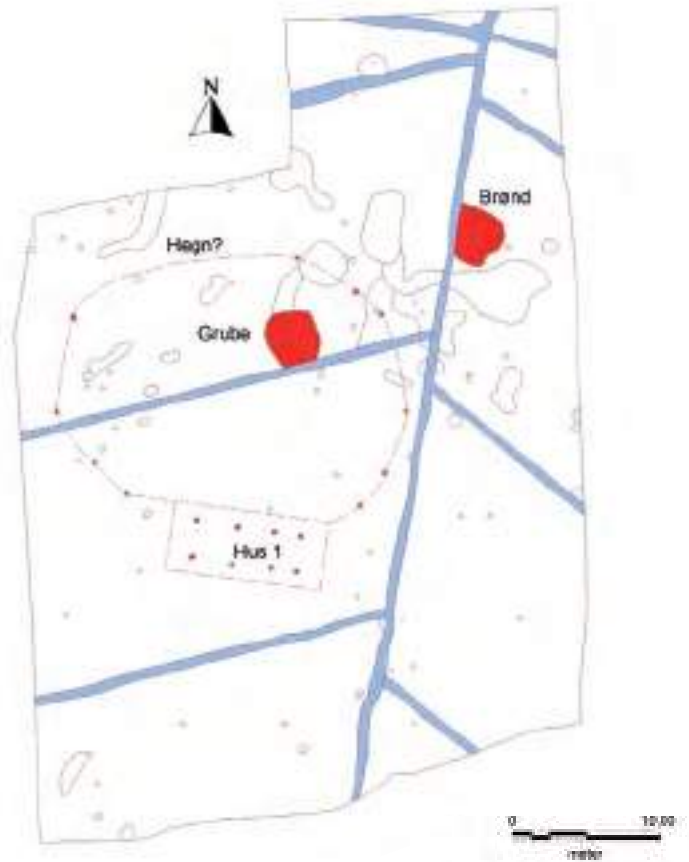

Fig. 4. Gårdenlægget med hus, hegn, affaldsgrube og brønd.

Det er muligt, at gruben er blevet gravet med det formål at anvende den som affaldshul. I hovedreglen er hullerne dog oprindeligt gravet med andet formål for øje, såsom eksempelvis for at fremdrage råler til lerklining med mere. Sidenhen er gruben igen blevet opfyldt med affald fra husholdningen.

Brønd

På denne lokalitet har vi således også et eksempel på en sådan genanvendelse af allerede gravede huller. Godt 20 meter nordøst for hus 1 fandtes en samtidig brønd (se fig. 4), som senere er blevet opfyldt med blandt andet måltidsrester.

Gårdshegn?

Det er en mulighed, omend noget usikkert, at der til gården har været tilknyttet et mindre gårdshegn (se fig. 4). I så fald udgøres de tilbageværende rester af den fundne førromerske gård af følgende elementer: Hustomt med tilhørende samtidig affaldsgrube og brønd, samt eventuelt tilhørende hegnforløb.

Naturvidenskabelige analyser

Under udgravningen blev der indsamlet forskellige jordprøver til naturvidenskabelige analyser. Før det første indsamledes jordprøver fra hullerne til de tagbærende stolper i hus 1. Formålet med indsamling af disse prøver var at finde makrofossiler såsom brændt korn og frø, som kan give et fingerpeg om, hvilke afgrøder der dyrkedes på den specifikke gård. Efter bestemmelsen af frøene/kornene kan disse indsendes til C-14 analyse og herigennem opnå en absolut datering af gårdens brugstid.

For det andet er der indsamlet jordprøver til fosfatanalyse over hele hustomtens areal. Formålet er at erkende elementer såsom vægforløb og indgangsarealer, samt at opnå forståelse af rumanvendelsen i huset. Teorien bag fosfatanalyser er, at alle levende organismer gennem deres levetid udskiller fosfat på de steder, hvor de opholder sig og færdes. Dyr optager og udskiller mere fosfat end mennesker, mens mennesker udskiller mere fosfat end planter. Mængden af fosfat på en given lokalitet vil derfor være en afspejling af hvilke aktiviteter, der har foregået (Karg et alii 2004, 140).

Makrofossiler

Under feltundersøgelsens forløb blev jorden fra de tagbærende stolpehuller i huset hjemtaget og gennemgået minutiøst på Roskilde Museum. Denne gennemgang tilvejebragte en del såkaldte makrofossiler, i form af forkullede korn og frø.

Bestemmelsen af disse korn og frø kan bidrage til forståelsen af hvilke afgrøder, der dyrkedes, samt hvorledes de umiddelbare omgivelser har været bevokset i datiden.

De fremdragne korn og frø blev indsendt til bestemmelse hos Lis Højlund Nielsen (laborant ved Institut for miljø, samfund og rumlig forandring ved Roskilde Universitet). Resultaterne viser, at der i stolpehullerne fandtes korn af rug og byg, samt frø fra diverse ukrudtsplanter.

Tidligere undersøgelser af bevaret korn fra lokaliteter over hele landet viser, at byg var den dominerende kornsort i den førromerske periode, hvilket således stemmer godt overens med fundet fra Marbjergvej. Rugen var derimod ikke en kornsort, som dyrkedes intensivt i den førromerske jernalder i Danmark. Som oftest optræder rugen blot, så få i antal, at de betragtes som "ukrudt" i bygmarkerne (Robinson et alii 2009, 128f). På Marbjergvej udgør rugkernerne 20 % af den samlede mængde korn. Det synes således muligt, at rugen har spillet reel rolle i agerbruget på Marbjergvej i den førromerske jernalder.

De fundne ukrudtsfrø på Marbjergvej viser samstemmende, at gården må have været omgivet af marker, idet ukrudtsfrø såsom hvidmellet gåsefod og pileurt er karakteriseret ved at trives på netop sådanne biotoper (Andreasen 2010).

Kulstof 14 datering

Hovedformålet med fremdragelsen af kornmateriale var, at tilvejebringe materiale til kulstof 14 datering af hustomten. Derfor indsendtes et udvalg af de fundne korn fra husets tagbærende stolper til Laboratoriet for C-14 dateringer ved Lunds Universitet. Resultatet af dateringerne viser, at gården har stået i tiden omkring det 4.-3.årh. f.Kr.

Den naturvidenskabelige datering, samt den typologiske datering af hustomten og det keramiske materiale fra den nærliggende grube, viser således samstemmende, at gården stammer fra den førromerske jernalder.

Fosfatanalyser

Som nævnt ovenfor blev der under udgravningen udtaget en del jordprøver til fosfatanalyse i og omkring hustomten. Fosfatanalyserne udførtes for at søge svar på husets funktionsopdeling med mere. Sådanne undersøgelser har tidligere givet gode resultater på sandede vestjyske jorder.

Resultatet af fosfatkarteringen gav desværre ingen oplysninger om hverken vægforløb eller rumopdelinger. Årsagen til dette er endnu uklart, men kan skyldes flere faktorer. For det første er det muligt, at bebyggelsen på Marbjergvej har været af så kortvarig karakter, at det ikke er afspejlet i jordens fosfatindhold. For det andet kan det tænkes, at de yderst varierende undergrundsforhold kan have forstyrrende indvirkning på jordens fosfatindhold.

Konklusion

Udgravningen ved Marbjergvej lokaliserede en gårdtomt med tilhørende brønd og affaldsgrube fra den førromerske jernalders ældre del ca. 5.-3. årh. f.Kr. Gården har været omgivet af marker med byg og rug.

Gårde fra førromersk jernalder er ikke talrige i Roskilde Museums ansvarsområde, men der er dog fundet eksempler i tidligere udgravninger i de nye boligkvarterer omkring Trekroner Parkvej nord for RUC.

Fundet af gårdstomten fra Marbjergvej er således en vigtig brik i forståelsen af de overordnede bebyggelsesstrukturer, samt den sociale organisation i perioden.

Administrative data

ROM 2472, stednr. 020410-151, Marbjergvej, Roskilde Domsogn, Søomme herred, Gl. Københavns amt.

Roskilde Museum var ansvarlig for undersøgelsen, og originaldokumentation opbevares på museet.

Bygherre var University College Sjælland, der afholdt udgiften til den arkæologiske undersøgelse.

Sagen er arkiveret hos kulturarvsstyrelsen under j.nr 2010-7.24.02/ROM-0004.

Udgravningsmetode og dokumentation

Anlægssporene blev under udgravningen afrenset og markeret med bambuspinde. Herefter udlagdes et koordinatsystem over hele fladen, hvorefter de fremkomne anlægsspor indtegnedes på gennemsigtigt

folie i målestoksforholdet 1:50. Udgravningsfladen samt de fremkomne anlæg nivelleredes ligeledes forhold til DVR90 (tidligere kaldet "dansk normal nul").

Alle anlægsspor blev desuden snittet (dvs. at halvdelen af anlægget bliver bortgravet), hvorefter den fremkomne profil tegnedes i målestoksforholdet 1:10. Konstruktioner samt andre betydelige anlægsformer blev desuden fotodokumenteret.

Litteratur

Andreasen, M. H. 2010: *Afgroder og indsamlede planter fra ældre romersk jernalder*. Rapporter vedrørende arkæobotaniske undersøgelser, Nr. 1, 2010. Moesgård Museum. http://www.moesmus.dk/archive/pdf_dokumenter/pdf%20konservering%20og%20naturvidenskab/rapporter%202010/moes1001.pdf

Hvass, S. 1985: *Hodde – Et vestjysk landsbysamfund fra ældre jernalder*. Arkæologiske studier Vol. VII, Universitetsforlaget i København.

Jensen, J. 2003: *Danmarks Oldtid – Ældre Jernalder 500 f.Kr.-400 e.Kr.* Gyldendalske Boghandel 2003.

Karg, S. et alii 2004: Gården og markerne i Sønderjylland i jernalderen – Forkullet korn og fosfat-analyser fortæller om gårdenes indretning og om agerbrug. *Nationalmuseets Arbejdsmark 2004*, s.139-152.

Robinson D. E, Mikkelsen P.H. & Malmros, C. 2009: Agerbrugsdriftsformer og planteressourcer i jernalder og vikingetid (500 f.Kr. – 1100 e.Kr.). I: *Danske landbrugslandskaber gennem 2000 år – fra digevoldinger til støtteordninger*, s.117-142. Århus Universitetsforlag 2009.

Noter

1. Forundersøgelsen blev gennemført af mus.insp. Jens Molter Ulriksen.
2. Ved nødudgravningen var arkæolog David Brink daglig udgravningsleder samt beretningsansvarlig, mens det arkæologiske

ansvar påhvilede museumsinspektør Jens Molter Ulriksen. Herudover deltog udgravningsassistent Niels K.W. Nielsen samt stud. mag. Lena Diana Traneker. Opmåling med GPS blev fortaget af cand. mag. Ole Thirup Kastholm.

Gadeudgravning i Allehelgensgade, Bredgade og Grønnegade i Roskilde

Kulturhistorisk rapport af Anna Severine Beck

Indledning

I efteråret 2010 skulle Roskilde Forsyning A/S bl.a. rovere regn- vandsbrønde i Grønnegade, Allehelgensgade og Bredgade. Da disse gader ligger centralt i Roskildes middelalderlige bymidte foretog Roskilde Museum en række mindre udgravninger af kulturlag og vejbaner, som dukkede op ved entreprenørens arbejde. (Fig. 1.)

Fig. 1. Undersøgelsesområdet er vist med rødt.

Topografi, terræn og undergrund

Bredgade og Grønnegade ligger i den sydlige del af Roskildes middelalderlige bykerne. Gaderne var i middelalderen en del af en adelgade, dvs. en offentlig gade, der skulle holdes farbar. Den har sandsynligvis stort set fulgt Bredgades og den vestlige del af Grønnegades moderne forløb, og derfra er den drejet mod sydøst til den nuværende Jernbane- gade, omtrent hvor Fruegade udmunder i Grønnegade. (Fig. 2.)

Den berørte del af den eksisterende vejbane befinder sig i ca. 38,88 m.o.h. ved hjørnet mellem Bredgade og Gullandsstræde, herfra stiger terrænet jævnt mod øst til omkring 42,75 m.o.h. ved Frue Kirke Stræde. Herfra er der et svagt fald i terrænet, så hjørnet af Fruegade og Grønnegade befinder sig 42,60 m.o.h.

Undergrunden var alle steder lys gullig moræneler, der dækkes af middelalderlige kulturlag og vejbrolægninger af varierende tykkelse og karakter.

Fig. 2

Fig. 3

Udgravningens resultater

Allehelgensgade 21

Tilsyn med kloak tracé i østsiden af Allehelgensgade ved nr. 21, overfor nr. 18 og ud for andet vindue nord for hoveddøren. (Fig. 3.)

I traceet, som var ca. 50 cm bredt, har der tidligere været gravet. Det var derfor kun de østligste 8 cm, der var urørte. I 120 cm's dybde smalnede den tidligere gravede grøft ind, og der blev således en ca. 25 cm bred, urørt flade synlig. I niveau 126-135 cm (under asfalt) blev taget en jordprøve til pollenanalyse. Laget, der var kompakt og gytjeagtigt, rummede i øvrigt dyrekogler, glaseret tegl og nister af trækul. Der blev ikke fundet anlæg eller brolægninger.

Pollenanalysen viste, at eg var den mest dominerende træart, mens hassel, poppel, birk, pil og fyr var betydeligt svagere repræsenterede.¹ Blandt urterne var det stort set kun græsser, der var til stede, sammen med pollen fra rug, byg, spergel og kornblomst.

Bredgade 4

Ved udskiftningen af en regnvandsbrønd blev der åbnet et vinkelfelt, der følger fortovskanten rundt i hjørnet mellem Bredgade og Gullandsstræde. (Se fig. 3.) I alt undersøgtes ca. 16 m².

Der blev observeret brolægning i flere niveauer. Den ældste brolægning, A3, fandtes i en dybde af 110-120 cm under asfalten. Den bestod af små og lidt større sten, ikke mindst flint. Den virkede fast sammenkørt og har sandsynligvis været udbedret adskillige gange. Der er med stor sandsynlighed tale om en vejbelægning, der er anlagt ovenpå et lag af humusholdigt sandet ler. Brolægningens karakter minder om den nederste brolægning observeret i udgravningen af Grønnegade 10 (ROM 2829) bortset fra, at mængden af fund mellem stenene (især kogler, træ og metal) var markant mindre i det aktuelle tracé. Da brolægningen i Grønnegade er dateret til 1300-tallet, er det sandsynligt, at den aktuelle brolægning også skal dateres hertil.

En yngre brolægning, A2, fandtes omkring 105 cm under asfalten. Den forekom mere lemfældigt udført, men bestod også af natursten iblandet dyrekogler og mindre træstykker. A2 kan være en sidste og lidt senere udbedring af brolægningen således, at A2 ikke skal ses som en selvstændig brolægning, men som en del af A3.

Fig. 2. Gader og bygninger i kvarteret omkring Grønnegade og Bredgade i begyndelsen af 1800-tallet. Undersøgelingsområdet er vist med rødt.

Fig. 3. Undersøgte felter.

Der er blevet foretaget pollenanalyser af jordprøver fra den ældste bro-lægning og et overliggende lag (lag 20), der lå mellem 94 og 114 cm under asfalten. Forholdet mellem urter og træer er omtrent 1:5 med eg, som dominerende art i begge horisonter. Det er interessant, at der i bro-lægningen kun var pollen fra eg (83 %) og el (ca. 17 %), mens lag 20 kun rummede 2 % el og hassel udgjorde ca. 14 %. Eg udgjorde 61 %. Der synes at være sket en forøgelse af træarterne i perioden.² Samme forhold gør sig gældende for urtepollen, hvor bro-lægningen stort set kun rummede mælkebøtte, der til gengæld var betydeligt svagere repræsenteret i lag 20. Her var desuden pollen fra knopurt, vejbred og syrefamilien. For kornpollen var det karakteristisk, at der udelukkende var rug i bro-lægningen, mens lag 20 omfattede pollen fra rug, byg og et lille indslag af hør.

Grønnegade 5

Ved udskiftningen af en brønd ud for porten i Grønnegade 5, blev der gravet et rektangulært felt. (Fig. 3.) En del af feltet var allerede bort-gravet ved etableringen af en fjernvarmeledning i 2009 (ROM 2220). Den aktuelle udgravning gik dog dybere ned og stødte her på uforstyrrede kulturlag. I alt undersøgtes ca. 6 m².

I Grønnegade 5 blev der observeret to lag af bro-lægning af ret forskellige karakter. Den nederste bro-lægning bestod af mindre sten (bl.a. flint), hvorimod den øvre bro-lægning bestod af større marksten. Bro-lægningerne var kun adskilt af et tyndt kulturlag. Både over og under bro-lægningerne fandtes mere massive kulturlag. Bro-lægningerne er daterede.

Der er tidligere gravet ud for Grønnegade 5 (ROM 2220, Profil 2), hvor der blev fundet spor af fire vejlag (henholdsvis 55 cm, 65 cm, 69 cm og 73 cm under asfalt). Disse vejlag kunne ikke genfindes i den aktuelle udgravning. I det tidligere tracés nordside blev der observeret to større sten, der kan stamme fra en sylde. Bro-lægningerne i den aktuelle udgravning kan således måske tilhøre bebyggelsen nord for Grønnegade, snarere end at være egentlige vejbelægninger. Det ville forklare, hvorfor der kun er begrænset opbygning af kulturlag, og at bro-lægningerne ikke har samme massive karakter, som bro-lægningen andre steder i Grønnegade og Bredgade.

Grønnegade 6A

Ved udgravningen ud for Grønnegade 6A blev der undersøgt et rektangulært felt – i alt er undersøgt ca. 6,6 m².

I vestsiden af feltet kunne ses en flintbrolægning iblandet tegl i 104-125 cm dybde. Derunder var gråt kulturlag ned til 170 cm's dybde, hvor det afløstes af rødler med klumper af blåler til 210 cm dybde.

Grønnegade 8A

Ved udgravningen ud for Grønnegade 8A, der støder op til nedgravningen ud for Grønnegade 6A, blev der undersøgt et rektangulært felt på 3,7 m².

Under jordarbejdet blev iagttaget en flintbrolægning med tegl i en dybde af 104 cm under asfalt, liggende i homogent brunt ler. Derunder var 10 cm gråt sand over gult ler iblandet klatter af blåler, som formentlig er tilført. Ueberørt råjord blev ikke påtruffet.

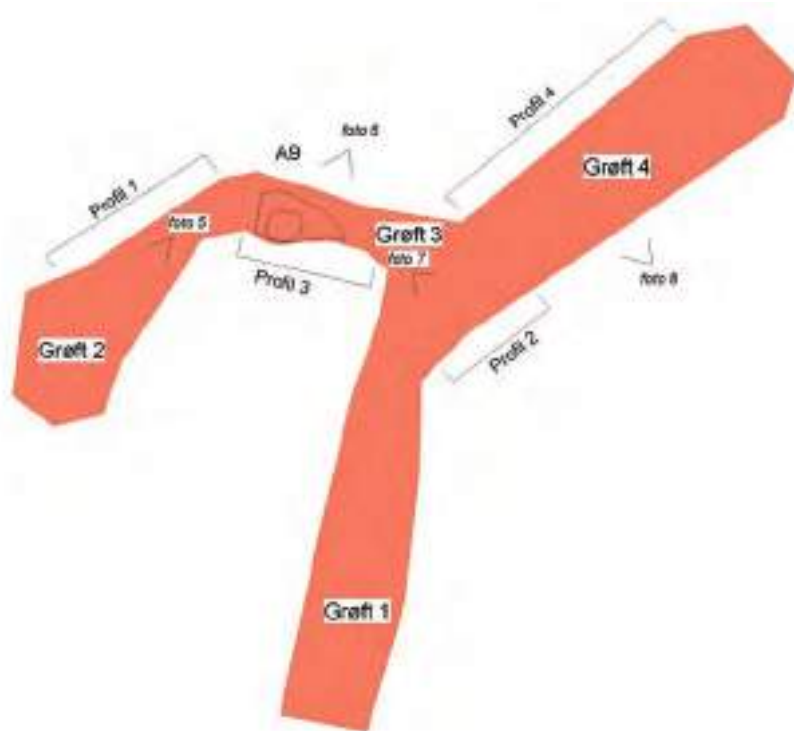
Grønnegade 18

Ved udgravningen ud for Grønnegade 18 ved hjørnet til Fruegade blev der undersøgt et felt på i alt 14,5 m². (Fig. 3.)

I det trefløjede felt blev der observeret mindst tre lag af vejbro-lægning. Nederst fandtes en bro-lægning bestående af ét sammenhængende lag af små runde flintsten. Herover fandtes mindst ét lag af mere uregelmæssig bro-lægning bestående af mindre og større sten. Endelig fandtes et lag af bro-lægning af større marksten sat i et lag af gulligt sand. De to øverste bro-lægninger er kun observeret i grøft 1, 3 (østlige del) og 4, hvorimod den nederste bro-lægning er fundet i alle grøfter. (Fig. 4.)

Den nederste bro-lægning er ikke dateret, da der ingen fund blev gjort i forbindelse hermed. I karakter kan den minde om den nederste bro-lægning i Algade (bl.a. omkring Skt. Laurentius), hvor denne bro-lægning dateres til begyndelsen af 1000-tallet (Koch 2000:78). Denne datering kan dog hverken be- eller afkræftes med hensyn til bro-lægningen i Grønnegade. Den øverste bro-lægning, der var sat i sand, minder i karakter om tidligere observerede bro-lægninger i Algade, Dronning Margrethesvej og i Provstevænget, hvor de dateres til slutningen af middelalderen (Koch 2000:82). En sådan datering er derfor sandsynlig for den øverste bro-lægning (A6). Den midterste bro-lægning (A7) er udateret, men tilhører i al fald middelalderen.

Fig. 4. Feltet på hjørnet af Fruegade og Grønnegade 18 Nord er opad.

Midt i grøft 3 blev der observeret et stolpehul med bevaret stolpe i. Stolpen er årringsdateret til slutningen af 1400-tallet, og skal derfor ses i sammenhæng med den øverste brolægning.³ Stolpen har sandsynligvis stået i kanten af vejen, men funktionen er desværre ukendt. Dimensionerne af stolpen (50x55cm) gør, at den kan have haft en bærende funktion (bygning/hegn/port?). Øvrige levn af en eventuel konstruktion ligger dog i så tilfælde uden for det aktuelle udgravningsfelt og kan således ikke bekræftes. Stolpen kan også have fungeret som markeringspæl i forbindelse med vejen eller Vor Frue kloster, der ligger umiddelbart syd herfor. En funktion i forbindelse med en brønd på stedet er også en mulighed, der dog ikke kan bekræftes yderligere.

Ud over brolægningerne fandtes i Fruegade en kalkgrube, A10, af flensborgtegl ca. 70-130cm under asfalt, og en anden kalkgrube (A11) i 1,20-1,25m dybde i kanten af Grønnegade, hvor det kunne konstateres, at den var yngre end brolægningen (A6). Kalkgruberne er begge fra nyere tid.

Konklusion

Ved den arkæologiske overvågning i Allehelgensgade og Bredgade/Grønnegade blev der i alt undersøgt ca. 47 m², og der blev observeret kulturlevn i alle de gravede tracéer.

I Allehelgensgade blev der iagttaget kulturlag, men ingen spor af vejforløb, hvilket svarer til, at Allehelgensgade sandsynligvis ikke var gennemgående i middelalderen til den moderne Jernbanegade, men stoppede ved Bredgade/Grønnegade. (Se fig. 2.)

I Bredgade/Grønnegade blev der generelt set observeret flere lag af vejbrølægninger. Det var dog ikke alle vejbelægninger, som kunne genfindes på hele strækningen. På baggrund af den aktuelle undersøgelse, undersøgelser ud ført samtidig med den aktuelle (ROM 2829 og ROM 2799) og tidligere undersøgelser, kan det se ud til, at Bredgade enten har været lidt smallere eller har ligget lidt længere mod nord, end den gør i dag. Middelalderens Grønnegade har sandsynligvis også været smallere end den moderne Grønnegade, da den nordlige side af Grønnegade har ligget sydligere, end den gør i dag. Omkring hjørnet af Grønnegade og Fruegade blev der fundet en ældre brølægning, som har en anden udstrækning end gadens forløb. Om den skal ses i forbindelse med Vor Frue kirke/kloster, der ligger umiddelbart syd herfor, er dog uvist.

Undersøgelserne i Bredgade/Grønnegade viste desuden, at der stadig findes intakte kulturlag med gode bevaringsforhold i området.

Undersøgelserne i Allehelgensgade og Bredgade/Grønnegade betyder på denne måde, at dele af Roskildes middelalderlige vejnet kan kortlægges. Som del af de middelalderlige "adelgader" eller "hærstræder" har en nærmere kortlægning af Bredgade/Grønnegade stor betydning for forståelsen af Roskilde bys tidligste historie.

Administrative data

ROM 2799, Allehelgensgade, Bredgade og Grønnegade – arkæologisk overvågning af ledningsarbejder. Matr.nr. 7000cf, 7000db, Roskilde Bygrunde, Roskilde Domsogn, Sømme Herred, Gl. Københavns Amt

Den 2. juli 2010 fik Roskilde Museum en henvendelse fra Roskilde Forsyning om en forestående renovering af kloaknettet i Allehelgensgade og Bredgade/Grønnegade. Det meste af renoveringen skulle foregå

ved "strømning", men ved enkelte stikledninger var det nødvendigt at grave ned og lægge helt nye rør, hvorved uforstyrrede kulturlag ville blive berørt. Der blev indgået aftale om, at museet skulle foretage en arkæologisk overvågning af jordarbejdet og – i det omfang det skønnes nødvendigt – standse arbejdet i henhold til Museumslovens §27 for at foretage den nødvendige registrering.

Roskilde Museum var ansvarlig for undersøgelsen. Originaldokumentation og oldsager opbevares på museet. Ansvarlig udgravningsleder var Jens M. Ulriksen, daglig tilstede på udgravningen var mag.art. Anna S. Beck.

Udgiften til undersøgelsen blev afholdt af Roskilde Forsyning A/S i sin egenskab af bygherre.

Udgravningens forløb

Undersøgelsen blev igangsat den 4. oktober 2010 og afsluttedes den 17. november 2010. Mus.insp. Jens Ulriksen stod for overvågningen den 4.-27.oktober, hvorpå mag.art. Anna S. Beck overtog fra den 27. oktober og frem.

Overvågningen foregik i et tæt samarbejde mellem entreprenøren og museet, således at der var et naturligt flow mellem registrering og jordarbejde. Overvågningen begyndte i Allehelgensgade, hvor der kun observeredes bevarede kulturlevn i et enkelt tracé. Derefter rykkede arbejdet til Grønnegade 6A og 8A. Næste tracé gravedes ud for Grønnegade 18, hvor gravearbejdet og registreringen skred trinvis frem (grøft 1-4). Efter tracéet i Grønnegade 18 var lukket, flyttede arbejdet til Bredgade 4. Her gravedes først grøft 1, siden grøft 2. Endelig gravedes et enkelt mindre tracé ud for Grønnegade 5.

Overvågningen foregik sideløbende med udgravningerne af felter ud for henholdsvis Grønnegade 10 (ROM 2829) og Bredgade 5a (ROM 2799).

Udgravningsmetode og dokumentation

Jordarbejdet blev udført af Wicotec A/S med en minigraver (2,5 ton) med henholdsvis en 40 og 60 cm bred skovl. Gravearbejdet blev udført

under opsyn af museets personale og blev stoppet, når kulturlevn, der krævede yderligere dokumentation, fremkom.

Profiler og flader blev afrenset med henholdsvis skovl og skelske. Relevante profiler og flader blev skitseret i gravebogen eller tegnet på folie i målestoksforhold 1:10.

Jordprøver er udtaget med skelske i en 4-liters frysepose. Prøverne blev analyseret på Institut for Miljø, Samfund og Rumlig Forandring (ENSPAC), Roskilde Universitet.

Digitale fotos er taget med et Olympus spejlreflekskamera. Fotos ligger i TIFF-format i sagsmappen under unikt optagenummer.

Feltgrænserne og specifikke anlæg blev indmålt med GPS af to omgange af henholdsvis mus. insp. Jens M. Ulriksen og mus.insp. Cille Krause, Roskilde Museum. Der blev ikke lavet yderligere målesystem. Feltets overkant målt med GPS som koter i DVR90. Herudfra blev de øvrige nivelementer udregnet.

Litteratur

Koch. H. 2000 Roskildes offentlige rum i middelalderen. I: T. Christensen & M. Andersen (red.):

Civitas Roskald – fra byens begyndelse. Roskilde Museums Forlag, 45-110.

Noter

1. Pollenanalysen blev lavet af Lis Højlund Pedersen, ENSPAC, Roskilde Universitet.
2. Pollen var dog dårligt bevaret i det dybest liggende lag, hvorfor forholdene kan have været anderledes.
3. Åringsdateringen er foretaget af Dendrokronologisk Laboratorium, Nationalmuseet (J.nr. A9021).

Selvom det umiddelbart så ud til, at der var bark bevaret på stammen, viste analysen, at der ikke var bevaret splintved. Dendroanalysen af prøven viste, at træet har en egenalder på mindst 64 år. Årringforløbet er stærkt uregelmæssigt og præget af skader i træets levetid. Den yngste bevarede årring er dannet i 1460. Efter tillæg af årringe for det manglende splintved, kan det beregnes at træet er fældet efter 1480 e. Kr.

Domkirkestrædes middelalderlige forgænger

Kulturbistorisk rapport af Jens Molter Ulriksen

Indledning

I forbindelse med opførelsen af en ny administrationsbygning til Roskilde Domsogn i Domkirkestræde 10 skulle Roskilde Forsyning A/S etablere en fjernvarmeledning fra Skt. Ols Gade til haveporten på ovennævnte adresse. (Fig. 1.) Ud fra ældre opmålinger af den nedrevne middelalderlige bispegård, og iagttagelser af bygningsrester fra en arkæologisk udgravning i den vestre ende af strædet i 1990, anså museet det for overvejende sandsynligt, at jordarbejder i vejen ville kunne komme i karambolage med middelalderlige bygningsrester, gårdsplads og/eller vejbane.¹ (Fig. 2.) Det blev derfor aftalt, at Roskilde Museum skulle overvåge jordarbejdet, der foregik i marts 2011.

Fig. 1. Domkirkestræde er angivet med en rød stjerne.

Topografi

Domkirkestræde forløber fra Domkirkepladsens østende til Skt. Ols Gade. På sydsiden ligger Bispegården, mens Roskilde Domsogns administrationsbygninger i nr. 8 og 10 og en etageejendom, nr. 2-6, befinder sig på nordsiden.

Strædet er angivet på Resens kort over Roskilde fra 1677, men ellers er det uvist, hvor gammelt vejforløbet er (se fig. 3). Strædets højeste punkt, 39.50 m o.h., befinder sig omtrent ud for Domkirkestræde 8. Herfra falder terrænet mod Domkirkepladsen, hvis østende befinder sig 39 m o.h. Til den anden side, mod Skt. Ols Gade, falder terrænet jævnt til 38.50 m o.h.

Udgravningens resultater

Traceet bar for en stor dels vedkommende præg af talrige moderne forstyrrelser fra tidligere kloakering. Fra haveporten ved nr. 10 til indkørslen til ejendommen nr. 2-6 blev ikke påtruffet anlægsspor eller brolægninger, mens der øst herfor fremkom velbevarede brolægninger fra en vejbane.

Fig. 2. Domkirkestræde.
Den middelalderlige bispegård er vist med gråt. Tidligere udgravningsfelter er violette. Fjernvarmetraceet er grønt og området med brolægning er vist med gul farve. Nord er opad.

En brolagt vej

I en dybde af ca. 1 m under asfalten fremkom en pikstensbrolægning, der kunne følges fra indkørslen til nr. 2-6 og 39,60 m østpå. (Fig. 2.) At den fortsætter er sandsynligt, men traceet blev ført tværs over vejen, hvor der ingen belægninger fandtes. Brolægningen blev som udgangspunkt ikke gennembrudt, da den lå umiddelbart under den ønskede tracédybde. Kun to steder, hvor rørene skulle svejses sammen, blev traceet gravet dybere. Hér blev brolægningen gennembrudt, og profilvæggene blev dokumenteret.

Brolægningen afrensedes partielt for at konstatere dens sammensætning. Den bestod alle steder af næve- til hovedstore marksten, flint, ødelagte munkesten og knogler. Det var karakteristisk, at stenene ikke var komprimeret lige så fast, som det er iagttaget ved belægninger i Roskildes middelalderlige hovedstrøg som Algade, Skomagergade og Grønnegade. Et mindre område af stenlaget fjernedes, hvorved det viste sig, at der var yderligere et stenlag af samme karakter derunder. En knogle fra brolægningen er dateret til tiden mellem 1030 og 1225 e.Kr. Brolægningerne, der opfattes som en vej, har et fald mod øst på 1,7 %, hvilket svarer til vejbanen i dag.

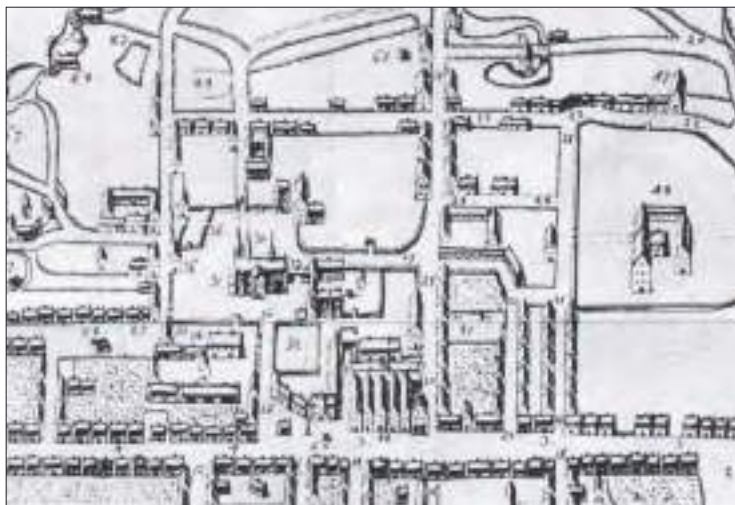

Fig. 3. Udsnit af Resens kort over Roskilde fra 1677. Domkirkestræde er angivet med "29", på det tidspunkt kaldet "Smørfadet".

At stenbroen ikke har været den første belægning på stedet, vidner et lyst gråligt sandlag om, der blev fundet under den nederste stenbrolægning. Sandet er tilført, og har efter al sandsynlighed været brugt som underlag for en ældre brolægning. På overgangen mellem dette lag og det underliggende lerlag blev udtaget en knogle, som er kulstof 14-dateret til tiden mellem 1020 og 1220 e.Kr. Lerlaget var undergrund, men i toppen sås stedvist en belægning af småsten, et fænomen som også er set i Skomagergades vestende.²

På det sted, hvor traceet blev ført tværs over Domkirkestræde til den nordlige fortovs kant, kunne det konstateres, at stenbrolægninger og de ældre vidnesbyrd om vejbaner ikke eksisterede nord for ledningstraceet. Der blev gravet til 165 cm under asfalten uden, at der dukkede noget op. Ved kanten af brolægningerne fandtes et pælehul, der rakte 25 cm ned i undergrunden. Pælens tilhørsforhold kunne ikke klarlægges.

På nordsiden af brolægningerne opmålte et stykke profil på tværs af Domkirkestræde. Heraf fremgik, at brolægningerne ikke rakte nordligere end ledningstraceets nordkant. Samtidig viste det sig, at der var et kulturlag, som lå lidt dybere end stenbrolægningerne.

Langs strædets nordside blev toppen af undergrundsleret (uden småstensbelægning) påvist 120 cm under eksisterende terræn.

Konklusion

Der blev påvist flere niveauer af vejbaner, der har gået i Domkirkestrædes længderetning, og det er nærliggende at forestille sig, at vejbanerne er det nuværende strædes forløbere. Stenene var ikke så fastkørte, som det kan opleves ved udgravning af brolægninger fra middelalderen i Roskildes primære færdselsårer. Det kunne tyde på, at trafikmængden ikke har været så stor i det gamle Domkirkestræde. Alternativt kan der teoretisk være tale om en gårdsplads, men det er næppe tilfældet, når man ser, hvor den middelalderlige bispegård var placeret (fig. 2). Den er orienteret anderledes.

Brolægningens opbygning og tilstedeværelsen af sandlaget fra en ældre vej genfindes jævnlige andre steder i bymidten, men kulstof 14-dateringerne til tidlig middelalder er ualmindelige. Roskildes centrale gadenet synes at have været gravet væk og renoveret omkring år 1300, men det synes altså ikke at være tilfældet for strædet mellem hovedfærdselsåren Skt. Ols Gade og domkirken.

Administrative data

ROM 2825, stednr. 020410-196, Domkirkestræde, matr.nr. 7000 bu, Roskilde Domsogn, Sømme herred, Gl. Københavns amt.

Roskilde Museum var ansvarlig for undersøgelsen, og originaldokumentation opbevares på museet.

Roskilde Forsyning A/S afholdt udgifterne til den arkæologiske overvågning i sin egenskab af bygherre.

Udgravningens forløb

Den arkæologiske overvågning af jordarbejdet i Domkirkestræde foregik mellem den 1/3 og den 30/3 2011.

Undersøgelsen blev forestået af mus.insp. Jens Molter Ulriksen, mens mus.insp. Cille Krause foretog opmålingerne med GPS.

Opgravningen af fjernvarmetraceet foregik med en mindre gravemaskine fra fa. JFE Fjernvarme. Traceet var ca. 60 cm bredt, og der gravedes til en dybde af ca. 95 cm under eksisterende terræn (asfalt). Undtagelsen var nogle svejsegruber, hvor der gravedes til ca. 135 cm under terræn.

Udgravningsmetode og dokumentation

Gravemaskinen afrømmede jord, indtil der blev påtruffet anlægsspor, dvs. indtil en stenbrolægning dukkede op i en dybde af ca. 100 til 120 cm. Brolægningen blev bevaret in situ, da fjernvarmeledningen kunne lægges ovenpå.

Feltgrænser og anlægsspor blev opmålt med GPS i Euref89.

Der blev registreret to stykker af profilvæggene for at dokumentere lagfølgen fra asfalt til brolægning.

Litteratur

Andersen, M. & A. Kruse 1991: Nye undersøgelser på Domkirkepladsen i Roskilde 1990. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1990*, 21-34.

Ulriksen, J. 1994: Hul igennem til Skomagergades fortid og Skt. Laurentii kirke. *ROMU. Årsskrift fra Roskilde Museum 1993*, 9-16.

Noter

1. En udgravning i 1990 i vestenden af Domkirkestræde afslørede dels Arnoldsmuren omkring Domkirkegården, dels en kælderruin fra bispegården. Se Andersen & Kruse 1991.
2. Ulriksen 1994.

Middelalderlige begravelser ved Kirke Hyllinge Kirke

Kulturbistorisk rapport af Jens Molter Ulriksen

Indledning

I februar 2011 fik Roskilde Museum en henvendelse fra Nationalmuseet vedr. jordarbejder ved Kirke Hyllinge Kirke. Nationalmuseet var blevet varskoet, da menighedsrådet ønskede at etablere en handicapvenlig adgangsvej til kirken og samtidig ville etablere to adskilte regnvandsfaskiner på P-pladsen vest for kirken.

I 2000 udgravedes jordfæstegrave fra vikingetid nord for kirkegård og P-plads, såvel som vest for sidstnævnte. Siden har det været antagelsen, at der kunne forekomme yderligere grave fra vikingetid på den nordlige halvdel af P-pladsen.

Roskilde Museum orienterede bygherre gennem dennes repræsentant, fa. Arkitekterne Bahn, om risikoen for at støde på fortidsminder ved jordarbejderne på P-pladsen, og det aftaltes, at Roskilde Museum skulle overvåge gravearbejdet.

Topografi

Kirke Hyllinge Kirke ligger på egnens højeste punkt, omtrent 43 m o.h. (fig. 1). Herfra er udsigt til såvel Isefjord i vest som Roskilde Fjord i øst. Fra kirken falder terrænet mod nord og nordøst i naturligt terrasserede bakker. I vestlig retning skråner landskabet jævnt nedad mod Kyndeløse, mens faldet mod sydvest forekommer mere markant.

Terrænoverfladen på P-pladsen bestod af perlegrus i 10 cm's tykkelse. På nordsiden af udgravningen målttes eksisterende terræn til 41.91 m o.h. stigende mod øst til 42.03 m o.h. ved lågen til kirkegården. (Fig. 2.) Ved vestenden af udgravningen lå overfladen i 41.76 m oh, mens den mod syd indmålttes til 41.54 m o.h.

Undergrunden bestod af morænesand og -ler, hvor førstnævnte dominerede, mens leret forekom i afgrænsede områder. I udgravningen blev skeletterne fundet, hvor undergrunden udgjordes af leret sand, mens resten af det berørte areal bestod af fint sand.

Fig. 1. Udgravningen er markeret med rød firkant.

Fig. 2. Ortofoto, hvor det undersøgte område er angivet med rød farve.

Udgravningens resultater

Undersøgelsen omfattede sammenlagt 28 m², hvor rør og faskiner skulle anbringes. Nordøstligst i undersøgelsesområdet fandtes fem fyldskifter, hvor nogle ikke blev helt frilagt, mens andre var forstyrrede af moderne ledningsføringer. (Fig. 3.)

A1

Stenhul. I fladen er meget lyst fyldskifte, 291 x 260 cm, der mest bestod af gult sand, som stedvist var iblandet lidt muld. (Fig. 3.) Ved bunden, ca. 150 cm under eksisterende terræn, var en meget stor kampesten samt lidt munkesten og mindre, nævestore sten. Fylden var i øvrigt uden fund. Der er ingen tvivl om, at stenen er nedgravet, fordi den har ligget i vejen på overfladen. Præcis hvornår det er sket, kan ikke siges, men det er i hvert fald i middelalderen eller senere.

A2

Jordfæstegrav. I fladen et delvist frilagt, afrundet fyldskifte af mørk brun sandmuld. Efter muldafrømningen sås fodrodknogler af menneske i toppen af anlægget. Der frilagdes underben og fødder af en

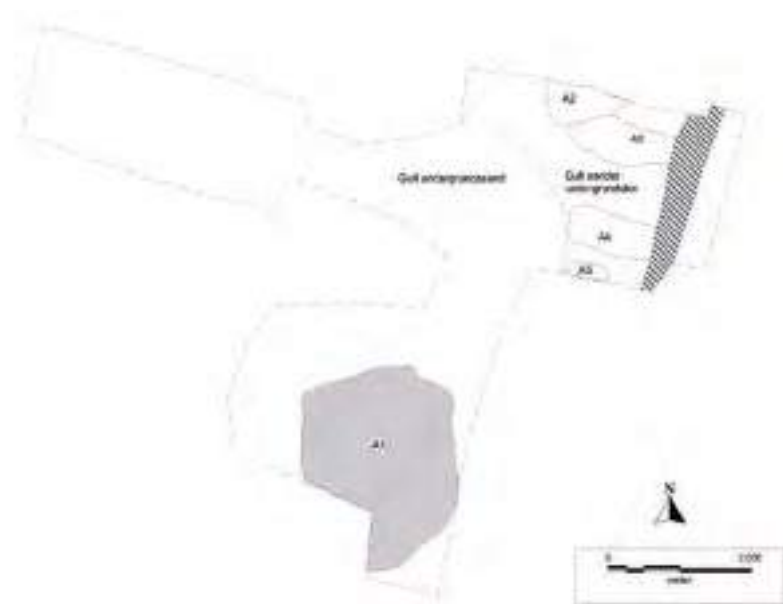

Fig. 3. Plan med anlægsnumre.

voksen person på mere end 20 år. Da hovedparten af skelettet lå udenfor udgravningsgrænsen, blev skeletdelene dækket til igen og er bevaret in situ på stedet. Gravens bundkote var 41.40 m.

Gravens alder er ukendt, men den var stratigrafisk yngre end A3.

A3

Jordfæstegrav. I fladen frilagt i sin helhed, aflang med rundede ender, mindst 170 cm lang og ca. 60 cm bred. Dog var østenden lettere forstyrret af en moderne kabelgrøft, og vestenden var skåret af A2. Fylden var gråbrun leret sandmuld iblandet klatter af gult, leret undergrunds-sand. Heri fandtes tre små, uornamenterede lerkarskår, der sandsynligvis stammer fra vikingetidsgravpladsen. Desuden fremkom et mindre stykke frådsten, der utvivlsomt er kommet i jorden ved bygningen af kirken og siden er endt i gravfylden.

I tværsnit fremstod det 45 cm dybe anlæg med stejle sider og flad bund. Fylden kunne adskilles i et 20 cm tykt øvre lag og et underliggende 25 cm tykt lag af gult sandet undergrundsler iblandet gråbrun leret sandmuld. Ved bunden af denne horisont lå skelettet. Mellem

lårbenknoglerne sås et mørkebrunt sandet og humøst materiale af ukendt oprindelse. Gravens bundkote var 41.09 m.

Skelettet lå i udstrakt rygleje med højre hånd på mellemgulvet og venstre hånd under bækkenet. Knoglerne var overordentligt velbevarede. Der var tale om skelettet af en ca. 30-35-årig kvinde, der har været mellem 147 og 152 cm høj. Der påvistes ingen synlige sygdoms- spor, men der var svage slidgigtspor i nederste lændehvirvel samt i flere tåknogler. Desuden havde hun tabt 6 tænder intra vitam (inden døden) samt lidt af parodontose.

Graven var stratigrafisk ældre end A2. En kulstof 14-datering viste, at begravelsen er foregået i tidlig middelalder.

A4

Jordfæstegrav. I fladen frilagt i sin helhed, aflang med svagt afrundet vestende, mindst 134 cm lang og 54 cm bred. Østenden var ødelagt af en moderne kabelgrøft. Fylden var lys gråbrun leret sandmuld iblandet gult gruset undergrundssand. Allerede ved muldafrømningen blev påtruffet mennesketænder i fylidskiftets vestende. Af samme årsag blev det vurderet, at tværsnittet ikke skulle tegnes. I fylden fandtes kun et stykke frådsten. Gravens bundkote var 41.30 m i øst og 41.40 m i vest.

Skelettet lå i udstrakt rygleje med venstre underarm liggende på tværs over mellemgulvet. Knoglerne var meget fint bevarede. Højre albue hvilede på venstre hånd, mens højre hånd lå i skødet. Knæene lå tæt sammen. Underbenene manglede fra lige under knæet. De er blevet fjernet ved opgravningen til kabelgrøften indenfor de senere år. Der var tale om skelettet af et barn på 12-13 år. Kønnen er usikkert, men flere tilstedeværende mandlige træk antyder, at det kan være skelettet af en dreng. Der sås ingen synlige sygdomstræk.

En C14-datering viste, at begravelsen er sket i højmiddelalderen.

A5

Fylidskifte. I fladen kun delvist blotlagt, 54 cm langt og mindst 25 cm bredt. Efter muldafrømningen sås lidt knoglestumper i toppen af fylden, der bestod af lys gråbrun leret sandmuld med pletter af gult leret sand. Da fylidskiftet ikke skulle frilægges ved anlægsarbejdet, blev det ikke undersøgt nærmere.

Fig. 4. Foto af de afrensede fyldskifter.

Konklusion

Begravelserne på kirkens parkeringsplads er ikke en del af vikingetidsgravpladsen, men gravlæggelser fra middelalderen. Der er intet, der tyder på, at kirkegården på et tidspunkt har været større end i vore dage, så det er med overlæg, at de afdøde er gravlagt udenfor kirkegården. Denne skæbne overgik mennesker, der var blevet ekskommunikeret eller ved selvmord havde fortabt deres sjæl ifølge den kanoniske ret. Allerede ved konciliet i Braga i 563 blev det fastslået, at selvmordere ikke kunne få en kirkelig begravelse og ikke skulle mindes i messeofret. På hvilken måde de tre personer fra udgravningen ved Kirke Hyllinge har forbrudt sig, har ikke kunnet afgøres.

Administrative data

ROM 2864, stednr. 020605-64, Kirke Hyllinge Kirke, matr.nr. 11r af Kirke Hyllinge, Kirke Hyllinge Sogn, Volborg herred, Gl. Københavns amt.

Roskilde Museum var ansvarlig for undersøgelsen, og originaldokumentation opbevares på museet.

De udgravede skeletter er blevet analyseret af stud.mag. Julie Nielsen med ph.d., biologisk antropolog Pia Bennike som supervisor. Knoglerne er siden overført til opbevaring på Panum Institutet, Københavns Universitet.

Kr. Hyllinge Sogns Menighedsråd afholdt udgifterne til den arkæologiske nødudgravning mv. i sin egenskab af bygherre.

Udgravningens forløb

Den arkæologiske overvågning af jordarbejdet på P-pladsen påbegyndtes mandag den 14/3 2011, hvor minigraveren hurtigt påtraf to øst-vestvendte jordfæstegrave (A3 og A4). Samme dag blev opgravningen til faskinen mod syd gennemført. Den 15/3 og 16/3 blev de påtrufne grave undersøgt og optaget. Yderligere en gravlagt person forblev bevareret in situ, da kun underben og fødder lå indenfor udgravningsgrænsen (A2). Den 24/3 2011 blev opgravningen til den vestlige faskine gennemført uden, at der fremkom spor af fortidsminder.

Ved nødudgravningen deltog udgravningsmedhjælp Niels K.W. Nielsen, mens mus.insp. Jens Molter Ulriksen var udgravningsleder og foretog den arkæologiske overvågning af jordarbejderne. Ved muldafrømningen afsøgte Kaare Bøgh-Jensen, Biltris, flader og bunker med metaldetektor.

Muldafrømningen blev foretaget med en minigraver ført af en maskinfører fra fa. Thomas Kristiansen ApS, der var bygherres entreprenør på jordarbejderne.

Udgravningsmetode og dokumentation

Udgravningens areal og dybde var bestemt af hensynet til regnvandsfaskinen, der bestod af to forgreninger, der skulle forbindes med en ledning, som kom fra kirkens tagedløb ved indgangsdøren i tårnets sydside. Forbindelsen under det kraftige kirkegårdsdige skulle ske ved styret underboring. Derfor blev udgravningen iværksat lige udenfor diget for at finde nogle nord-sydgående kabler til graverbygningen. Afrømningen af jord foregik med forsigtighed, og i kote 41.48 m fremkom fyltskiftet A3, eller omtrent 50 cm under eksisterende ter-

ræn. Der gravedes med ske til en dybde af 40 cm, hvor benpiberne af et menneske dukkede frem. Herefter blev der aførmmet muld i vestlig retning, så fylidskiftet kunne frilægges, og i den forbindelse fremkom A2 og A4 i tilgift. Dernæst fjernedes muldjorden i et ca. 1,1 m bredt spor i sydlig retning, hvor faskinen skulle placeres. Her bestod undergrunden af fint sand, og nedgravet heri var et fylidskifte på 2,9 x 2,6 m. Ved bunden lå en meget stor kampesten, som tydeligvis var blevet gravet ned, fordi den har ligget i vejen på overfladen.

På dette tidspunkt indstilledes muldafrømningen, og udgravningen af de to begravelser blev påbegyndt. Fladen blev afrenset med ske, fylidskifterne indridsedes og blev tegnet på folie i målestok 1:20. Fylden blev gravet med ske, og skeletterne blev frilagt til registrering. Skeletternes placering i gravene blev skitseret i gravebogen, højre lårbens længde og bækkenets bredde målt in situ, og skeletterne blev nivelleret. A3 blev desuden tegnet i snit på folie i målestok 1:10.

Fotodokumentation blev foretaget digitalt i TIFF-format.

Målesystem

Til opmåling af fladen blev afsat to målepunkter, som indmålt med GPS i Euref89. Feltgrænser og anlægspor blev opmålt med GPS i Euref89.

Fixpunktet til nivellering blev indmålt på den sydvestlige møtrik på top af elskab ved nordside af kirkegårdsågen. Møtrikken indmålt til 43.02 m, og sigteplanet aflæstes i 0,40 m.

Litteratur

Ulriksen, J. 2011: Vikingetidens gravskik i Danmark. Spor af begravelsesritualer i jordfæstegrave. *Kuml* 2011, 161-245.

ROSKILDE
MUSEUM
UDSTILLING
EXHIBITION

Åbnet alle dage kl. 10-17
Åbnet tirsdag kl. 12-17
www.roskildehistoriskmuseum.dk

Roskilde Museums afdelinger

Museets administration

Munkebro 2
4000 Roskilde
T 4631 6500
F 4631 6501
roskildemuseum@roskilde.dk

Roskilde Museum

Hovedudstilling
Sankt Ols Gade 18
4000 Roskilde
T 4631 6529
roskildemuseum@roskilde.dk

Roskilde Museum

Lejre Museum
Orhøjvej 4B
4320 Lejre
T 4648 1468
museum@lejre.dk
Gl. Kongsgård:
Orhøjvej 12
4320 Lejre

Roskilde Museum

Museet Færggården
Færgelundsvej 1
3630 Jægerspris
T 4731 2511
museet@frederikssund.dk

Roskilde Museum

Lützhøfts Købmandsgård
Ringstedgade 6-8
4000 Roskilde
T 4635 0061
johnhart@roskilde.dk

Roskilde Museum

Håndværksmuseet
Ringstedgade 8
4000 Roskilde
T 4635 0061
johnhart@roskilde.dk

Roskilde Museum

Slagterbutikken
Ringstedgade 8
4000 Roskilde
T 4635 0061
johnhart@roskilde.dk

Roskilde Museum

Tadre Mølle
Tadre Møllevej 23
4330 Hvalsø
T 5919 4001 / 5144 4924
tadre@lejre.dk

Roskilde Museum

Danmarks Rockmuseum
Musicon-huset
Rabalderstræde 1
4000 Roskilde
T 4631 6868
rockmuseum@roskilde.dk

Roskilde Museum

Domkirkemuseet
Domkirkepladsen
4000 Roskilde
T 4631 6500
roskildemuseum@roskilde.dk

Roskilde Museum

Skjoldungelandet
Munkebro 2
4000 Roskilde
T 4024 3246
poulb@roskilde.dk

